

AVROPA İNSAN HÜQUQLARI KONVENSIYASI VƏ POLİSİN FƏALİYYƏTİ

Polis və digər hüquq mühafizə
orqanlarının əməkdaşları üçün vəsait

Cim Mördok
Ralf Roşe

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

AVROPA İNSAN HÜQUQLARI KONVENSIYASI VƏ POLİSİN FƏALİYYƏTİ

Polis və digər hüquq mühafizə
orqanlarının əməkdaşları üçün vəsait

Cim Mördok
Ralf Roşe

Avropa Şurası Nəşriyyatı

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

COUNCIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Bu vəsaitdə ifadə olunan fikirlərə görə məsuliyyəti müəlliflər daşıyırlar və həmin fikirlər Avropa Şurasının rəsmi mövqeyini əks etdirmir.

Bu nəşrin bütövlükdə və ya qismən yenidən çap olunması və ya tərcümə edilməsi ilə bağlı bütün müraciətlər Kommunikasiyalar Direktorluğuna (Directorate of Communications (F-67075 Strasbourg or publi-shing@coe.int) ünvanlanmalıdır. Bu nəşrlə bağlı bütün digər yazışmalar Avropa Şurasının İnsan Hüquqları və Hüququn Aliliyi üzrə Baş Direktorluğunun İnsan Hüquqları Direktorluğunun İnsan Hüquqları Siyasəti və İnkişaf Departamentinin İnsan Hüquqlarının Dövlətlər tərəfindən Həyata keçirilməsinə Dəstək Bölməsinə ünvanlanmalıdır.

Cim Mördok

Professor Jim Murdoch vəkil olduqdan sonra Qlazqo Universitetinin Hüquq Fakültəsində işləməyə başlamışdır. O, hüquq üzrə bakalavr təhsilini Qlazqoda, LLM dərəcəsini isə Berkleydə Kaliforniya Universitetində almış və 1996-2000-ci illərdə Hüquq Fakültəsinə rəhbərlik etmişdir. O, Mainz, Frayburq, Hamburq və Paris Ouest Universitetlərində dərslər demiş və Avropa Şurası İnsan Hüquqları Direktorluğunun stajoru (*professeur stagiaire*) olmuşdur. O, ölkədaxili və Avropa insan hüquqları üzrə ixtisaslaşmışdır. Professor Jim Murdoch Avropa Şurasının Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri ilə əməkdaşlığı çərçivəsindəki fəaliyyətində müntəzəm qaydada iştirak edir və insan hüquqlarının qeyri-məhkəmə mexanizmləri vasitəsi ilə təmin olunmasına xüsusi maraq göstərir.

Ralf Roşe

Ralph Roche İrlandiyada Dublin Trinitı Kollecinə və Dublin Universitet Kollecinə təhsil almışdır. O, Şimali İrlandiyada, İngiltərə və Uelsdə də özünü qəbul etdirmiş vəkildir. Onun Bosniya və Herseqovina İnsan Hüquqları Palatasında və Şimali İrlandiyada da olmaqla insan hüquqları sahəsində uzun bir iş təcrübəsi vardır. O, 2004-cü ildə İngilis və Bosniya və Herseqovina dillərində dərc olunmuş "İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının Bosniya və Herseqovində və Strasburqda tətbiqi üzrə Şərhi" adlı kitabın həm-müəllifi olmuşdur. Ralph Roche uzun illər bütün Avropada Avropa Şurasının polis və insan hüquqları üzrə məsləhətçisi işləmişdir.

Bu vəsait Avropa Birliyi və Avropa Şurasının "Pis rəftar və cəzasızlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi" adlı Birge Proqramı çərçivəsində nəşr edilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	6
POLİS VƏ AVROPA İNSAN HÜQUQLARI KONVENSIYASI	9
Avropa Şurasının işi və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası	11
Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası – təfsirinin əsas prinsipləri	12
İşgəncənin və Qeyri – insani və ya ləyaqəti alçaldan Rəfdarın və ya Cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi	21
Nəticə	22
POLİSİN FƏALİYYƏTİNDƏ GÜC TƏTBİQİ	23
Giriş	23
Polisin məsuliyyəti	25
Yaşamaq hüququ: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası Maddə 2	26
İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəfdar və ya cəzanın qadağan olunması: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Maddə 3	37
AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ	46
Azadlıqdan məhrumetmə və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası	46
Şəxsin azadlıq və təhlükəsizlik hüququnun müdafiəsi: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Maddə 5	48
Nəticə	70

CİNAYƏTİN İSTİNTAQI VƏ CİNAYƏT PROSESİNİN DÜRÜSTLÜYÜNÜN TƏMİN OLUNMASI	72
Giriş	72
Konvensiya əsasında fərdlərin hüquqlarının qorunması üçün cinayət əməlləri ilə bağlı iddiaların araşdırılması üzrə pozitiv öhdəliklər	73
Cinayətin qarşısının alınması və istintaqı- izləmə və axtarışlar vasitəsilə sübutların əldə olunması və s.. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8- cı Maddəsi	75
'Ədalət mühakiməsi' təminatlarının vacibliyi – Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı Maddəsi	84
Cinayətin istintaqı – gizli məmurlardan istifadə və s.: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6- cı Maddəsi	89
Susmaq hüququ və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası 6-cı Maddəsi	91
Hüquqi yardım: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Maddə 6(3)(c)	97
Cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində qanunauyğun olmadan əldə edilən sübutların qəbul edilənliliyi	99
Təqsirsizlik prezumpsiyası: Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Maddə 6 (2)	103
Nəticə	104
POLİSİN DEMOKRATİK AZADLIQLARA NƏZARƏT ETMƏSİ	105
Giriş	105
Ümumi mülahizələr: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, 8-11-ci Maddələrə əsasən müdaxilələr	106
İctimai toplaşmalar – polis nəzarəti məsələləri	117
PEŞƏKAR POLİS XİDMƏTİNİN SAXLANILMASI	123
Avropa Şurasının Polis Etikasına dair Məcəlləsi	123
Polis məmurlarının hüquqları	125
ƏLAVƏ A: CPT Standartları və polis	130
ƏLAVƏ B: Polis Etikasına dair Avropa Məcəlləsi	159

GİRİŞ

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və Polisin fəaliyyəti adlı bu vəsait Avropa Birliyi və Avropa Şurasının “Pis rəftara və cəzasızlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi” adlı Birgə Proqramı çərçivəsində, polisin peşəkarlığının artırılması və polisin fəaliyyəti üzrə Avropa Şurası standartlarının yayılması məqsədilə nəşr edilmişdir.

Hüququn aliliyi əsasında idarə olunan demokratik bir cəmiyyətdə polisin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Cəmiyyətdə ictimai asayişin, qanun və qaydanın təmin olunması;
- Fərdin, xüsusilə də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında təsbit olunan əsas hüquq və azadlıqlarının qorunması və bu hüquq və azadlıqlara hörmət edilməsi;
- Cinayətin qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə aparılması;
- Cinayətin müəyyən olunması;
- İctimaiyyətə kömək və xidmət funksiyalarını təmin etmək.¹

Polis xidmətlərinin müstəqil, bitərəf və səmərəli şəkildə göstərilməsi və siyasi müdaxilədən qorunması üçün polisə öz vəzifələrinin icrası üzrə geniş səlahiyyətlər verilir. Vəzifələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə qanun polisə məcburetmə səlahiyyətləri verir və polis öz qanuni səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən əlabatan şəkildə güc tətbiq edə bilər. Son onilliklərdə elmi və texnoloji biliklərin inkişaf etməsi ilə, insanların həyatına və fərdi insan hüquqlarına müdaxilə etmək imkanları ilə yanaşı, polisin öz vəzifələrini yerinə yetirməsi məqsədilə istifadə edə bildiyi xüsusi vasitələr də artmışdır.²

¹ Nazirlər Komitəsinin üzv ölkələrə Polis Etikası haqqında Avropa Məcəlləsi haqqında Rec(2001)10 sayılı Təvsiyyəsi, Maddə I.1

² İnsan Hüquqları Komissarının polisə qarşı şikayətlərə Müstəqil və Effektiv Baxılması haqqında CommDH (2009) 4 sayılı Rəyi, 15-17-ci paraqraflar

Polis tərəfindən keçmişdə baş vermiş və təəssüf ki hazırda da müxtəlif ölkələrdə baş verməkdə davam edən insan hüquqları pozuntularına cavab olaraq, Avropa Şurasının polisə bağlı əsas prinsiplərindən biri odur ki, polisin əsas vəzifəsi insan hüquqlarının müdafiəsi olmalıdır. Səmərəli polis fəaliyyəti və insan hüquqlarının müdafiəsi arasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Əksinə, birinə gedən yol digərindən keçir. Polisin fəaliyyətinin geniş mənada ictimaiyyətlə yaxın əlaqədə həyata keçirildiyini nəzərə alsaq, polisin səmərəliliyi ictimai dəstəkdən asılıdır. Eyni zamanda, ictimaiyyətin polisə güvənməsi və ona dəstəyi də polis əməkdaşlarının ictimaiyyətə münasibəti və davranışı, o cümlədən fərdin şəxsiyyətinə və əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörməti ilə sıx əlaqəlidir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası polisin əməliyyat fəaliyyətinin nizamlanması üçün normativ bir çərçivə müəyyən edir ki, bu normalara əməl olunması ictimaiyyətin polisə dəstəyini təmin edəcəkdir. Polisin fəaliyyətində insan hüquqlarının müdafiəsinin payının artırılması üçün təcrübədə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bir çox işlərindən istifadə oluna bilər. Xüsusilə də, Məhkəmə dönə-dönə vurğulamışdır ki, Konvensiyanın 3-cü Maddəsində demokratik cəmiyyətlərin ən əsas dəyərlərindən biri təsbit edilir. Konvensiya hətta, terrorçuluğa və müdaxiləkar cinayətkarlığa qarşı mübarizə kimi ən çətin şərtlərdə də işgəncəni və qeyri-insani və alçaldıcı rəftarı və ya cəzanı qəti şəkildə qadağan edir. Konvensiyanın əksər müddəalarından fərqli olaraq, 3-cü Maddə heç bir istisnaya icazə vermir və hətta xalqın həyatının təhlükəyə məruz qaldığı fəvqəladə vəziyyət şəraitində də məhdudlaşdırıla bilməz.³

Hüququn aliliyinə hörmət bəslənməsi cəmiyyətin hər bir üzvünə necə aiddirsə, polisə də eyni qaydada aiddir. Polis zabitinin qanunsuz olaraq güc tətbiq etməsini və ya müdaxilə etməsini gizlətmək, əsaslandırmaq və ya izah etmək məqsədi ilə polisin ən son vasitə kimi qanuni şəkildə güc tətbiq etməsinə və müdaxilə etməsinə istinad etmək olmaz. Polis etikası və peşəkar standartlara əməl edilməsi polis xidmətinin yüksək səviyyədə göstərilməsini təmin edir. Polis pis rəftara və nalayiq hərəkətə görə cəzadan azad olmamalıdır.⁴

³ *Chahal Birləşmiş Krallığa qarşı (Chahal v. United Kingdom)*, 15 noyabr 1996-cı il tarixli qərar.

⁴ *Yenə də orada*. Paraqraf 18

Bu vəsait Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası nəzərə alınaraq, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququna, həmçinin İşgəncənin və Qeyri-insani və ya Açıqaldıcı Rəftarın və ya Cəzanın Qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (CPT) standartlarına və Avropa Şurası çərçivəsində qəbul olunmuş digər əlaqəli standartlara uyğun olaraq hazırlanmışdır. Buna görə də, bu vəsait polisin nəzakətli hərəkətlərinin və ya cəzasızlığın qarşısının alınması və bu cür hərəkətlərə qarşı mübarizə aparılması və insan hüquqlarının qorunması baxımından polis və digər dövlət orqanları üçün faydalı bir vasitə olacaqdır.

Christos Giakoumopoulos
İnsan Hüquqları üzrə Direktor
İnsan Hüquqları və Hüququn Aliliyi üzrə Baş Direktorluq
Avropa Şurası

FƏSİL 1

**POLİS VƏ AVROPA
İNSAN HÜQUQLARI KONVENSIYASI**

Polisın cəmiyyətdə fərdlərin azadlıqlarının qorunmasındakı rolu ilə bağlı xüsusi çağırışlar mövcuddur. Demokratik cəmiyyətdə hüququn aliliyini rəhbər tutaraq, cəmiyyətdə polis fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər özləri də qanun qarşısında cavabdeh olmalıdırlar. Polis məmurları sözün həqiqi mənasında insan hüquqlarının gündəlik müdafiəçiləridirlər, lakin polis fəaliyyətini həyata keçirmək üçün onlar tez-tez başqalarının hüquqlarını pozmaq istəyən şəxslərin hüquqlarına müdaxilə etməli olurlar.

Polisin səlahiyyətləri ilə fərdin azadlığı arasında münasib bir tarazlığa nail olmaq məsələsi də yeni mövzu deyil. Çox vaxt bu cavabdehliklə əlaqədar ifadə olunur. *Quis custodiet ipsos custodes?* (*Keşikdə duranlara kim nəzarət edəcək?*) Bu sual qədim zamanlarda verilmiş sual idi. İndi, liberal demokratiyalar kontekstində bu qədim məsələnin cavabı normal olaraq qanun qarşısında cavabdehlik kimi ifadə olunur; Avropada isə cavabdehlik təkcə milli qanunvericiliyə deyil, həm də Avropa standartlarına, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına əməl olunmasını tələb edir.

Avropa vətəndaşları və Avropa Dövlətlərində yaşayan şəxslər öz polis xidmətlərindən böyük işlər gözləyirlər, lakin həm də düzgün olaraq tələb edirlər ki, polisın fəaliyyəti hüquqa uyğun şəkildə həyata keçirilsin və polis demokratik cəmiyyətin mahiyyətini əks etdirən müəyyən fundamental prinsiplərə hörmət etsin. Bu 'hüquq' təkcə milli hüquq deyil, həm də və daha çox Avropa hüququdur ki, bu hüquq da özü-özlüyündə demokratik etirazın vacibliyi, fərdlərin şəxsi həyatına hörmət və polisın öz səlahiyyətlərindən qanunsuz olaraq istifadə etməsinə qarşı müdafiə kimi məsələlərlə bağlı müəyyən 'dəyərləri' ifadə edir.

Bu cür dəyərlər Strasburqda yerləşən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnda da ifadə olunur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin vəzifəsi ona ünvanlanmış işlər üzrə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını təfsir etməklə praktiki baxımdan yol

göstərməkdir. Bu işlər milli qanunvericilik və təcrübə sistemlərinə əsaslanan spesifik faktlarla bağlı olsa da, məhkəmənin yurisprudensiyasının əsasını müəyyən universal prinsiplər təşkil edir. Məsələn, polis tərəfindən saxlanılarkən hüquqi müdafiə imkanı ilə bağlı Türkiyədən gələn bir işin əhəmiyyəti Fransaya və ya Birləşmiş Krallığa qədər gedib çıxa bilər.⁵ Eynilə, Avstriyada küçə etirazları ilə bağlı bir qərarın Avropanın istənilən yerindəki polis məmurları üçün polisin əks-nümayişçilərlə necə davranması ilə əlaqədar əhəmiyyətli nəticələri ola bilər.⁶

Bu nəşrin məqsədi polis məmurlarına Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının əsas standartlarının, o cümlədən məcburi hüquqi qüvvəyə malik müddələrinin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ('Strasburq Məhkəməsi') tərəfindən təfsir olunduğu kimi izah olunmasına kömək etməkdən ibarətdir. Digər Avropa standartları polis məmurlarının seçilməsinin, onlara təlim keçirilməsinin və peşəkarlığın genişləndirilməsinin vacibliyini vurğulayır.⁷ Aşağıdakı müzakirə polis məmurlarının cəmiyyətin qorunması ilə bağlı məsuliyyətinin anlaşılması və aydınlaşdırılmasına yardımçı olmaq məqsədini güdür. Fəaliyyət göstərən zaman polisin fərdlərin insan hüquqlarına müdaxilə etməsi qaçılmazdır, lakin bu cür müdaxilələrin əsaslandırılmış hesab edilib-edilməməsi və ya onların insan hüquqlarının pozuntusu kimi mühakimə olunub-olunmaması çox vaxt fərdi polis məmurlarının yerində sərgilədikləri yanaşmadan asılı olur. Bu vəsait polis məmurlarına kömək edəcəkdir ki, onlar öz gündəlik fəaliyyətlərində insan hüquqları prizmasından yanaşmanı tətbiq etsinlər.

Giriş fəslində polis məmurlarına polis fəaliyyətinə müvafiq olan Avropa standartlarının meydana gəlməsi barədə məlumat verilir. Diqqət Fransada, Strasburq şəhərində yerləşən Avropa Şurasına yönəldilir. (Avropada 47 Üzv Dövlətdən ibarət) Avropa Şurası (hazırda 28 Üzv Dövlətdən ibarət olan) Avropa Birliyindən fərqli təşkilatdır. Düzdür, dövlətlərin Avropa Birliyinə üzvlüyünün də həmin dövlətlərdə polisin fəaliyyətinə təsiri var, lakin bu vəsait eksklüziv olaraq Avropa Şurası və

⁵ Bax *Salduz Türkiyəyə qarşı (Salduz v Turkey)*, 27 noyabr 2008-ci il tarixli qərar, aşağıda xx-ci səhifədə müzakirə olunur.

⁶ Bax *Plattform Ärzte für das Leben Avstriyaya qarşı (Plattform Ärzte für das Leben v Austria)*, 21 iyun 1988-ci il tarixli qərar, aşağıda xx-ci səhifədə müzakirə olunur.

⁷ Bax aşağıda səhifə. 124-131

onun təsisatları, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə bağlıdır.

Avropa Şurasının işi və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

Avropa Şurası pluralist demokratiya, insan hüquqlarına hörmət və hüququn aliliyi prinsipləri əsasında qurulmuş hökumətlərarası bir təşkilatdır. Bu təşkilat ümumi dəyərlər əsasında qərbin liberal demokratiyalarını bir-birinə yaxınlaşdırmaq və həmçinin totalitarizmin daha da yayılmasına qarşı müqavimət göstərmək məqsədi daşıyan bir neçə Avropa təşəbbüsündən biri idi. Kommunist rejimlərinin süqutundan sonra üzvlərinin sayının artması nəticəsində hazırda Avropa Şurası 47 Üzv Dövlətdən ibarətdir. Avropa Şurasının fəaliyyəti qanunvericilik islahatları və konstitusional islahatlar yolu ilə demokratik sabilliyin möhkəmləndirilməsindən və hazırda qitənin üzləşdiyi terrorçuluq, mütəşəkkil cinayətkarlıq və insan alveri kimi problemlərin ümumi həll yollarının tapılmasından ibarətdir.

Təşkilatın işinə üç əsas yanaşma mövcuddur: birincisi, standart yanaşma (o cümlədən, beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaq, həmçinin tövsiyə və qətnamələr qəbul etmək və monitorinq orqanlarının işinin gedişində tədricən standartların meydana gəlməsi); ikincisi, dövlətlərin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin monitorinqi (o cümlədən, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası kimi müqavilələr əsasında yaradılmış orqanların işi vasitəsilə); və üçüncüsü, üzv dövlətlər və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq (misal üçün, trening və uyğunluq təhsili vasitəsilə təsisatların formalaşdırılması və qanunvericilik islahatlarının təşviqi). Bu yanaşmaların hər birinin Avropada polis fəaliyyəti ilə xüsusi bir əlaqəsi vardır. Bununla belə, burada diqqət birinci yanaşma üzərində və o cümlədən, dövlətlərin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə müəyyən olunan hüquqları təmin etmək öhdəliyindən irəli gələn məcburi qüvvəyə malik hüquqi normalarının yaradılması üzərinə yönəlir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Konvensiyanın preambulası "Avropa Şurasının məqsədinin onun üzvləri arasında daha böyük birliyə nail olmaqdan ibarət olduğunu və bu məqsədlərə nail olmağının əsas vasitələrindən birinin insan hüquqlarının və əsas azadlıqların dəstəklənməsi və gələcək reallaşdırılması olduğunu ..." təsdiq edir. Bu cür hüquqların "dünyada ədalətin və sülhün əsası olduğu və onlara riayət edilməsi başlıca olaraq, bir tərəfdən həqiqi demokratik siyasi rejimlə və digər tərəfdən onların sadıq qaldığı insan hüquqlarının hamının anlaması və riayət etməsi ilə təmin olunduğu" hesab olunur. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının mətni

beynəlxalq hüququn güclü təsirinə məruz qalsa da, öz növbəsində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi də insan hüquqları normalarının universallaşdırılmasına kömək edərək digər beynəlxalq və regional məhkəmələrin yurisprudensiyasına təsir etmişdir. Lakin, hazırda Konvensiyaya 820 milyon Avropanın etibar etməsinə baxmayaraq, yerli məsələlərlə bağlı fərqliliyə hələ də hörmət olunur. Bu Məhkəmənin tərkibində də nəzərə alınmışdır. Belə ki, Avropa Şurasının hər bir Üzv Dövləti üzrə təyin olunmuş hakimlər hər hansı iş üzrə qərar verilərkən elə müəyyənləşdirilir ki, müvafiq coğrafi balans təmin edilsin və qitə üzrə müxtəlif hüquq sistemləri təmsil oluna bilsin.⁸ Bu da öz növbəsində təmin edir ki Məhkəmənin əli əsasən və ya müstəsna olaraq bir cinayət prosesi sistemində əsaslanan perspektivə deyil, daha geniş perspektivə çatsın.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası – təfsirin əsas prinsipləri

Strasburq məhkəməsi hər il xeyli sayda qərarlar verir. Məhkəmə 'idare olunan presedent' sistemi əsasında fəaliyyət göstərir, yəni ortaya çıxan oxşar işlərə artıq mövcud olan qərarlar tətbiq olunur, lakin vaxtaşırı məhkəmə münasib hesab etdikdə keçmişdə qəbul edilmiş qərarlardan imtina da edilə bilər. Əsas məsələ odur ki, Məhkəmənin presedent hüququ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin prinsip və təminatlarını konkret formaya salır.

Məhkəmənin işlərinə baxmadan Konvensiyanı uyğun şəkildə anlamaq mümkün deyil, lakin presedent hüququ özü də Strasburq Məhkəməsi tərəfindən təkmilləşdirilir. Bu vəsaitin xeyli hissəsi polis fəaliyyəti ilə bağlı məhkəmə işlərinin polis məmurlarının öz işlərində Konvensiyanın vacibliyini dəyərləndirmələrinə kömək etmək məqsədilə, müzakirə olunmasından ibarətdir. Lakin, təfəssilatlı müzakirəyə başlamazdan əvvəl məhkəmənin yurisprudensiyasının əsas konsepsiyalarından bir neçəsi barədə təqdimat xarakterli izah vermək faydalı olardı.

Strasburq Məhkəməsinin subsidiar xarakteri

Bu işdə əsas vurğu Strasburq Məhkəməsinin yurisdiksiyası üzərindədir. Bununla belə, onu da qiymətləndirmək vacibdir ki, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında təsbit edilən hüquqların əsas təminatçısı

⁸ İşlərə adətən beş Palatadan biri tərəfindən baxılır, lakin xüsusilə çətin işlər olanda və ya qərarların ardıcılığı tələb olunanda, Məhkəmə işə Böyük Palatada baxa bilər.

Strasburq Məhkəməsi deyil, yerli hakimlər, qanunverici orqan və ya rəsmilərdir. Bunun öz vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirən polis məmurlarına da birbaşa aidiyyəti vardır. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1-ci Maddəsinə əsasən Dövlətlər öz üzərlərinə 'onların yurisdiksiyasında olan hər kəsin' Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarını 'təmin' etmək öhdəliyi götürürlər. Fərdin və ya qeyri-hökumət təşkilatının Strasburq Məhkəməsinə şikayət etməsi üçün dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükəndirilmiş olduğu göstərilməlidir.⁹ Başqa sözlə desək, Strasburq Məhkəməsinin şikayət mexanizmi milli şikayət mexanizmlərinə əlavə xarakterlidir. Milli hüquqi və inzibati sistemlərdəki müxtəlifliyə o şərtlə hörmət edilir ki, həmin sistemlər Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının minimal gözləntilərinə cavab versin. Məhkəmənin presedent hüququ isə Avropa Şurasının 47 Üzv Dövlətindəki milli məhkəmələrə bu minimal gözləntilərin nə olduğu barədə bələdçilik edir. Nəticədə, subsidiarlıq prinsipi ümumi bir vacib məsələni vurğulayır ki, dövlətdaxili məmurlar, misal üçün polis məmurları, həqiqi mənada insan hüquqlarının müdafiəsinin ön cəbhəsində yer alırlar, çünki bir sıra vəziyyətlərdə fərdlərlə dövlət hakimiyyəti arasında ilk təmas nöqtəsini məhz onlar təşkil edirlər. İnsan hüquqlarını 'təmin etmək' yolu ilə qorumaq çox vaxt polis məmurlarından başlayır.

Pozitiv və neqativ öhdəliklər

Qeyd olunduğu kimi, 1-ci Maddə ilə müəyyən olunur ki, Dövlətlər öz üzərlərinə 'onların yurisdiksiyasında olan hər kəsin' Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında (və onun protokollarında) müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarını 'təmin' etmək öhdəliyi götürürlər. Nəticə etibarilə, Dövlət adətən müdafiə olunan hüquqlara müdaxilə etməkdən çəkinməklə neqativ öhdəlik daşıyır; və həmin neqativ öhdəlik özünü əsasən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının dilində göstərir: misal üçün, 'Heç kəs ...həyatından məhrum edilə bilməz.' (Maddə 2); 'Heç kəs işgəncəyə ... məruz qalmamalıdır.' (Maddə 3); 'Heç kəs ... azadlıqdan məhrum edilə bilməz' (Maddə 5); və 'Hər kəs dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneə olmadan öz fikrini ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir' (Maddə 10).

⁹ Şikayətlərin qəbul edilənliyi ilə bağlı qaydalar kompleks xarakterlidir və bu material ilə əhatə olunmur. Ətraflı məlumat üçün Məhkəmənin internet sahifəsinə baxa bilərsiniz: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis&c=#n1347458601286pointer>

Lakin, hüquqların təmin olunması Dövlətlərin və dövlət rəsmilərinin müdafiə olunan hüquqlara müdaxilə etməkdən çəkinməsi ilə məhdudlaşmır və fərdlərin hüquqlarının müdafiə olunması üçün müəyyən pozitiv tədbirlər görmək öhdəlikləri də ola bilər. Bu da özünü Konvensiyanın mətninin dilində göstərir: misal üçün, 'Hər kəsin yaşamaq hüququ qanunla qorunur' (Maddə 2); və 'Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin ... ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, pulsuz [hüquqi yardımdan] istifadə etmək hüququ vardır' (Maddə 6). Bundan əlavə, Strasburq Məhkəməsinin presedent hüququ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında müəyyən olunan hüquqların 'praktiki və effektiv' olmasını təmin etmək üçün lazım olduqda pozitiv öhdəliklərin müəyyən oluna biləcəyi bir sıra vəziyyətləri də göstərir. Bu da polis məmurunun insan hüquqlarının müdafiəçisi olması ideyasını və bu öhdəliklərinin bir çoxunun polisin öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə birbaşa təsir etdiyini bir daha vurğulayır. Bu özünü cinayət axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək¹⁰ və ya məişət zorakılığı riskinin olduğu vəziyyətdə¹¹ və ya başqa şəxs tərəfindən zorakılığın baş verməsi riski müəyyən edildikdə¹² və ya etiraz aksiyası keçirənlərin hüquqları əks-nümayişçilər tərəfindən təhlükəyə məruz qaldıqda¹³ müdaxilə etmək kimi icra və əməliyyat xarakterli bəzi pozitiv hərəkətlərin edilməsi vəzifəsinin müəyyən edilməsində göstərir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında 'avtonom konsepsiyalar'

Bütün Avropa boyu dövlətdaxili hüquq normaları, o cümlədən də cinayət prosessual normalar əhəmiyyətli dərəcədə müxtəlifdirlər. Qeyd etmək vacibdir ki, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin etdiyi təfsirə görə, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının bir çox şərtlərinin Konvensiya kontekstində spesifik mənası vardır. Bu cür spesifik mənə dövlətdaxili hüquq sistemlərində mövcud ola bilən hər hansı mənadan

¹⁰ Misal üçün. *Aydın Türkiyəyə qarşı (Aydın v Turkey)*, 25 sentyabr 1997-ci il tarixli qərar, bəndlər 103–109: bax aşağıda səh. 73

¹¹ Əlavə olaraq bax aşağıda səh. 40

¹² Misal üçün. *Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v the United Kingdom)*, 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərar, aşağıda səh. 73-də müzakirə olunduğu kimi.

¹³ Misal üçün. *Plattform Ärzte für das Leben Avstriyaya qarşı (Plattform Ärzte für das Leben v Austria)*, 21 iyun 1998-ci il tarixli qərar, aşağıda səh. 116-də müzakirə edildiyi kimi.

asılı deyil və təkcə bütün Avropa boyu yekcins təfsirin təmin edilməsi üçün deyil, həm də Konvensiyanın effektivliyinin dövlətdaxili təfsirlə məhdudlaşdırılmasının mümkün olmaması üçün əsaslandırılır.

Polis məmurları üçün vacibliyə dair bir misal Konvensiyanın 6-cı Maddəsindəki 'cinayət ittihamı' ifadəsidir. 4-cü fəsilə müzakirə ediləcəyi kimi şübhəli şəxsin müəyyən hüquqları 'cinayət ittihamı'nın irəli sürüldüyü mərhələdən yaranır. Bununla belə, ayrı-ayrı Avropa ölkələrində dövlətdaxili hüquqda fərdə qarşı ittihamın irəli sürüldüyü mərhələ əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir: bəzi Dövlətlərdə fərdə qarşı ittihamı polis məmuru (rəsmən polis tərəfindən həbsə alındığı andan) irəli sürür, digərlərində bunu prokuror (polisin hesabatlarını aldıqdan və onlara baxdıqdan sonra və çox vaxt xeyli saat polisdə saxlandıqdan sonra) edir, digər hüquq sistemlərində isə fərdə qarşı ittihamı rəsmi olaraq hakim (adətən həbsin başlamasından bir neçə gün sonra) irəli sürür. 6-cı Maddə ilə şübhəli şəxsə verilən hüquqlar cinayət prosesindəki bu cür müxtəlifliklərdən asılı ola bilməz. Məhkəmənin 6-cı Maddəyə dair verdiyi təfsirdə də vurğulanır ki, fərd ona cinayət törətməkdə şübhəli bilinməsinə dair rəsmi bildiriş verildiyi andan təqsirləndirilmiş hesab olunur ki, həmin vəziyyət həbsin başlanmasından əvvəl (misal üçün, axtarış barədə qərar verilməsi ilə) də yarana bilər.¹⁴ Oxşar məsələlər azadlıqdan qanunsuz məhrum edilməyə qarşı 5-ci Maddə ilə müəyyən olunan təminatla da bağlı meydana çıxır, yəni fərdin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə müəyyən olunan mənada azadlıqdan məhrum edilmiş hesab olunub-olunmaması dövlətdaxili qanunvericiliklə müəyyən olunan statusdan asılı deyil.¹⁵

Konvensiya 'canlı bir alət' kimi

Strasburq Məhkəməsinin presedent hüququnun dövlət məmurlarına (misal üçün polis məmurlarına), məhkəmələrə və qanunvericilərə istiqamət vermək baxımından vacibliyi haqqında yuxarıda qeyd olunmuşdur. Bununla belə, bu təfsir durğun deyil, çünki Strasburq Məhkəməsi Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına 'canlı bir alət' kimi istinad etmiş və qeyd etmişdir ki, Konvensiya müasir şərtlərə uyğun olaraq təfsir edilməlidir.¹⁶ Başqa sözlə desək, Məhkəmə Avropa

¹⁴ Əlavə olaraq bax aşağıda səh. 88

¹⁵ Bax aşağıda səh. 49

¹⁶ *Tyrer Birləşmiş Krallığa qarşı (Tyrer v the United Kingdom)*, 25 aprel 1978-ci il tarixli qərar, bənd 31.

cəmiyyətində və onun fikirlərində, dəyərlərində və standartlarında olan dəyişiklikləri də əks etdirməyə çalışdığından Konvensiyanın mətnini 'dinamik' və ya 'inkişaf edən' şəkildə təfsir edir. Bu cür 'idare olunan presedent' hüququnun da polis üçün dolayı nəticələri vardır. Məsələn, hazırda Məhkəmə həbsdə olan şəxsin hərəkətləri səbəbi ilə zəruri olmayan fiziki güc tətbiqinə daha az tolerantdır və müəyyən hərəkətləri (keçmişdə kimi sadəcə 'qeyri-insani rəftar' deyil) işgəncə adlandırmağa meyllidir.¹⁷ Bu, Konvensiyanın bir çox şərtlərinin 'avtonom xarakterli' olduğunu bildirməklə yanaşı, həm də bir sıra sahələr üzrə Məhkəmənin qərarlarını şərtləndirən dəyər və yanaşmaları vurğulayır. Başqa bir misal 'demokratik cəmiyyətdə zəruri' ifadəsidir ki bu ifadə şəxsi həyata hörmət hüququ və birləşmək hüququ kimi hüquqlara müdaxilə olduqda meydana çıxır və Dövlətin müdaxilənin əsaslandırılmış olduğunu göstərə bilib-bilmədiyini müəyyənləşdirir. Burada 'inkişaf edən' təfsir Avropanın ümumi standartlarının yaranması ilə yaxından əlaqəlidir və Məhkəmənin Konvensiyanın 'Avropada ictimai qaydanın konstitusional əsası' olması barədə konsepsiyasını əks etdirir.¹⁸ Bu, məsələn, o deməkdir ki, ictimai etirazlarla bağlı polis fəaliyyətindən ibarət müəyyən əməliyyatlar azlıqların hüquqlarına münasibətdə dar və davam edən qeyri-tolerantlıq təklif edirsə onlara xüsusi diqqətlə yanaşılmalıdır, çünki bu cür baxışlar hazırda populist və xəbərsiz hesab olunur.¹⁹

Hüquqi müəyyənlik

Sadə dildə desək, hüquqi müəyyənlik mahiyyətə fərdin qanunsuz və ya əvvəlcədən görünə bilinməyən dövlət müdaxiləsi qorxusu olmadan, müəyyən olunmuş çərçivədə hərəkət edə bilməsidir. Strasburq Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, dövlətdaxili hüquq 'Konvensiyanın bütün maddələrinin mahiyyətində olan hüququn aliliyi prinsipinə' uyğun olmalıdır.²⁰ Bunun fərdlərin hüquqlarına müdaxilələrlə bağlı polisin hərəkəti üzrə nəticəsi odur ki, hər hansı bu cür hərəkətin hüquqi baxımdan təkəcə dövlətdaxili qanunvericiliyə əsaslanması kifayət deyil,

¹⁷ Bax səh. 40.

¹⁸ *Loizidou Türkiyəyə qarşı (Loizidou v Turkey)* (ilkin etirazlar), 23 mart 1995-ci il tarixli qərar, bənd 75.

¹⁹ Bax *Alekseyev Rusiyaya qarşı (Alekseyev v Russia)*, 21 oktyabr 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 68–88 və 106–110, aşağıda müzakirə olunur səh. 118.

²⁰ *Amuur Fransaya qarşı (Amuur v France)*, 25 iyun 1996-cı il tarixli qərar, bənd 50.

dövlətdaxili qanunvericiliyin keyfiyyəti də çatımlılıq və əvvəlcədən görünə bilənlik tələblərinə cavab verməlidir (misal üçün, hər hansı formada azadlıqdan məhrumetmənin 'qanuni' və 'qanunla müəyyən olunan prosedura uyğun' olmasını tələb edən 5-ci Maddəyə əsasən həbs və ya saxlama həyata keçirildikdə, və ya ictimai qaydanı qorumaq üçün etiraz aksiyası keçirənlərin hüquqlarına müdaxilə edən tədbirlər görülərkən polisinsin fəaliyyəti 'qanuna uyğun olmalı' və 'qanunla müəyyən edilmiş' olmalıdır):

'Birincisi, qanun adekvat şəkildə çatımlı olmalıdır: vətəndaşlar hər hansı məsələ ilə bağlı tətbiq olunan hüquq normaları barədə adekvat məlumat əldə edə bilməlidirlər. İkincisi, bir norma vətəndaşın öz davranışını nizamlamasına imkan verəcək qədər dəqiq deyilsə 'hüquq' hesab edilə bilməz: vətəndaş həmin şərtlər altında hərəkətinin doğura biləcəyi hüquqi nəticələri ağılabatan dərəcədə görə - əgər ehtiyac olarsa münasib məsləhətin köməyi ilə - bilməlidir.²¹

Zərurət və mütənasiblik

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının mətnində fərdin hüquqlarına müdaxilə etmiş hərəkətin 'zəruri' olduğunu göstərmək ehtiyacının olduğu barədə xeyli qeydlər vardır. Bu konsepsiyanın nə demək olduğu onun kontekstindən asılıdır. İfadə azadlığı ilə bağlı bir işdə Məhkəmə öz yanaşmasını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişdi:

'Məhkəmə barəsində şikayət edilən müdaxiləyə bütövlükdə işin əsasında baxır və milli məhkəmələrin müdaxilə ilə bağlı əsaslandırmasının uyğun və qənaətbəxş olub-olmadığını və istifadə olunan vasitələrin nəzərdə tutulan legitim məqsədə mütənasib olub-olmadığını müəyyən edir. Məhkəmə bunu etməklə milli məhkəmələrin ifadə azadlığını təşkil edən prinsiplərə uyğun standartları tətbiq edib-etmədiyini və bundan əlavə, müvafiq faktların qəbul edilən qaydada qiymətləndirilib-qiymətləndirilmədiyini də müəyyənləşdirməlidir.'²²

Bu o deməkdir ki, Dövlətin mülki azadlıqlarla bağlı (etirazçıların hüquqlarına müdaxilə kimi) hərəkətinin 'zəruriliyi' mahiyyətə dövlətin

²¹ *Sunday Times Birləşmiş Krallığa qarşı (Sunday Times v the United Kingdom)* (Nö. 1), 26 aprel 1979-cu il, bənd 49.

²² *Jersild Danimarkaya qarşı (Jersild v Denmark)*, 23 sentyabr 1994-cü il, bənd 31.

hərəkəti ilə fərdin hüququ arasında 'balans' axtarışına gətirib çıxarır. Məhkəmə bildirmişdir ki, "‘zəruri’ sözü nə ‘mütləq’ sözünün sinonimidir, nə də ‘məqbul’, ‘adi’, ‘faydalı’, ‘ağlabatan’ və ya ‘arzuolunan’ sözləri kimi elastik mənaya malikdir; bu daha çox ‘təxirəsalınmaz sosial ehtiyacı’ ifadə edir."²³ Bununla belə, dövlətdaxili səviyyədə qərar qəbuluna (misal üçün, ictimai etirazla bağlı polis fəaliyyətinə) tətbiq edildikdə, Strasburq Məhkəməsinin beynəlxalq nəzarətinin həddi və ya intensivliyi çox vaxt işin spesifik hallarından asılı olur. Misal üçün, ədəbsiz hesab olunan nəşrlərin polis tərəfindən müsadirə edilməsinin əsaslandırılması siyasi mesajlar daşıyan nəşrlərin müsadirəsinin əsaslandırılmasından daha asan ola bilər.²⁴

Bir vacib məsələ də var ki, polisin mülki və ya siyasi hüquqa müdaxilə edən hərəkətinin əsasları həm də müvafiq və qənaətbəxş olmalıdır. 'Qənaətbəxşlik' testi tələb edir ki, istifadə olunan vasitələrlə güdülən məqsədlər arasında təkcə rəşional əlaqə olmasın, həm də ictimaiyyətin ümumi marağının tələbləri ilə fərdlərin fundamental hüquqlarının tələbləri arasında ədalətli bir tarazlıq olsun. Bu qiymətləndirməni həyata keçirməklə Məhkəmə 'demokratik cəmiyyətin' xarakterik xüsusiyyətlərini də müəyyən etmişdir. Bu elə bir cəmiyyətdir ki, orada polisin fəaliyyəti müəyyən 'dəyərlərə' əsaslanır; misal üçün, pluralizm, tolerantlıq və geniş düşüncəlilik Məhkəmə tərəfindən bu cür Avropa 'demokratik cəmiyyətinin' göstəriciləri kimi müəyyən edilmişdir.²⁵

Ümumi Avropa dəyərləri haqqında isə daha geniş danışıla bilər. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, müdaxilənin 'demokratik cəmiyyətdə zəruri' olub-olmadığı barədə qərar vermək sözügedən qanunvericilik və ya təcrübənin Avropanın digər Dövlətlərində qəbul olunmuş ümumi standartlara uyğun olub-olmadığını da nəzərə almaq lazım ola bilər. Çünki, Avropa Şurası Dövlətlərinin böyük əksəriyyəti fərqli yanaşmanı qəbul edirsə, müdaxilənin 'demokratik cəmiyyətdə zəruri' olduğunu əsaslandırmaq da daha çətindir.

²³ *Sunday Times Birləşmiş Krallığa qarşı (Sunday Times v the United Kingdom)* (Nö. 1), 26 aprel 1979-cu il, bənd 59.

²⁴ Bax səh. 110.

²⁵ *Handyside Birləşmiş Krallığa qarşı (Handyside v the United Kingdom)*, 7 dekabr 1976-cı il tarixli qərar, bənd 49.

Bununla belə, onu da qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiyanın polisin fəaliyyətinə aidiyyəti olan digər müddəaları daha ciddi şəkildə ifadə olunan şərtlərdən asılıdır. Məsələn, Konvensiyanın 2-ci Maddəsi həyatdan məhrumetmənin güc tətbiqində 'mütləq zərurətin' nəticəsi olduğu halı istisna etməklə, yaşamaq hüququnu təmin edir. Burada 'daha ciddi və təxirəsalınmaz zərurilik testindən istifadə olunmalıdır'.²⁶ Digər tərəfdən, 5-ci Maddə 'cinayət törətməsinin qarşısını almaq üçün zəruri əsaslar olduğu hesab edildikdə' şəxsin qanuni tutulmasına və ya həbsə alınmasına icazə verir. Burada da, fərdlərin hüquqlarına müdaxilələrin əsasları həm müvafiq və həm də qənaətbəxş olmalıdır.²⁷

Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi

Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi özü-özlüyündə vacib bir Avropa dəyərini əks etdirir. Bu prinsip Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 14-cü Maddəsində aşağıdakı kimi ifadə olunur:

'Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər hər hansı əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır.'

Bununla belə, 14-cü Maddə (indi 12 sayılı Protokol ilə ayrıca bir ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnun təmin edilməsinə baxmayaraq) müstəqil olaraq mövcud deyil.²⁸ Buna görə də, 14-cü Maddə yalnız Konvensiyanın 2-ci Maddəsindən 12-ci Maddəsinə qədər və ya protokollardan birində müəyyən olunmuş substantiv təminatlardan biri və ya bir neçəsi ilə birlikdə nəzərə alınır. 'Ayrı-seçkilik dedikdə müvafiq olaraq oxşar vəziyyətlərdə olan şəxslərə obyektiv və

²⁶ *McCann və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v the United Kingdom)*, 27 sentyabr 1995-ci il tarixli qərar, bənd 149.

²⁷ Əlavə olaraq bax səh. 51 və 58.

²⁸ 12 Sayılı Protokolun mətni aşağıdakı kimi verilir: '(1) Qanunla nəzərdə tutulmuş istənilən hüquqdan istifadə cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya hər hansı digər əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır. (2) Heç kim 1-ci bənddə sadalanan hər hansı əsasla görə hər hansı dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır.'

ağlabatan əsas olmadan fərqli münasibət göstərmək başa düşülür'.²⁹ Ayrı-seçkili münasibətin müəyyən əsaslarına xüsusi şübhə ilə yanaşılır və bu hallarda Strasburq Məhkəməsinə ayrı-seçkili münasibətin əsaslandırılmış olduğuna inandırmaq Dövlət üçün çox çətin ola bilər. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bildirmişdir ki, ayrı-seçkili münasibət irqi və ya etnik mənşə əsasında olduqda 'obyektiv və ağlabatan əsaslandırma anlayışı mümkün olduğu qədər sərt təfsir olunmalıdır'.³⁰ Qaraçılara qarşı hücumlar və onların əmlakının məhv edilməsi də pozuntuların müəyyən olunması ilə nəticələnmişdir.

Naçova və Başqaları Bolqarıstana qarşı (*Nachova and Others v Bulgaria*) işində 14-cü Maddənin pozuntusu irqi zəmində qətl üzrə səmərəli istintaqın aparılmaması ilə bağlı 2-ci Maddənin pozuntusu ilə birlikdə müəyyən edilmişdir. Qətlərdə irqçi yanaşmaların rol oynadığı göstərilməsə də, dövlət orqanlarının etnik və ya başqa bir azlığın üzvlərinə qarşı güc tətbiq olunmasında hansısa irqi motivlərin olub-olmadığının aşkar edilməsi üçün irqçi çıxışlarla bağlı iddiaları araşdırmaması 'qanunsuz, nifrətdən doğan zorakılığın baş verib-vermədiyinə dair sualın yaranmasına əsas verir'.³¹

Moldovalı və Başqaları Rumıniyaya qarşı (2 sayılı) (*Moldovan and Others v Romania* (no 2)) işində polis məmurlarının kömək etdiyi kəndlilərin hücumları üç nəfərin ölümü və Qaraçı ailələrinə məxsus 13 evin dağıdılması ilə nəticələnmişdi. Ərizəçilər tövlələrdə yaşamağa məcbur edilmişdi və yalnız on il sonra yerli məhkəmələr kompensasiya ödənilməsi barədə qərar vermişdi. Bu işdə 14-cü Maddənin pozuntusu 6-cı və 8-ci Maddələrin pozuntuları ilə birlikdə müəyyən edilmişdi.³²

²⁹ *DH və Başqaları Çexiyaya qarşı (DH and Others v Czech Republic)*, 13 noyabr 2007-ci il tarixli qərar, bənd 175.

³⁰ *DH və Başqaları Çexiyaya qarşı (DH and Others v Czech Republic)*, 13 noyabr 2007-ci il tarixli qərar, bənd 176.

³¹ *Naçova və Başqaları Bolqarıstana qarşı (Nachova and Others v Bulgaria)*, 6 iyul 2005-ci il tarixli qərar, bəndlər 144–168.

³² *Moldovan və Başqaları Rumıniyaya qarşı (Moldovan and Others v Romania)* (Nö. 2), 12 iyul 2005-ci il tarixli qərar, bəndlər 136–140. Həmçinin bax, *Gergely Rumıniyaya qarşı (Gergely v Romania)*, 26 aprel 2007-ci il tarixli qərar, və *Kalanyos və Başqaları Rumıniyaya qarşı (Kalanyos and Others v Romania)*, 26 aprel 2007-ci il

İşgəncənin və Qeyri-insani və ya ləyaqət i alçaldan Rəftarın və ya Cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi

Strasburq Məhkəməsi Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını təfsir edərkən hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının odlu silahdan istifadəsi ilə bağlı standartlar kimi digər beynəlxalq standartlardan da istifadə edəcəkdir.³³ Polis fəaliyyəti ilə bağlı, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Təvsiyələri də daxil olmaqla Avropa səviyyəsində digər sənədlər də mövcuddur.³⁴ Lakin, İşgəncənin və Qeyri-insani və ya ləyaqət i alçaldan Rəftarın və ya Cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (CPT) Məhkəmənin presedent hüququ üzərində xüsusi bir təsiri var və bu təsir nəticəsində Məhkəmə pis şəraitdə həbsdə saxlama ilə bağlı qiymətləndirməsində daha kritik yanaşma nümayiş etdirmişdir. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə CPT-yə həbs yerlərinə baş çəkmək mandatı verilmişdir. Komitə öz məqsədlərinə şikayətlər və qarşılıqlı məlumatlar əsasında dövlət rəsmiləri ilə dialoq və müzakirə prosesi yolu ilə çatır. Komitənin işi məxfiliyə təminatla əhatə olunur, lakin indi Dövlətlər hesabatların və hökumətlərin cavablarının dərc olunmasını istəyirlər.³⁵ CPT mövcud təcrübələrin qiymətləndirilməsinə kömək etmək və dövlətləri onun qəbul edilən tədbirlərinə və şərtlərinə cavab verməyə həvəsləndirmək üçün etdiyi səfərlər zamanı öz işində istifadə etdiyi standartlar üzrə qaydalar da işləyib hazırlamışdır. Bu yaranmaqda olan standartların əksəriyyəti digər beynəlxalq öhdəliklərlə müəyyən edilən standartlardan daha təfəssilatlı və tələbkardır və qanunvericilik, inzibati və təşkilati sahədə aparılan islahatlar üzrə təvsiyələrin yerinə yetirilməsi vasitəsi ilə dövlətdaxili səviyyədə təsir imkanına malikdir. Bu standartlar

tarixli qərar.

³³ Əlavə olaraq bax səh. 32.

³⁴ Məsələn, Nazirlər Komitəsinin üzv ölkələrə Polis Etikası haqqında Avropa Məcəlləsi haqqında Rec(2001)10 sayılı Təvsiyyəsi.

³⁵ İndiyə olan məlumata görə, Azərbaycan və Rusiya Federasiyası istisna olmaqla (2011-ci ilin aprel/may ayları ərzində Şimali Qafqaz səfəri barədə hesabat və cavabların dərc olunmasına bu yaxınlarda razılıq verilməsi onu deməyə ümid verir ki, tezliklə digər hesabatlar da ictimaiyyətə açıqlanacaqdır). Müəyyən şərtlərdə, Komitə həmçinin hansısa ölkədəki vəziyyətlə bağlı ictimai açıqlama da verə bilər. Bu səlahiyyətdən Türkiyə ilə bağlı iki dəfə, Rusiya Federasiyası ilə əlaqədar üç dəfə, ən son dəfə Yunanıstanla bağlı istifadə olunmuşdur. Hesabatlara (və CPT haqqında əlavə məlumatlar) bu saytda da baxmaq olar: <http://www.cpt.coe.int>.

elektrik silahlarından istifadə, pis rəftarla bağlı iddiaların araşdırılması, ecnəbi vətəndaşların hava yolu ilə deportasiyası və hüquq mühafizə orqanları tərəfindən həbs kimi məsələləri əhatə edir.³⁶ CPT standartlarından əsas çıxarışlar aşağıda, A Əlavəsində verilir.

Nəticə

Polis məmurları ilə bağlı artan gözləntilər birbaşa olaraq ictimaiyyətin üzvlərinin polisin fəaliyyətinin müəyyən fundamental dəyərləri və müəyyən əsas prinsiplərə hörməti əks etdirəcəyinə dair gözləntilərin artmasından irəli gəlir. Bu cür dəyərlər və prinsiplər Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının tərkib hissəsidir. Milli polis strukturlarında və dövlətdaxili cinayət mühakimə sistemlərində olan fərqlərə hörmət edilsə də, polisin fəaliyyəti ilə bağlı minimal Avropa gözləntiləri anlayışının güclənməsinə polis xidmətlərinə təhlükə kimi baxmaq lazım deyil; əksinə, polisin fəaliyyətində insan hüquqları üzrə şikayətlər yanaşmasından istifadə olunması polislə ictimaiyyət arasında məhsuldar münasibətlərin saxlanmasına kömək edəcəkdir. 'İnsan hüquqları' anlayışının 'cinayətkarın nizamnaməsi' və cinayət qurbanlarının hüquqlarının inkarı kimi başa düşülməsi riski vardır, lakin bu cür yanaşma Strasburqdakı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin insan hüquqları üzrə yurisprudensiyasındakı əhəmiyyətli inkişafa yaddır. Pozitiv öhdəliklər anlayışı, misal üçün, polisin üzərinə istismar qurbanlarını müdafiə etməklə bağlı böyük məsuliyyət qoyur. Polis məmurları tərəfindən edilən pis rəftara qarşı dözümsüzlüyün artması və müəyyən pis rəftarın böyük ehtimalla 'işgəncə' hesab edilməsi də həm peşəkarlığa, həm də polis fəaliyyətində hüququn aliliyinin vacibliyinin başa düşülməsinə müsbət təsir edir.

³⁶ 'CPT Standartları', CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2011,

FƏSİL 2

POLİSİN FƏALİYYƏTİNDƏ GÜC TƏTBİQİ

‘Pis rəftara qarşı mümkün olan ən yaxşı təminat polis məmurlarının özləri tərəfindən buna birmənalı şəkildə yol verilməməsidir.’³⁷

Giriş

Güc tətbiqi polisin xidmətləri və ayrı-ayrı polis məmurları üçün ciddi çətinliklər yaradır. Polisin xidmətləri polis məmurlarının səmərəli şəkildə öz çətin tapşırıqlarının öhdəsindən gələ bilmələrinə imkan verən təlim və avadanlıqlara təchiz olunmasını təmin etməlidir. Bundan əlavə, Hökumətlər təmin etməlidir ki, həm ictimaiyyətin və həm də polis məmurlarının qorunması üçün polis məmurlarının güc tətbiq etməsini nizamlayan qanunvericilik kifayət qədər aydın olsun. Cavabdehlik mexanizmlərinin effektiv olması üçün kifayət qədər resurslar və səlahiyyətlər olmalıdır. Polis məmurları arxayın ola bilməlidirlər ki, düzgün qaydada davrandıqda onlara dəstək veriləcək və uyğun olmayan güc tətbiqi ilə bağlı onlara qarşı iddialar irəli sürüldükdə prosessual ədalət təmin ediləcəkdir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ, həmçinin İşgəncənin Qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi kimi təsisatların hesabatları göstərir ki, bütün Avropada polis və digər hüquq mühafizə orqanları tərəfindən həddini aşan və əsaslandırılmamış güc tətbiqi problemi xroniki xarakter daşıyır.

Müəyyən Avropa ölkələrində ‘cəzasızlıq mədəniyyəti’ kimi təsvir edilən bir vəziyyət mövcuddur ki, bu ölkələrdə dövlət məmurları heç bir sanksiya qorxusu olmadan pis rəftar edə bilirlər. Bu vəziyyət təcrübədə

³⁷ İşgəncənin və Qeyri-insani və ya Açıqdıcı Rəftarın və ya Cəzanın Qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (CPT) 15-22 sentyabr 2008-ci il tarixləri ərizində Monteneqroya etdiyi səfəri haqqında Monteneqro Hökumətinə Məruzə, CPT/Inf (2010) 3 bənd 16.

baş verənlərə göz yumulması kimi bir yanaşma nəticəsində meydana gəlmişdir.³⁸ Nəticədə, adi hal almış və sisteməlik pis rəftar bəzi ölkələrin polis fəaliyyətinə kök salmış, buna rəhbər məmurlar, prokurorlar və hakimlər tərəfindən (əgər həvəsləndirilməmişdirsə də) göz yumulmuşdur və hətta bu cür hallar aşkar edildikdə də buna yol verənlərin mühakimə ediləcəyi ehtimalı çox azdır.³⁹ İlgəncə və digər pis rəftar halları ilə bağlı iddiaların qərəzsiz və səmərəli şəkildə araşdırılmaması cəzasızlıq mühiti yarada bilər⁴⁰.

Avropa standartlarını pozan rəftar müəyyən ölkələrlə də məhdudlaşmır. İsveçrəyə sonuncu səfəri barədə hesabatında İlgəncənin Qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi müəyyən etmişdir ki, 'toplanmış məlumatlar göstərir ki CPT-nin keçmişdə şahidi olduğu polis qəddarlığı' indi də qalmaqdadır. Davamlı tibbi sübutlarla təsdiqlənən bu cür pis rəftar halları əsas etibarilə həbs və ya polis məntəqələrinə aparılma zamanı və polis məntəqəsində ilkin dindirmə zamanı baş verir.⁴¹ Bu cür mühit ictimaiyyətin polisə dəstəyinə mənfi təsir edəcəkdir. Bununla belə, vəziyyət hüquq təlimləri və digər islahatlar, həmçinin polis məmurlarının əmək şəraitinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə yaxşılaşdırıla bilər. Məsələn üçün, CPT özünün Gürcüstana son səfəri ilə bağlı hesabatında qeyd etmişdir ki, '(güc tətbiqi ilə bağlı) aydın qaydaların müəyyən edilməsi də polis məmurlarının peşəkarlığının artırılmasına və nəticə etibarilə ictimaiyyətin polisə etibarının artmasına töhfə vermişdir.'⁴²

³⁸ 14-cü Ümumi Hesabat, CPT/Inf (2004) 28, bənd 25.

³⁹ CommDH (2004) 3, 'İnsan Hüquqları üzrə Komissarın 5-8 oktyabr 2003-cü il tarixləri ərzində Latviyaya səfəri haqqında Məruzəsi', bəndlər 10-13, Bənd 13: 'Vətəndaş cəmiyyətində polisin bəzi nümayəndələrinin hərəkətləri barədə ciddi narahatlıqların olduğu bir ölkədə, heç bir iş üzrə birbaşa məhkəmələrə necə müraciət edilmədiyini anlamaq çətinidir.'

⁴⁰ 'Polis tərəfindən İlgəncə və pis rəftarın digər formaları – Bu 'Moldovada sadəcə normal haldır', Amnesty International, noyabr 2009-cu il, bax: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR59/009/2009/en/1b2df020-bf3d-4bfb-9bb9-c7ea620d562a/eur590092009eng.pdf>

⁴¹ Rapport au Conseil fédéral suisse relatif à la visite effectuée en Suisse par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 10 au 20 octobre 2011, CPT/Inf (2012) 26 at paragraph 10.

⁴² İlgəncənin və Qeyri-insani və ya Aşağıdıcı Rəftarın və ya Cəzanın Qarşısının

Bu fəsil polisin güc tətbiq etməsi haqqındadır. Polis əsasən həbslər və kütləvi yığıncalar zamanı güc tətbiq edir. Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarı bildirmişdir ki, 'öz vəzifələrini yerinə yetirmələri məqsədilə qanun polisə güc tətbiq etmək səlahiyyəti verir və onlar öz səlahiyyətlərini qanuni qaydada həyata keçirərkən ağlabatan gücdən istifadə edə bilərlər.'⁴³ Bu ssenarilərin hər ikisi ilə bağlı əhəmiyyətli problemlər mövcuddur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ bunu göstərir. Bu material administrasiyaların, polisin və fərdi məmurların Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının standartlarına əməl etməsinə kömək edən, yol göstərən hərtərəfli və faydalı bir vəsaitdir.

Polisin məsuliyyəti

Polis dövlət hakimiyyətinin ən görünən təzahürüdür. Onun əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir: (i) hüququn aliliyinin və ictimai asayişin təmin olunması; (ii) fərdin, əsas hüquq və azadlıqlarının qorunması və bu hüquq və azadlıqlara hörmət edilməsi; (iii) cinayətin qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə aparılması; və (iv) ictimaiyyətə kömək və xidmət.

Öz vəzifələrini icra edərkən polis məmurlarından insan ləyaqətinə hörmət etmək və onu qorumaq və bütün şəxslərin hüquqlarını təmin etmək tələb olunur. Daşdıqları öhdəliklərin çətinliyi ilə əlaqədar bəzən polis məmurlarından vəzifələrinin icrası zamanı güc tətbiq etmək tələb olunur. Bu bir sıra kontekstlərdə baş verə bilər: misal üçün, zorakı şəxsin tutulması zamanı; özlərini və başqalarını qorumaq üçün zəruri olduqda; və ya cinayət törədilməsinin qarşısını almaq üçün. Çox vacibdir ki, polisin hər hansı formada güc tətbiq edərkən bu güc zəruri olan minimal həddə olsun, qanuni şəkildə tətbiq olunsun və buna görə cavab verilsin. Bu həm qanuna əməl olunmasının, həm də ictimaiyyətin polisə inamının təmin olunması baxımından vacibdir.

Bu məsələnin vacibliyi qəbul olunur və polisin güc tətbiqi milli və beynəlxalq hüquqla ciddi şəkildə tənzimlənir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Strasburq Məhkəməsi polisin güc tətbiqi məsələsi ilə bağlı böyük

alınması üzrə Avropa Komitəsinin (CPT) 5-15 fevral 2010-cu il tarixləri ərzində Gürcüstana etdiyi səfəri haqqında Gürcüstan Hökumətinə Məruzə, CPT/Inf (2010) 27 bənd 15.

⁴³ Polisə qarşı Şikayətlərə Müstəqil və Effektiv qaydada baxılması haqqında İnsan Hüquqları üzrə Komissarın Rəyi, CommDH(2009)4, 12 mart 2009-cu il.

həcmə presedent hüququ formalaşdırmışdır. Bu presedent hüququ çərçivəsində, polis tərəfindən tətbiq olunan gücün qanuna uyğun olub-olmadığına baxılır və həmçinin rütbələrindən asılı olmayaraq bütün polis məmurlarına faydalı bələdçilik edilir.

Konvensiyanın polisin güc tətbiq etməsini nizamlayan əsas Maddələri 2-ci və 3-cü Maddələrdir. 2-ci Maddə öldürücü və ya potensial olaraq öldürücü gücdən istifadəni çox az sayda şərtlər (misal üçün, həyatın qorunması üçün bu cür güc tətbiqinin mütləq şəkildə zəruri olduğu hal) istisna olmaqla məhdudlaşdırır. 3-cü Maddə işgəncəni və ya qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftarı və ya cəzanı tamamilə qadağan edir. Hər iki Maddə tələb edir ki, milli qanunvericilik bu Maddələrlə qadağan edilmiş davranışların qarşısını alsın və Dövlətdən bu cür davranışlar nəticəsində zərər vurulmasının qarşısını almaq üçün müəyyən tədbirlərin görülməsini tələb etsin. Bundan əlavə, həmin maddələr tələb edir ki, Dövlət məmurları tərəfindən güc tətbiq edilməsi ilə bağlı etibarlı iddialar olduqda həmin iddialar səmərəli şəkildə araşdırılsın. (Bundan başqa, 5-ci Maddə də uyğun ola bilər, çünki güc tətbiqi çox vaxt həbs zamanı baş verir: bu məsələyə növbəti fəsildə baxılır)

Burada əsas diqqət güc tətbiqinə yönəldilib. Konvensiya standartlarına uyğun davranmağın ən effektiv metodlarından biri də odur ki, güc tətbiqi şərtlərinin pozulması ilə bağlı bütün etibarlı iddialar səmərəli şəkildə araşdırılsın. Müstəqil orqanlar tərəfindən aparılan səmərəli araşdırmalar Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələri ilə müəyyən olunan öhdəliklərə əməl olunmasının təmin edilməsinə kömək edəcəkdir (daha təfəsilatlı şəkildə aşağıda müzakirə olunur).⁴⁴ Bundan əlavə, bu araşdırmalar polis məmurlarına inamı təmin edəcəkdir və polis məmurları da təmin etməli olduqları standartları qabaqcadan görə biləcəklər. Bu cür effektiv araşdırmalar sayəsində məmurların istintaq orqanları tərəfindən müəyyən edilən əsassız və qərəzli iddialardan müdafiəsi də güclənəcək.

Yaşamaq hüququ: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Maddə 2

Konvensiyanın 2-ci Maddəsi yaşamaq hüququnu müdafiə edir və üç əsas tələbdən ibarətdir: (i) Dövlət orqanları tərəfindən qanunsuz öldürülmənin qadağan edilməsi; (ii) şübhəli ölümlərin araşdırılması

⁴⁴ Bax səh. 26 (re Maddə 2) və səh. 37 (re Maddə 3).

vəzifəsi; və (iii) pozitiv öhdəlik, yəni müəyyən hallarda həyatın itirilməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək.⁴⁵

2-ci Maddənin tam mətni aşağıdakı kimidir:

1. Hər kəsin yaşamaq hüququ qanunla qorunur. Hər kəs qanunla ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş cinayət törətməyə görə, məhkəmə tərəfindən çıxarılmış belə hökmün icrasından başqa, həyatından məhrum edilə bilməz.

2. Həyatdan məhrumetmə, aşağıdakı məqsədlər üçün güc tətbiqində mütləq zərurətin nəticəsi olduqda, bu maddənin pozulması hesab edilmir:

(a) istənilən şəxsin hüquqa zidd zorakılıqdan qorunması üçün;

(b) qanuni həbsi həyata keçirmək və ya qanuni əsaslarla həbsdə olan şəxsin qaçmasının qarşısını almaq üçün;

(c) qanuna müvafiq olaraq iğtişasa və ya qiyamın yatırılması üçün.

Öldürücü gücün tətbiqi

2-ci Maddə öldürücü gücün tətbiqi ilə bağlı test müəyyən edir və bu teste əsasən, dövlət tərəfindən tətbiq olunan hər hansı gücün 'mütləq zərurət' həddini aşmaması tələb olunur. Bu, sərt müənasiblik testidir ki, ona da əsasən, tətbiq olunan güc 2(2)-ci maddənin (a)-(c) bəndlərində müəyyən olunan məqsədlərdən birinə nail olunmasına müənasib olmalıdır.⁴⁶

Öldürücü gücün anlayışı (i) öldürmək məqsədi və öldürücü effekti olan güc; (ii) şəxsin ölümü ilə nəticələnən və bu cür effekt verəcəyi ağlabatan şəkildə əvvəlcədən görünə bilən; (iii) tətbiqi şəxsin, ölümünə də gətirib çıxara bilən ağır yaralanması ilə nəticələnən, güc kimi müəyyən edilmişdir.

⁴⁵ Jacobs, White və Ovey, *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası* (*The European Convention on Human Rights*), 4^{cu} nəşr, səhifə 143.

⁴⁶ *McCann və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* (*McCann and Others v the United Kingdom*), 27 sentyabr 1995-ci il tarixli qərar, bənd 149.

2-ci Maddə şəxsin qəsdən öldürülməsinə icazə verildiyi instansiyaları müəyyən etmir, lakin, niyyətsiz şəkildə şəxsin həyatdan məhrum edilməsi ilə nəticələnmə bilən güc tətbiq edilməsinə icazə verilən vəziyyətləri təsvir edir.⁴⁷ Başqa sözlə desək, 2(2)-ci Maddənin a-c bəndlərində müəyyən edilən ssenarilərdən birinin mövcud olması hələ o demək deyil ki, öldürücü gücdən istifadə oluna bilər. Sadəcə bu ssenarilərin mövcud olması öldürücü gücün tətbiq edilməsinə icazə vermir. Öldürücü gücün tətbiqi yalnız legitim məqsədə xidmət etməlidir. Hər hansı digər yanaşma Konvensiya ilə qorunan hüquqların real və effektiv olması barədə tələbə uyğun olmazdı.

Öldürücü və ya potensial olaraq öldürücü güc yalnız qanuni məqsədlə tətbiq oluna bilər. Təcrübədə, bu cür gücün tətbiq edilməsinə haqq qazandıran yeganə qanuni məqsəd mütləq zərurət olduğu halda güc tətbiq edən özünün və ya digər şəxsin həyatının qorunmasıdır.

McCann və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v the United Kingdom) işində Strasburq Məhkəməsi müəyyən etdi ki, 'Bütövlükdə götürüldükdə 2-ci Maddə göstərir ki, 2-ci bənd şəxsin qəsdən öldürülməsinə icazə verildiyi halları müəyyən etmir, lakin, niyyətsiz şəkildə şəxsin həyatdan məhrum edilməsi ilə nəticələnmə bilən güc tətbiq edilməsinə icazə verilən vəziyyətləri təsvir edir. Bununla belə, güc tətbiqi həmin Maddədə verilən məqsədlərdən birinə nail olmaq üçün 'mütləq zəruri' olmalıdır.'⁴⁸

Onu da yadda saxlamaq vacibdir ki, polisin rolu cəzalandırmaq və ya hər hansı yanlış əmələ görə sanksiya müəyyən etməkdən ibarət deyil. Polis məmurları öz vəzifələrini icra edərkən ən qınanılacaq əməlləri törədən şəxslərlə rastlaşırlar. Lakin, polisin rolu cinayətləri araşdırmaq və şübhəli şəxslərin münasib dövlət orqanlarına təqdim etməkdən ibarətdir. Əgər polis cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsləri güc tətbiq etmək yolu ilə cəzalandırmağa cəhd edirsə, bu hüququn aliliyinə kökündən xələl gətirir. Bu, Avropa standartlarına uyğun olmamaqdan əlavə, bütövlükdə cəmiyyətə hədsiz mənfi təsir edərdi.

2-ci Maddə həm öldürücü gücü bilavasitə tətbiq edən məmurların, həm

⁴⁷ *Elə orada*. bənd 148.

⁴⁸ *McCann və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v the United Kingdom)*, 27 sentyabr 1995-ci il tarixli qərar, bənd 148.

də öldürücü gücün tətbiq edilə biləcəyi polis əməliyyatlarının planlaşdırılmasına və bu əməliyyatlara nəzarət edilməsinə məsuliyyət daşıyan məmurların davranışını nizamlayır.⁴⁹ Polis öldürücü gücün tətbiq edilməsinin qaçılmaz olduğu və ya böyük ehtimal edildiyi taktiki versiyalar seçməməlidir. Gücün tətbiq edilə biləcəyi əməliyyatların planlaşdırılmasına və onlara nəzarət edilməsinə görə məsuliyyət daşıyan məmurlardan tibbi yardımın göstərilməsini də təmin etmək tələb olunur.

Polis məmurlarına silahlarından necə və nə vaxt istifadə edə biləcəkləri barədə (qanunvericiliyin tələbləri və təlim keçilməsi baxımından) aydın yol göstərməlidir. *Makaratzis Yunanıstana qarşı (Makaratzis v Greece)* işində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi vurğuladı ki, polis məmurları əvvəlcədən planlaşdırılmış əməliyyat və ya təhlükəli hesab olunan şəxsin təsadüfi təqibi kontekstində öz vəzifələrini icra edərkən vakuumda qalmamalı və hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının hansı məhdud şəraitlərdə güc və odlu silah tətbiq edə bilməsi müvafiq beynəlxalq standartlar əsasında hüquqi və inzibati qaydada müəyyən edilməlidir.⁵⁰

Makaratzis Yunanıstana qarşı (Makaratzis v Greece) işində, Məhkəmə 'polisın xaosluq şəklində odlu silahdan istifadə etməsinə heyrlənmişdi'. Qeyri-müəyyən sayda polis məmurları ərizəçinin avtomobilini revolverlər, tapançalar və avtomat silahlarla atəşə tutmuşdu.⁵¹ Yunanıstan qanunvericiliyinin tətbiq olunan normaları kifayət qədər aydın deyildi. Məhkəmə qeyd etdi ki, 'milli qanunvericilik polis fəaliyyətinə dair səlahiyyət verməklə yanaşı, həm də onu qanunsuzluq və gücdən sui-istifadə hallarına qarşı adekvat və effektiv təminatlar sistemi çərçivəsində tənzimləməlidir'.⁵²

Naçova Bolqarıstana qarşı (Nachova v Bulgaria) işində, hərbi xidmətdən fərarilik etməkdə təqsirli bilinən şəxslər Bolqarıstan Hərbi Polisinin məmurları tərəfindən təqib olunmuşdu. Fərarilikdə şübhəli bilinən şəxslər

⁴⁹ Bax: *McCann və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v the United Kingdom)*, 27 sentyabr 1995-ci il tarixli qərar.

⁵⁰ *Makaratzis Yunanıstana qarşı (Makaratzis v Greece)* 20 dekabr 2004-cü il tarixli qərar.

⁵¹ *Makaratzis Yunanıstana qarşı (Makaratzis v Greece)* 20 dekabr 2004-cü il tarixli qərar, bənd 67.

⁵² *Makaratzis Yunanıstana qarşı (Makaratzis v Greece)* 20 dekabr 2004-cü il tarixli qərar, bənd 58.

silahsız idilər və həbs olunmamaq üçün müqavimət göstərməmişdilər. Bununla belə, onlar hasarın üzərindən aşmaqla qaçmaq istəyərkən güllələnərək öldürülmüşdülər. Strasburq Məhkəməsi bu güc tətbiqinin qanuni olub-olmadığını araşdırdı və müəyyən etdi ki, 'həbs olunacaq şəxsin həyat və ya bədən üçün heç bir təhlükə törətmədiyi bilinirsə və onun qatı cinayət törətməsindən şübhələnilmirsə potensial olaraq öldürücü güc tətbiqi mütləq zəruri hesab oluna bilməz'. Bu halda, hətta qaçan şəxsi tutmaq imkanını əldən vermək bahasına da olsa, öldürücü güc tətbiq etmək olmaz.⁵³

Polisin öldürücü gücdən istifadəsi hər bir halda ən sərt şəkildə yoxlanılmalıdır.⁵⁴ Yuxarıda da müzakirə edildiyi kimi, həyata son qoyulmasının qarşısının alınması üçün effektiv araşdırmanın aparılmasını tələb edən pozitiv öhdəlik mövcuddur.⁵⁵ Nümayişlər zamanı polisin fəaliyyəti də daxil olmaqla, polis əməliyyatları elə planlaşdırılmalı və onlara elə nəzarət olunmalıdır ki, insan həyatına qarşı təhlükə riski minimum olsun.⁵⁶ Məmurlar bir sıra elə avadanlıqlarla təchiz olunmalıdırlar ki, onlar sursatdan istifadə etmək məcburiyyətində qalmasınlar.

Simsek Türkiyəyə qarşı (Simsek v Turkey) işində, Strasburq Məhkəməsi müəyyən etdi ki, iğtişası yatırmaq üçün polisin bir sıra avadanlıqlarla təchiz olunmaması 'qəbuledilməzdir'. Bu cür avadanlıqların çatışmaması o demək idi ki, polis məmurları öldürücü güc tətbiq etməyə məcbur olmuşdu ki, bu da ölümlərlə nəticələnmişdi. Halbuki, digər metodlardan (su şırnağı və ya rezin güllələrdən) istifadə edilməsi daha münasib ola bilərdi.⁵⁷

McCann və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v the United Kingdom) işində, Birləşmiş Krallığın dövlət orqanları İrlandiya

⁵³ *Nachova Bolqarıstana qarşı (Nachova v Bulgaria)*, 6 iyul 2005-ci il tarixli qərar, bənd 107.

⁵⁴ *McCann və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v the United Kingdom)*, 27 sentyabr 1995-ci il tarixli qərar, bənd 150.

⁵⁵ Bax aşağıda bənd 28.

⁵⁶ *Bubbins Birləşmiş Krallığa qarşı (Bubbins v the United Kingdom)*, 17 mart 2005-ci il tarixli qərar, bənd 136.

⁵⁷ *Simsek Türkiyəyə qarşı (Simsek v Turkey)*, 26 iyul 2005-ci il tarixli qərar, bənd 111.

Respublikaçılar Ordusunun fəal bir birləşməsinə qarşı terror əleyhinə əməliyyatı həyata keçirmişdi. Məhkəmə əməliyyatın planlaşdırılmasını və ona nəzarət edilməsini yaxından araşdırdıqdan sonra müəyyən etmişdir ki, kəşfiyyatın yanlış qiymətləndirməsinin mümkünlüyü və ya terrorçuları həbs etmək üçün potensial imkanlar adekvat şəkildə nəzərə alınmamışdı. Bundan əlavə, Britaniya Ordusunun Xüsusi Hava Xidmətinin hərbi təlimli əsgərlərinin cəlb olunması onu göstərdi ki, əməliyyatın planlaşdırılmasında və ona nəzarət edilməsində 'demokratik cəmiyyətdə hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarından silahdan istifadə zamanı gözlənilən ehtiyatlılıq tədbirləri' nəzərə alınmamışdı'.⁵⁸

İctimai qaydanın təmin olunması baxımından olduqca vacibdir ki, polis əməliyyatlarının planlaşdırılması və əməliyyatlara nəzarət elə həyata keçirilsin ki, öldürücü gücün tətbiq olunması ehtimalı minimum olsun. Bu da hər hansı iğtişasın qarşısını almaq üçün polisin daha az öldürücü taktiki versiyalarının olmasını tələb edir. Məsələn, rezin güllələr, su şırnağı, şəxsi qoruyucu avadanlıq və s. olmalıdır. Bu avadanlıqlardan istifadə də müvafiq qaydada tənzimlənməlidir və onlardan istifadə edən məmurlar münasib şəkildə təlim keçməlidirlər. Nəticə etibarilə, əsas rollarda münasib surətdə təlim keçmiş və təcrübəli məmurlar olan komanda strukturu olmalıdır.⁵⁹ Əgər polis əməliyyatının uzun çəkəcəyi gözlənilirsə, davamlılığın təmin olunması üçün adekvat resurslar da cəlb olunmalıdır.⁶⁰ Bundan başqa, şəffaflığın təmin olunması üçün hər hansı növ güc tətbiqinin qeydiyyatı alınması da lazımdır.

Polis məmurlarına silahlardan necə və nə vaxt istifadə edə biləcəkləri haqqında aydın təlimatlar verilməli və təlim keçilməlidir. Dövlət məmurlarının nizamlanmayan və qanunsuz hərəkəti insan hüquqlarına effektiv hörmət edilməsi ilə bir araya sığmır⁶¹. Bu o deməkdir ki, milli qanunvericilik polis fəaliyyətinə dair səlahiyyət verməklə yanaşı, həm də onu qanunsuzluq və gücdən sui-istifadə hallarına qarşı adekvat və effektiv təminatlar sistemi çərçivəsində tənzimləməlidir.⁶²

⁵⁸ *McCann və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v the United Kingdom)*, 27 sentyabr 1995-ci il tarixli qərar, bənd 212.

⁵⁹ *Andronikou və Konstantinou Kiprə qarşı (Andronicou and Constantinou v Cyprus)*, 9 oktyabr 1997-ci il tarixli qərar.

⁶⁰ *Giuliani və Gaggio İtaliyaya qarşı (Giuliani and Gaggio v Italy)*, (Dördüncü Bölmə), 25 avqust 2009-cu il tarixli qərar, bənd 238.

⁶¹ *Giuliani və Gaggio İtaliyaya qarşı (Giuliani and Gaggio v Italy)*, (Böyük Palata) 24 mart 2011-ci il tarixli qərar, bənd 249.

⁶² *Makaratzis Yunanıstana qarşı (Makaratzis v Greece)*, 20 dekabr 2004-cü il tarixli qərar, bənd 58 və həmçinin *Vasilevska və Kalucka Polşaya qarşı (Wasilewska and*

Güc tətbiqini tənzimləyən qaydalar bütün vəziyyətlərə, hətta 'uzun çəkən və hüquq mühafizə orqanlarının sürətli dəyişən və təhlükəli vəziyyətlərlə qarşılaşdığı və mühüm əməliyyat qərarları verməyin tələb olunduğu ictimai qayda əməliyyatlarından sonuna' da şamil olunur.⁶³ Daxili siyasi sabillik və ya digər fəvqəladə vəziyyətlər bu standartlardan yayınmaq üçün əsas ola bilməz.⁶⁴ Polis məmurları silah gəzdirməyə yararlılıq baxımından qiymətləndirilməlidirlər. Bu qiymətləndirməni etmədikdə məmurun, hətta vəzifə başında olmadıqda da, törətdiyi qətlərə görə Dövlət özü məsuliyyət daşıyır.⁶⁵

Gorovenky və Bugara Ukraynaya qarşı (Gorovenky and Bugara v Ukraine) işində, Məhkəmə bir daha vurğuladı ki, 'Dövlətlər öz hüquq mühafizə sistemləri daxilində yüksək peşə standartları müəyyən etməli və bu sistemlərdə xidmət edən şəxslərin müəyyən olunmuş əlamətlərə cavab verməsini təmin etməlidir ... O cümlədən, polis qüvvələrini odlu silahla təchiz edərkən, təkcə texniki təlimlərin keçirilməsi ilə kifayətlənməməli, odlu silah gəzdirməsinə icazə verilən əməkdaşlar həm də xüsusi diqqətlə seçilməlidirlər.'⁶⁶

Aşağıdakı suallar öldürücü (və ya potensial olaraq öldürücü) güc tətbiq etmiş məmurlar üçün, əməllərinin nə dərəcədə rəasional olmasının qiymətləndirilməsinə kömək etmək baxımından faydalı ola bilər:

- Güc tətbiqi qanunvericiliyə uyğun idimi?
- Mövcud şəraitdə tətbiq olunmuş gücün ölçüsü mütənasib idimi?
- Başqa seçimlər nəzərə alınmışdı? Əgər nəzərə alınmışdısa, hansı seçimlər idi?
- Həmin seçimlər niyə güzəştə gedildi?
- Güc tətbiq edilməsi metodu polis prosedurları və təliminə uyğun idimi?

Kalucka v Poland), 23 fevral 2010-cu il tarixli qərar, 45.

⁶³ *Giuliani və Gaggio İtaliyaya qarşı (Giuliani and Gaggio v Italy)*, (Böyük Palata) 24 mart 2011-ci il tarixli qərar, bənd 238.

⁶⁴ BMT-nin güc tətbiqi haqqında Əsas Prinsipləri və Odlu silah Prinsipi 8.

⁶⁵ *Gorovenky və Bugara Ukraynaya qarşı (Gorovenky and Bugara v Ukraine)*, 12 yanvar 2012-ci il tarixli qərar.

⁶⁶ *Gorovenky və Bugara Ukraynaya qarşı (Gorovenky and Bugara v Ukraine)*, 12 yanvar 2012-ci il tarixli qərar, bənd 38.

- Odlu silahlardan istifadə edilə bilən spesifik polis əməliyyatları kontekstində Strasburq Məhkəməsi aşağıdakıların vacibliyini xüsusi olaraq qeyd etmişdir:
- Qeydiyyat aparılması: polisin tam qeydiyyat aparması çox vacibdir, çünki hesabatlılığı da asanlaşdırır;
- Komanda sistemi: Aydın şəkildə müəyyənləşdirilmiş rol və məsuliyyət bölgüsünə əsaslanan aydın komanda zənciri olmalıdır;⁶⁷
- Məmurlar rollarına müvafiq olaraq təlim keçmiş və təcrübəli olmalıdırlar;⁶⁸
- Bir sıra taktiki seçimlər olmalıdır (misal üçün, az öldürücü silahlar, qoruyucu avadanlıqlar);⁶⁹
- Münasib texniki avadanlıqlar olmalıdır (misal üçün, mühasirə vəziyyətləri üçün işıqlandırma);
- Məsləhətlərin verilməsi və qərarların qəbulunda ardıcılığının asanlaşdırılması üçün Mütəxəssis məsləhətçilər (misal üçün, odlu silah üzrə mütəxəssislər, danışiq aparanlar) olmalıdır;⁷⁰
- Aydın şəkildə faydasız və ya qeyri-münasib olana qədər xəbərdarlıqlar edilməlidir;⁷¹ və
- İnzibati tədbirlər: polisin daxili qaydaları və idarə etməsi aydın olmalıdır ki, məmurlar öz rollarını və məsuliyyətlərini bilə bilsinlər.⁷²

⁶⁷ *Andronikou və Konstantinou Kiprə qarşı (Andronicou and Constantinou v Cyprus)*, 9 oktyabr 1997-ci il tarixli qərar, *Makaratzis Yunanıstana qarşı (Makaratzis v Greece)*, 20 dekabr 2004-cü il tarixli qərar, *Huohvanainen Finlandiyaya qarşı (Huohvanainen v Finland)*, 13 mart 2007-ci il tarixli qərar.

⁶⁸ *Bubbins Birləşmiş Krallığa qarşı (Bubbins v the United Kingdom)*, 17 mart 2005-ci il tarixli qərar.

⁶⁹ *Simsek Türkiyəyə qarşı (Simsek v Turkey)*, 26 iyul 2005-ci il tarixli qərar və *Gulec Türkiyəyə qarşı (Gulec v Turkey)*, 27 iyul 1998-ci il tarixli qərar.

⁷⁰ *Andronikou və Konstantinou Kiprə qarşı (Andronicou and Constantinou v Cyprus)*, 9 oktyabr 1997-ci il tarixli qərar və *Bubbins Birləşmiş Krallığa qarşı (Bubbins v the United Kingdom)*, 17 mart 2005-ci il tarixli qərar.

⁷¹ *Ramsahai Niderlanda qarşı (Ramsahai v the Netherlands)*, 15 may 2007-ci il tarixli qərar və *Huohvanainen Finlandiyaya qarşı (Huohvanainen v Finland)*, 13 mart 2007-ci il tarixli qərar.

⁷² *Bubbins Birləşmiş Krallığa qarşı (Bubbins v the United Kingdom)*, 17 mart 2005-ci il tarixli qərar və *Makaratzis Yunanıstana qarşı (Makaratzis v Greece)*, 20 dekabr 2004-cü il tarixli qərar.

Həyatın qorunması üçün pozitiv öhdəlik

Yaşamaq hüququnun elementlərindən biri də polisin həyatı qorumaq üçün pozitiv öhdəliyidir. Həyatı qorumaq vəzifəsi Dövlətin üzərində bütün ölümlərin qarşısını almaq kimi mütləq bir öhdəlik qoymur. Bu nəticəyə deyil, vasitəyə dair bir öhdəlikdir.

Konvensiyanın 2-ci Maddəsi ilə tələb olunur ki, polis öz səlahiyyəti çərçivəsində onlara məlum olan və ya məlum olmalı olan real və birbaşa ölüm təhlükəsinin qarşısını almaq üçün bütün mümkün əməliyyat tədbirlərini görməlidir.⁷³ Bu iki mərhələli testdir: (i) polisə məlum olan və ya məlum olmalı olan real və birbaşa ölüm təhlükəsi varmı? (ii) əgər varsa, polis onun qarşısını almaq üçün mümkün əməliyyat tədbirləri görübümü? Bu öhdəliyin icrası aşağıdakılara əsaslanmalıdır: (i) insanın davranışı gözlənilməz (yəni, əvvəlcədən müəyyən etməyin mümkün olmadığı) xarakterlidir və (ii) polis Konvensiyanın 5-ci (Şəxsi azadlıq və toxunulmazlıq hüququ) və 6-cı (Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ) Maddələri çərçivəsində hərəkət etməlidir.

Bu öhdəlik hər hansı bir polis fəaliyyəti kontekstində meydana çıxa bilər. Məsələn, əgər ictimai bir tədbirə başqalarının hücum edəcəyi riski polisə məlumdursa, polis bu cür hücumun qarşısını almaq üçün mümkün tədbirlər görmək öhdəliyi daşıyır. Əgər ictimai bir tədbir zamanı şəxslər başqaları tərəfindən hücumə məruz qalırsa, polis bunu dayandırmaq üçün mümkün tədbirlər görməlidir. Əgər mütləq zərurət olarsa, bu, polisdən güc tətbiq etməyi, hətta öldürücü güc tətbiq etməyi də tələb edə bilər.

Van Colle Birləşmiş Krallığa qarşı (Van Colle v the United Kingdom) işində, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi aydınlıq gətirdi ki, qorumaq öhdəliyi həmin risk Dövlətin gördüyü tədbirin nəticəsi olduqda da eynidir. Polis ərizəçilərin oğlundan cinayət işində şübhəli bilinən bir şəxsə qarşı sübut təqdim etməyi istəmişdi. Nəticədə həmin şübhəli şəxs onu qətlə yetirmişdi. Ərizəçilər iddia etmişdir ki, onların oğlunun ölüm təhlükəsi onun cinayət prosesində şahid kimi iştiraka razılıq verməyi nəticəsində yaranmışdı və buna görə də qoruyucu öhdəliyin tətbiqi adi 'real və birbaşa' ölüm təhlükəsində olduğundan az idi. Məhkəmə bununla

⁷³ *Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v the United Kingdom)*, 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərar.

razılaşmadı və bildirdi ki, 'üçüncü şəxslər tərəfindən törədilən və başqa bir şəxsin qətlə yetirilməsi ilə nəticələnən təhlükələrlə bağlı digər işlərdə, ölmüş şəxsin xüsusilə həssas kateqoriyaya mənsub olması faktı real və birbaşa təhlükənin olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün bütün şərtlər əsasında qiymətləndirilməli olan müvafiq şərtlərdən yalnız biridir'⁷⁴.

Əsas məsələ real və birbaşa təhlükə olduqda, dövlət hakimiyyətindən dəqiq nə etməyin tələb olunmasıdır. Bununla bağlı müəyyənədicə bir cavab yoxdur və nəzərə alınacaq məsələlər aşağıdakılardan ibarətdir: (i) mümkün seçimlər; (ii) sözügedən ölkənin qanunvericilik mexanizmi; (iii) polisin və digər müvafiq orqanların daxili qaydaları; (iv) sözügedən şəxsin davranışı; (v) mümkün fəaliyyət istiqamətləri üzrə resurslar; və (vi) fərdin rolu və profili.

Ölümlə bağlı səmərəli araşdırma aparmaq üzrə pozitiv öhdəlik

Polis və ya Dövlətin başqa orqanları tərəfindən güc tətbiq edilməsi hər hansı bir şəxsin ölümü ilə nəticələnirsə, 2-ci Maddə müstəqil və səmərəli araşdırmanın aparılmasını tələb edir. Bu tələb 5 ayrı-ayrı komponentdən ibarətdir: müstəqillik, səmərəlilik, çeviklik, ictimai nəzarət və ailənin cəlb olunması.⁷⁵

'Bu cür araşdırmanın əsas məqsədi yaşamaq hüququnu qoruyan dövlətdaxili qanunvericiliyin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək və ölün halları Dövlət məmurlarının və ya orqanlarının məsuliyyəti altında baş verdikdə, buna görə onların cavabdehliyini təmin etməkdir...'⁷⁶ Bundan əlavə, 'həmin araşdırma həm də o mənada effektiv olmalıdır ki, onun nəticəsində gücün müəyyən şərtlər daxilində əsaslı və ya əsassız şəkildə tətbiq edildiyini müəyyən etmək olsun və məsuliyyət daşıyan şəxslər müəyyən edilə və cəzalandırıla bilsinlər (...)'⁷⁷

Ölüm hadisəsi polisin güc tətbiq etməsi nəticəsində baş verdikdə araşdırma polisdən asılılığı olmayan şəxs tərəfindən aparılmalıdır.⁷⁸ Bu,

⁷⁴ *Van Colle Birləşmiş Krallığa qarşı (Van Colle v the United Kingdom)*, 13 noyabr 2012-ci il tarixli qərar, bənd 91.

⁷⁵ Məsəl üçün bax: Jacobs, White və Ovey, *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (The European Convention on Human Rights)*, OUP 2010, 5^{ci} nəşr, səhifələr 156 - 162.

⁷⁶ *Nachova və Başqaları Bolqarıstana qarşı (Nachova and Others v Bulgaria)*, 6 iyul 2005-ci il tarixli qərar, bənd 110.

⁷⁷ *Nachova və Başqaları Bolqarıstana qarşı (Nachova and Others v Bulgaria)*, 6 iyul 2005-ci il tarixli qərar, bənd 113.

⁷⁸ *Ramsahai Niderlanda qarşı (Ramsahai v the Netherlands)*, 15 may 2007-ci il tarixli qərar.

‘güc tətbiqi üzrə dövlətin monopoliyasına ictimai inamın’ qorunub-saxlanması üçün vacibdir.⁷⁹ Polis yalnız sübutun qorunması üçün birbaşa zəruri olan hər hansı araşdırma tədbirlərini həyata keçirə bilər. Məsələn, əgər bir şəxs polisin güc tətbiq etməsi nəticəsində öldürülmüşdürsə, polis məmurları yalnız qətl yerindəki vəziyyətin olduğu kimi saxlanması üçün tədbirlər görə bilər ki, sübut imkanları itirilməsin. Araşdırma çevik, effektiv, şəffaf olmalı və üzvlərinin maraqlarının qorunması üçün ölmüş şəxsin ailəsi də araşdırmaya cəlb olunmalıdır. Çeviklik tələbi o demək deyil ki, müəyyən olunmuş vaxt bölgüsü vardır, lakin bu tələbə görə araşdırma mümkün olduğu qədər cəld aparılmalıdır. Effektivlik tələbi o deməkdir ki, araşdırmanı aparan orqanın sübut əldə etmək, zəruri axtarışlar aparmaq, həbs etmək və s. səlahiyyətlərə malik olmalıdır.

Şəxsin ölümünə səbəb olan hadisələrin təfəsilatı barədə məlumat tamamilə və ya əsasən ancaq Dövlət və ya onun məmurlarındadırsa, onda bu cür hadisələrlə bağlı güclü prezumpsiyalar meydana gələcəkdir. Həmin hadisələrin izah edilməsi ilə bağlı sübutetmə yükü ancaq Dövlətin üzərində ola bilər.⁸⁰ O cümlədən, ölmüş şəxsin bədənindəki istənilən yara barədə təfəsilatlı izahat tələb olunacaqdır.⁸¹

Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarı araşdırma ilə bağlı öhdəliklərin polis üçün əhəmiyyətini 2-ci və 3-cü Maddələrin kontekstində müəyyən etmişdir. Polise qarşı Şikayətlərin Müstəqil və Effektiv şəkildə Müəyyənləşdirilməsi haqqında Rəydə⁸², qeyd etmişdir ki, ‘polisdən şikayətlərin araşdırılması üzrə [Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq] mövcud olan beş prinsipin iki əsas məqsədi vardır. Bir tərəfdən, həmin prinsiplər ona görə formalaşdırılmışdır ki, fərdin Konvensiyanın 2-ci və ya 3-cü Maddələri ilə müəyyən olunan hüquqlarının pozulmasına görə səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi olsun. Digər tərəfdən isə, həmin prinsiplərin məqsədi günahkarların ədalət mühakiməsinə cəlb olunmasına imkan verən araşdırma mexanizmini təmin etmək yolu ilə fundamental hüquqları

⁷⁹ *Ramsahai Niderlanda qarşı (Ramsahai v the Netherlands)*, 15 may 2007-ci il tarixli qərar, bənd 325.

⁸⁰ *Salman Türkiyəyə qarşı (Salman v Turkey)*, 27 iyun 2000-ci il tarixli qərar, bənd 100.

⁸¹ *Velikova Bolqarıstana qarşı (Velikova v Bulgaria)*, 18 may 2000-ci il tarixli qərar.

⁸² CommDH(2009)4, 12 mart 2009-cu il, bənd 31.

pozulmaqdan qorumaqdır.’

İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan olunması: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Maddə 3

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü Maddəsi işgəncəni və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarı və ya cəzanı qadağan edir. 3-cü Maddənin mətni qısadır:

‘Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.’

Bu təminat mütləq şəkildə ifadə edilmişdir. Məhkəmə dönə-dönə vurğulamışdır ki, 3-cü Maddə demokratik cəmiyyətlərin ən fundamental dəyərlərindən birini təsbit edir. 3-cü Maddə işgəncəni və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarı və ya cəzanı bütün hallarda qadağan edir. Yuxarıda 2-ci Maddə ilə əlaqədar qeyd edildiyi kimi, hətta kiminsə həyatına son qoymağı da müəyyən, çox məhdud şərtlər altında əsaslandırmaq olar: əksinə, 3-cü Maddə ilə qadağan olunan hərəkətlərə isə heç bir halda, hətta terrorçuluğa⁸³ və ya mütəşəkkil cinayətkarlığa⁸⁴ qarşı mübarizə kontekstlərində də dözmək mümkün deyil. Bu, şəxsin davranışından asılı olmayaraq belədir. Konvensiyanın əksər müddəələrindən fərqli olaraq, 3-cü Maddədə heç bir istisna yoxdur və hətta millətin həyatını təhlükəyə məruz qoyan fəvqəladə vəziyyətdə də öhdəliklərdən geri çəkilməyə icazə verilmir.⁸⁵ *Gəfgen Almaniya qarşı (Gəfgen v Germany)* işində Strasburq Məhkəməsi bildirdi ki, ‘3-cü Maddə ilə müəyyən olunan hüququn mütləq xarakterini müəyyən edən fəlsəfi əsası müvafiq şəxsin davranışından və cinayətin xarakterindən asılı olmayaraq, hər hansı bir istisnaya və ya əsaslandırıcı faktorlara və ya maraqların tarazlaşdırılmasına icazə vermir.’⁸⁶

Burada güc tətbiq edilməsi kontekstində polis üçün çıxarılan aydın

⁸³ *Tomasi Fransaya qarşı (Tomasi v France)*, 27 avqust 1992-ci il tarixli qərar.

⁸⁴ *Selmouni Fransaya qarşı (Selmouni v France)*, 28 iyul 1999-cu il tarixli qərar.

⁸⁵ *Chahal Birləşmiş Krallığa qarşı (Chahal v the United Kingdom)*, 15 noyabr 1996-cı il tarixli qərar.

⁸⁶ *Gəfgen Almaniya qarşı (Gəfgen v Germany)*, 1 iyun 2010-cu il tarixli qərar, bənd 107.

nəticələr vardır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi aydınlaşdırmışdır ki, hər hansı bir şəxsə qarşı 'həmin şəxsin öz davranışı nəticəsində mütləq şəkildə zəruri olmayan güc tətbiq edilməsi onun insan ləyaqətini kiçildir və prinsipcə 3-cü Maddənin pozuntusudur'.⁸⁷ Məhkəmənin təfsirinə görə, bu müddəa (2-ci Maddə ilə bağlı olduğu kimi) təkcə Dövlətlərin üzərinə pis-rəftardan sadəcə çəkinmək öhdəliyi deyil, həm də insanları qorumaq və bu hüququn pozulması ilə bağlı iddiaları effektiv şəkildə araşdırmaq kimi pozitiv öhdəlik qoyur. Təəssüf ki, polisin insanlarla pis-rəftar etməsi bir çox Avropa ölkələrində olan ümumi bir problemdir. Bu fəslin giriş hissəsində də qeyd olunduğu kimi, buna zəngin və kasıb ölkələrdə, yeni və artıq formalaşmış demokratiyalarda da rast gəlinir. Bu fenomenin bir maraqlı cəhəti də odur ki, rast gəlinəndi ölkədən asılı olmayaraq xüsusiyyətləri eynidir. Albaniyada pis rəftarla bağlı CPT-yə edilmiş şikayətlər 'əsasən sillə, yumruq, təpik və dəyənək zərbələrindən ibarətdir və əsasən dindirmə vaxtı baş verir'.⁸⁸ İrlandiya ilə bağlı isə, CPT müəyyən etmişdir ki, 'şikayət edilən pis rəftar əsasən bədənin müxtəlif hissələrinə təpik, yumruq və dəyənək zərbələrindən ibarətdir'.⁸⁹

3-cü Maddə nə vaxt tətbiq olunur?

Rəftarın 3-cü Maddənin əhatə dairəsinə düşməsi üçün həmin rəftar 'minimal sərtlik səviyyəsini aşmış olmalıdır'.⁹⁰ Bu hər bir işin öz faktlarından və hallarından asılıdır (misal üçün, saxlanılan şəxsi üç saat ayaq üstə durmağa məcbur etmək əgər həmin şəxs yararlı və sağlamdırsa, və hətta hər hansı bir şəxsdən bu qədər müddətdə ayaq üstə durmağı tələb etmək üçün tutarlı bir səbəb göstərmək ehtiyacının olmasına da baxmayaraq, qeyri-insani rəftar ola bilməz; lakin əgər həmin şəxs yaşlıdırsa və ya hər hansı xəstəlikdən əziyyət çəkirsə, üç saat ayaq üstə durmaq qeyri-insani rəftar hesab oluna bilər). Bundan başqa, rəftarın motivi də vacibdir. Zərurət olmadan qandallardan və ya digər fiziki məhdudiyyətlərdən istifadə olunması müəyyən şərtlər altında qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar kimi hesab oluna bilər.⁹¹ Misal kimi heç bir zorakılıq və ya qaçmaq təhlükəsi törətməyən yaşlı və ya xəstə bir

⁸⁷ *Ribitsch Avstriyaya qarşı (Ribitsch v Austria)*, 4 dekabr 1995-ci il tarixli qərar, bənd 38.

⁸⁸ CPT/Inf (2012) 11 bənd 13.

⁸⁹ CPT/Inf (2011) 3 bənd 14.

⁹⁰ *İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (Ireland v the United Kingdom)*, 18 yanvar 1978-ci il, bənd 162.

⁹¹ *Henaf Fransaya qarşı (Henaf v France)*, 27 noyabr 2003-cü il tarixli qərar.

şəxsin ucdan-tutma yanaşma nəticəsində qandallanmasını göstərmək olar.

İşgəncə və ya pis rəftara aid qadağa hədələrə də tətbiq oluna bilər. *Gäfgen Almaniyaya qarşı (Gäfgen v Germany)* işində polis təcridxanasında saxlanılan şəxs itmiş uşağın harada olduğunu deməyəcəyi təqdirdə 'düzülməz ağrı' ilə hədələnmişdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, həyata keçirilmədiyinə baxmayaraq, həmin hədə də qeyri-insani rəftar olmuşdur.⁹²

3-cü Maddənin hər hansı bir spesifik ssenariyə tətbiq edilməsi ilə əlaqədar iki sual meydana çıxır. Birinci sual sözügedən rəftarın və ya cəzanın 3-cü Maddənin əhatə dairəsinə düşmək üçün tələb olunan minimal əziyyət həddini aşıb-aşmamasından ibarətdir. Əgər minimal həddi aşırırsa, ikinci sual həmin rəftara və ya cəzaya hansı adın verilməsindən ibarətdir.

Birinci suala ehtiyatla cavab vermək lazımdır. Şikayət edilən cəza və ya rəftar minimal sərtlik səviyyəsini təşkil etməlidir. Bu dəyərləndirmə sözügedən 'rəftarın' və ya 'cəzanın' müddəti və fiziki və ruhi effektləri, həmçinin qurbanın cinsi, yaşı və səhhəti də daxil olmaqla bütün şərtlərin nəzərə alınması əsasında aparılır.⁹³ Aşağı həddin keçilib-keçilmədiyini müəyyən edən test aparılmalı, sonra isə bunun edilib-edilmədiyi əsas şərtlərə əsasən dəyərləndirilməlidir.⁹⁴ 3-cü Maddənin pozuntusunun müəyyən edilməsi üçün fərdin təhqir olunması və ya aşağılanması barədə pozitiv niyyətin olub-olmaması ciddi şəkildə tələb olunmur.⁹⁵

'İşgəncə' anlayışından 3-cü Maddənin ən ağır pozuntuları üçün istifadə olunur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi işgəncənin anlayışını 'ağır və qəddar əziyyətə səbəb olan düşünülmüş qeyri-insani davranış' kimi müəyyən etmişdir.⁹⁶ 'Qeyri-insani' davranış və ya cəza isə gərgin fiziki və ruhi əziyyətə səbəb olur. Həbs və ya dindirmə zamanı həddini aşan güc tətbiqi qeyri-insani davranış⁹⁷ və ya hətta işgəncə hesab oluna bilər.

⁹² *Gäfgen Almaniyaya qarşı (Gäfgen v Germany)*, 1 iyun 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 107 və 108.

⁹³ *Jalloh Almaniyaya qarşı (Jalloh v Germany)*, 11 iyul 2006-cı il tarixli qərar, bənd 95.

⁹⁴ *Tirer Birləşmiş Krallığa qarşı (Tyrrer v the United Kingdom)*, 25 aprel 1978-ci il tarixli qərar, bəndlər 31 və 38.

⁹⁵ *Peers Yunanıstana qarşı (Peers v Greece)*, 19 aprel 2001-ci il tarixli qərar, bənd 74.

⁹⁶ *İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (Ireland v the United Kingdom)*, 18 yanvar 1978-ci il tarixli qərar, bənd 167.

⁹⁷ *Ribitsch Avstriyaya qarşı (Ribitsch v Austria)*, 4 dekabr 1995-ci il tarixli qərar.

Aksoy Türkiyəyə qarşı (Aksoy v Turkey) işi Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin şəxsin 'işgəncəyə' məruz qaldığını müəyyən etdiyi birinci iş idi. Ərizəçi polis məmurları tərəfindən lüt soyundurulmuşdu. Ərizəçinin əlləri arxadan bağlanmışdı ki, bu da ona kəskin ağrı vermiş və hər iki əli müvəqqəti iflic olmuşdu. Məhkəmə müəyyən etdi ki, həmin düşünülmüş rəftar həm də dövlət məmurları tərəfindən müəyyən hazırlıq görülməsini və güc tətbiqini də tələb etmişdir ki, bunun da məqsədi ərizəçidən məlumat almaq və ya onun etiraf etməsi olmuşdur.⁹⁸

Qeyri-insani rəftarın qəsdən və ya şəxsin etiraf etməsi və ya ondan məlumat almaq kimi hansısa məqsədlə edilməsi ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə alınır. Belə ki, rəftarın 'ləyaqəti alçaldan' olub-olmadığını müəyyənləşdirərkən, Məhkəmə onun məqsədinin şəxsi təhqir etmək və alçaltmaq olub-olmadığına və nəticədən asılı olaraq şəxsin şəxsiyyətinə 3-cü Maddəyə uyğun olmayan tərzdə mənfi təsir edib-etmədiyinə baxır.⁹⁹

'Ləyaqəti alçaldan' rəftar və ya cəza 'qurbanlarda onları təhqir edə və alçalda bilən və onların fiziki və ya mənəvi müqavimətini qırmağı mümkün edən qorxu, əzab və natamamlıq hisslərini qaldırmaq üçündür'.¹⁰⁰

Bir şəxs polisin təcridxanasına sağlam vəziyyətdə aparılırsa, lakin sərbəst buraxılarkən onun zədələnmiş olduğu müəyyən edilirsə, həmin zədələrin haradan meydana gəlməsi ilə bağlı ağılabatan izahat vermək yükü dövlətin üzərinə düşür və həmin izahat verilmədikdə Konvensiyanın 3-cü Maddəsi ilə bağlı məsələ meydana çıxır.¹⁰¹ Qısaca desək, bir şəxs polisin təcridxanasına sağlam vəziyyətdə girir və orada zədələnirsə, Dövlətin bu zədələrlə bağlı izahat vermək öhdəliyi yaranır.¹⁰² Bundan başqa, saxlanılan şəxsin saxlanmazdan öncə zədələndiyi iddia edilirsə, polis onun polis məntəqəsinə gəlməsindən dərhal sonra və ya tezliklə

⁹⁸ *Aksoy Türkiyəyə qarşı (Aksoy v Turkey)*, 18 dekabr 1996-cı il tarixli qərar, bənd 64.

⁹⁹ *Keenan Birləşmiş Krallığa qarşı (Keenan v the United Kingdom)*, 3 aprel 2001-ci il tarixli qərar, bənd 111; həmçinin bax: *Raninen Finlandiyaya qarşı (Raninen v Finland)*, 16 dekabr 1997-ci il tarixli qərar, bənd 55.

¹⁰⁰ *Yunan işi*, 3321-3/67 və 3344/67 sayılı Ərizələr, 24 yanvar 1968-ci il tarixli qərar, (*Yearbook* 12, səh. 186).

¹⁰¹ Bax: *Tomasi Fransaya qarşı (Tomasi v France)*, 27 avqust 1992-ci il tarixli qərar, və *Ribitsch Avstriyaya qarşı (Ribitsch v Austria)*, 4 dekabr 1995-ci il tarixli qərar.

¹⁰² *Ciorap Moldovaya qarşı (Ciorap v Moldova)*, 19 iyun 2007-ci il tarixli qərar, bəndlər 60-71 və *Istratii və Başqaları Moldovaya qarşı (Istratii and others v Moldova)*, 27 mart 2007-ci il tarixli qərar, bəndlər 68-72.

tibbi müayinədən keçirilməsini təmin etməlidir. Moldovaya qarşı bir işdə¹⁰³ polisde saxlanılarkən tibbi müayinədən keçirilməmiş və ya zədələri müalicə olunmamış saxlanılan şəxsin 3-cü Maddənin pozuntusundan əziyyət çəkdiyi müəyyən olunmuşdu.

Polis tərəfindən şəxsə qarşı həmin şəxsin davranışı səbəbi ilə zəruri olmayan hər hansı güc tətbiqi 3-cü Maddə ilə bağlı məsələnin yaranmasına səbəb olur. Polis həbs əməliyyatını planlaşdırarkən mümkün riskləri dəyərləndirməli və həbsin isbatlı qaydada həyata keçirilməsi üçün bütün tədbirləri görməlidir. Buraya güc tətbiqi ehtimalının minimuma endirilməsi öhdəliyi də aiddir. Bu öhdəliyə əməl olunması üçün adekvat planlaşdırma aparılmalı və adekvat prosessual tədbirlər görülməlidir.

Rehbock Sloveniyaya qarşı (Rehbock v Slovenia) işində polis məmurları Sloveniyaya qeyri-qanuni narkotik idxal etməkdə şübhəli bilinən Alman bodibilderi (body-builder) həbs etmək istəyirdi. O, həbs olunmağına qarşı müqavimət göstərdi və mübarizə zamanı çənəsindən ağır yaralandı. Məhkəmə müəyyən etdi ki, bu cür əvvəlcədən planlaşdırılmış əməliyyatda polisdən tələb olunan standartlar spontan vəziyyətdəkindən daha yüksəkdir. Polisin davranışını əsaslandıraraq etibarlı arqumentlər olmadan Məhkəmə müəyyən etdi ki, cənab Rehbock qeyri-insani rəftara məruz qaldığından, 3-cü Maddənin pozuntusunun qurbanı olmuşdur.¹⁰⁴

Dövlət məmurlarının saxlanılan şəxslərə qarşı rəftarında ayrı-seçkilik də rol oynamışdırsa, 3-cü Maddə ilə birlikdə 14-cü Maddə də tətbiq olunur. Təəssüf ki, bu fenomen bütün Avropada aktualdır və Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarı tərəfindən də bu yaxınlarda sənədləşdirilmişdir. Slovakiyaya səfərlə bağlı hesabatda o, polis məmurlarının bir qrup Qaraçı oğlanları 'paltarlarını soyunmağa, lüt şəkildə divara söykənməyə və məmurlar onlara qaraçıları əleyhinə ifadələrlə qışqırarkən bir-birini vurmağa və bir-birini öpməyə' məcbur etdiyi bir işə istinad etmişdir. Onlar bu insidenti videoya çəkmiş və həmin videonu internetdə yerləşdirmişdi. O da iddia olunurdu ki, polis həmin oğlanları dolu silahlarla da hədələmişdir.¹⁰⁵ İnsan Hüquqları üzrə

¹⁰³ *Lipencov Moldovaya qarşı (Lipencov v Moldova)*, 25 yanvar 2011-ci il tarixli qərar.

¹⁰⁴ *Rehbock Sloveniyaya qarşı (Rehbock v Slovenia)*, 28 noyabr 2000-ci il tarixli qərar.

¹⁰⁵ Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarı, Thomas Hammarberg-in 26-27 sentyabr 2011-ci il tarixlərində Slovakiyaya etdiyi səfərdən sonrakı Məruzəsi. Strasburq, 20 dekabr 2011-ci il, CommDH(2011)4 bənd 37.

Komissar¹⁰⁶ və İrəqçiliyə və Dözümsüzlüyə qarşı Avropa Komissarı¹⁰⁷ onu da bildirmişlər ki, bu cür irqçilik polisin hədsiz güc tətbiq etməsi və ya saxlanılan şəxslərə qarşı qeyri-insani rəftar etməsi və ya qanunsuz azadlıqdan məhrum etmək yolu ilə polisin öz vəzifəsini həyata keçirməsinə təsir edə bilər, lakin irqçiliyə yol verilməsi barədə iddiaları dəstəkləyən sübutlar da olmalıdır.

Balogh Macarıstana qarşı (Balogh v Hungary) işində Məhkəmə bir Qaraçının polis tərəfindən dindirilmə zamanı qeyri-insani rəftara məruz qalması və araşdırmanın qeyri-adekvat aparılması ilə əlaqədar ona qarşı 3-cü Maddənin pozulduğunu müəyyən etsə də, qərara gəlmişdir ki, ərizəçinin ona qarşı ayrı-seçkili rəftarın olması ilə bağlı iddiasını sübut edəən əsas yoxdur.¹⁰⁸

Bu problem bu cür hallarda aydındır: həqiqətən baş vermiş pis rəftarı müəyyən etmək, hətta ayrı-seçkili münasibətin polisin yanaşmasında kök salmış olduğu qəbul edilsə də, həmin pis rəftarın şəxsin hansısa azlığa aid olması səbəbindən edildiyini göstərməkdən daha asandır.

Ciddi məsələlərdən biri də polis məmurları və ya hərbiçilər tərəfindən həyata keçirilən qaçırılma və qeybolma fenomenidir. Əsasən də indi bu fenomenlər Cənub-Şərqi Türkiyədəki münafişələr və Rusiyada

¹⁰⁶ Misal üçün bax: CommDH (2004) 2, 'İnsan Hüquqları üzrə Komissarın Kiprə səfəri haqqında Məruzəsi, iyun 2003-cü il' bənd 34.

¹⁰⁷ Misal üçün Bax: Avropa Komissiyası İrəqçiliyə və Qeyri-tolerantlığa qarşı, *ECRI'nin Ölkə-bə-Ölkə Yanaşması: İkinci raund Məruzələr Toplusu 1999-2003*, Avropa Şurası, Strasburg, 2004: bu cür məsələlər Albaniyada (səh. 4), Avstriyada (səh. 30), Belçikada (səh. 48), Bolqarıstanda (səh. 56), Gürcüstanda (səh. 130), Macarıstanda (səh. 155-156), İtaliyada (səh. 183), Portuqaliyada (səh. 273), 'Keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniyada' (səh. 359), Türkiyədə (səh. 366) və Ukraynada (səh. 376) müəyyən olunmuşdur. Bu məsələlərin əksəriyyəti Qaraçılarla rəftarla bağlıdır. Ölkələrə səfərlərin icraya yönəldilən üçüncü raundu ərzində ECRI yenə də Qaraçılar kimi azlıqlara və qeyri-vətəndaşlara münasibətdə davam edən pis rəftar halları barədə məruzə etməyi zəruri hesab etdi: bax *Yunanıstan haqqında Üçüncü Məruzə*, CRI (2004) 24, bənd 105; və *Macarıstan haqqında Üçüncü Məruzə*, CRI (2004) 25, bənd 88.

¹⁰⁸ *Balogh Macarıstana qarşı (Balogh v Hungary)*, 20 iyul 2004-cü il tarixli qərar, bənd 79. Müqayisə edin: *Nachova və Başqaları Bolqarıstana qarşı (Nachova and Others v Bulgaria)*, 6 iyul 2005-ci il tarixli qərar, yuxarıda səh. 20-də müzakirə olunub (həyatın itirilməsi ilə bağlı).

Çeçenistanla assosiasiya olunur. Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarı Rusiya ilə bağlı hesabatında qeyd etmişdir:

‘Bir daha vurğulamaq istərdim ki, şəxsin yoxa çıxarılması insan hüquqlarının kobud pozuntusudur. Bundan əlavə, bu cür faciənin təhlükəli effektləri daha çoxdur. Qeybolmalar şəxsin yaxın ailəsi və dostlarından, məlumatsızlıqdan və dövlətin onların dərdinə biganə qaldığını düşünməkdən əziyyət çəkən hamıdan başlayaraq, bütün cəmiyyətdə dərin izlər buraxır. Məlumatsızlıq həmin şəxslərin normal həyat yaşamasına imkan verməməklə onları daimi stressdə saxlaya bilər.’¹⁰⁹ Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, pis rəftara adətən həbs zamanı və polis tərəfindən saxlanmanın ilkin araşdırma mərhələsində rast gəlinir. Bunun bir səbəbi də o ola bilər ki, bir çox polislər cinayətin qarşısının alınması və müəyyən olunması vasitəsi kimi etiraflara arxalanırlar. Saxlanılan şəxslərin prosessual hüquqlarının ardıcıl və tam tətbiq edilməsi¹¹⁰ pis rəftar hallarının azaldılmasına kömək edəcəkdir. Bundan əlavə, ‘itthamların təmin edilə bilməsi vasitəsi kimi etiraflara arxalanmağı azaltmaq üçün avadanlıqlara və ixtisaslı kadrlara münasib sərmayə qoymaq vasitəsilə cinayət araşdırmasının müasir elmi metodlarına da böyük önəm vermək lazımdır’. Bundan başqa, ‘polis dindirməsinin elektron səs yazısı həm polis tərəfindən pis rəftara məruz qalan şəxslərin, həm də pis rəftar etməklə bağlı əsassız iddialarla üz-üzə qalan polis məmurlarının maraqlarına cavab verir’.¹¹¹ Saxlanma şərtləri də 3-cü Maddənin pozulmasına səbəb ola bilər. Yemək, su, şəxsi həyat, ərazi, tibbi yardım və istirahət imkanların olub-olmaması da bununla bağlı məsələlərin meydana çıxmasına gətirib çıxara bilər.¹¹²

Pozitiv öhdəliklər

3-cü Maddə polis, ayrı-ayrı fərdlər və ya qruplar tərəfindən edilən işgəncənin və ya pis rəftarın qarşısını almaq üçün müəyyən tədbirlər görmək üzrə pozitiv öhdəliyini də əhatə edir.¹¹³ Polis bir şəxsin 3-cü Maddəyə zidd olan rəftara məruz qaldığını və ya qalacağını göstərən

¹⁰⁹ Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarı, Thomas Hammarbergin 12-21 may 2011-ci il tarixlərində Rusiya Federasiyasına etdiyi səfərdən sonrakı Məruzəsi, Strasburq, 6 sentyabr 2011-ci il, CommDH(2011)21.

¹¹⁰ Bax: Bu Vəsaitin 4-cü Fəslə.

¹¹¹ CPT/Inf (2012) 11 bənd 17 və 28 [Albaniya].

¹¹² *Ciorap Moldovağa qarşı (Ciorap v Moldova)*, 19 iyun 2007-ci il tarixli qərar, bəndlər 60 - 71.

¹¹³ Nəzərə alınmalıdır ki, Dövlət nümayəndələri tərəfindən törədilən zorlamalara görə birbaşa olaraq Dövlət özü məsuliyyət daşıyır: *Maslova və Nalbandov Rusiyaya qarşı (Maslova and Nalbandov v Russia)*, 24 yanvar 2008-ci il tarixli qərar.

məlumata malik olduqda həmin rəftarın qarşısını almaq üçün öz səlahiyyəti çərçivəsində olan mümkün əməliyyat tədbirləri görməlidir. Bu cür tədbirlərə nümunə kimi belə iddiaların araşdırılmasını və əsas olduqda şübhəli şəxslərin həbs olunmasını göstərmək olar. Məsələn, Strasburq Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, zorlama ilə bağlı iddiaları araşdırmaq üzrə pozitiv öhdəlik mövcuddur. Bu kontekstdə Dövlətin üzərinə düşən öhdəlik zorlama da daxil olmaqla seksual xarakterli cinayətlərin qurbanlarının münasib qaydada müdafiəsini təmin edən hüquqi mexanizmin olmasıdır.¹¹⁴

Beləliklə bu müdafiə hakimiyyət orqanları tərəfindən, xüsusilə də uşaqlarla və digər həssas şəxslərlə bağlı, hakimiyyət orqanlarının xəbərdar olduğu və ya olmalı olduğu pis rəftarın qarşısının ağlabatan və effektiv tədbirlər görülməsini tələb edir.¹¹⁵ Məişət zorakılığının qurbanlarının iddialarının lazımı qaydada araşdırılmasının təmin edilməsinə və onların sonrakı hədələrdən qorunması üçün tədbirlərin görülməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.¹¹⁶

Gldani Gürcüstana qarşı (Gldani v Georgia) işində Strasburq Məhkəməsi Yehova şahidləri təriqətinə mənsub camaatın Ortodoks Xristian ekstremistləri tərəfindən pis rəftara məruz qalması ilə bağlı Gürcü polisinin davranışının pozitiv öhdəliklərə uyğun olub-olmadığına baxdı. Bu pis rəftar onların dəyənəklərlə və xaçlarla döyülməsindən, saçlarının kəsilməsindən və ağır bədən xəsarətlərinə məruz qalmasından ibarət idi. Qurbanlardan bir neçəsi polisə müraciət etdikdə, polis onlara heç bir kömək göstərməmişdir. Deyilənə görə, yerli polis məntəqəsinin rəisi bildirmişdir ki, o, həmin camaatı daha pis döyərdi. Polis sonrakı pis rəftar hallarının qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görməmiş və cavabdeh ekstremist qrupa qarşı heç bir araşdırma aparılmamış və ya heç bir qabaqalayıcı tədbir görülməmişdir. Strasburq Məhkəməsi müəyyən etdi ki, polis və digər müvafiq hakimiyyət orqanları 3-cü Maddə ilə müəyyən olunan pozitiv öhdəliklərini yerinə yetirməmişdir.¹¹⁷

¹¹⁴ *MC Bolqarıstana qarşı (MC v Bulgaria)*, 4 dekabr 2003-cü il tarixli qərar, bəndlər 148-187 (Maddə 3 və 8 baxımından).

¹¹⁵ *Mubilanzila Mayeka və Kaniki Mitunga Belçikaya qarşı (Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v Belgium)*, 12 oktyabr 2006-cı il.

¹¹⁶ Bax: *Opuz Türkiyəyə qarşı (Opuz v Turkey)*, 9 iyun 2009-cu il tarixli qərar, aşağıda səh 74-də müzakirə olunur.

¹¹⁷ *Gldani Gürcüstana qarşı (Gldani v Georgia)*, 3 may 2007-ci il tarixli qərar.

Pis rəftarla bağlı əsaslı iddiaların araşdırılması

Bundan başqa, Konvensiyanın 3-cü Maddəsi pis rəftar halları ilə bağlı əsaslı iddiaların araşdırılması üzrə də pozitiv öhdəlik müəyyən edir.¹¹⁸ Prinsipcə, bu öhdəlik yalnız Dövlət məmurları tərəfindən edilən pis rəftar halları ilə məhdudlaşmır.¹¹⁹ Müvafiq olaraq, hakimiyyət orqanları onlara rəsmi şikayət daxil olan kimi tədbir görmək öhdəliyi daşıyır.¹²⁰ Hətta, spesifik bir şikayət olmadıqda da, əgər işgəncəyə və ya pis rəftara yol verilə bilməsinə dair kifayət qədər aydın əlamətlər olarsa araşdırma aparılmalıdır. Bu kontekstdə araşdırmanın çevik və ağılabatan müddətdə aparılması tələb olunur. Pis rəftarla bağlı iddiaların araşdırılmasına dair hakimiyyət orqanları tərəfindən çevik cavab verilməsi dövlətin hüququn aliliyini təmin etdiyinə dair ictimai etimadın qorunub-saxlanması və qanunsuz hərəkətlərə dair hər hansı sözləşmələrin və ya qanunsuz hərəkətlərə göz yumulmasının qarşısının alınması baxımından əhəmiyyətlidir. Hakimiyyət orqanlarının bu cür qanunsuz hərəkətlərə göz yumması ictimaiyyətin qanunçuluq prinsipinə və Dövlətin hüququn aliliyini təmin etdiyinə dair inamını sarsıdır.

Polis məmurunun və ya digər Dövlət məmurunun 3-cü Maddəyə zidd olan rəftara yol verdiyi müəyyən edildikdə, ona qarşı sanksiya tətbiq olunmalıdır. Sanksiyaların dəqiqliyi milli qanunvericiliklə müəyyən olunsada, həmin sanksiyalar problemin ciddiliyini əks etdirməlidir. *Paduret Moldovaya qarşı (Paduret v Moldova)* işində, polis məmurunun ictimaiyyətin bir üzvünə qarşı zorakılıq etdiyi müəyyən olunmuşdu. Halbuki, ərizəçiyə qarşı rəftar sərt olmuşdu və Strasburq Məhkəməsinə görə işgəncə kimi təsnif edilməli idi. Məhkəmə bildirdi ki, Cinayət Məcəlləsinin 101-ci Maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən həmin məmura qarşı daha ağır ittiham irəli sürülməli idi. Bunun edilməməsi və üstəlik həmin məmurun polis kimi fəaliyyətini davam etdirməsinə icazə verilməsi 3-cü Maddənin pozuntusu demək idi. Strasburq Məhkəməsi xüsusilə də, Moldova Hökumətinin işgəncənin 'orta səviyyəli cinayət' hesab edildiyini və cinayətin daha ağır formalarından fərqləndirilməli olmasını, buna görə də daha az cəzanın müəyyən edilməsini vurğulamasından narahat idi. Məhkəmə bildirdi ki, 'işgəncə həddindən artıq ağır cinayət olduğundan, belə bir mövqə Konvensiyanın 3-cü Maddəsindən irəli gələn öhdəliklərə tamamilə ziddir'.¹²¹

¹¹⁸ *Assenov və Başqaları Bolqarıstana qarşı (Assenov and Others v Bulgaria)*, 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərar.

¹¹⁹ *MC Bolqarıstana qarşı (MC v Bulgaria)*, 4 dekabr 2003-cü il tarixli qərar, bənd 151.

¹²⁰ *Lipencov Moldovaya qarşı (Lipencov v Moldova)*, 25 yanvar 2011-ci il tarixli qərar.

¹²¹ *Paduret Moldovaya qarşı (Paduret v Moldova)*, 5 yanvar 2010-cu il tarixli qərar,

FƏSİL 3

AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ

Azadlıqdan məhrumetmə və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının ("Konvensiya") 5-ci Maddəsi şəxsin azadlıqdan məhrum edilə biləcəyi halları, şəxs azadlıqdan məhrum edildikdə onun malik olduğu minimum hüquqları nizamlayır, həbslə bağlı qərara yenidən baxılması hüququnu təmin edir və qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilməyə görə təzminat hüququnu müəyyən edir.

Cinayətin qarşısını almaq və araşdırmaq üçün polis məmurlarına geniş səlahiyyətlər verilmişdir. Hədə-qorxudan, mülkiyyətə qarşı zorakılıqdan və oğurluqdan azad cəmiyyətdə yaşamaq üçün başqalarının hüquqlarını qorumaq məqsədilə polis məmurları zərurət olduqda bu cür risklər törədən şübhəli şəxslərin hüquqlarına müdaxilə etməlidirlər.

Lakin hakimiyyətin qeyri-məhdud olması da hüququn aliliyi anlayışı ilə bir araya sığmır. Demokratik cəmiyyət polisin bu səlahiyyətinin məhdudlaşdırılmasını və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı hesabatlılığı tələb edir. Bu əsnada Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin əsas vəzifəsi Dövlət hakimiyyəti ilə fərdin hüquqları arasında lazımi tarazlaşdırmanı təmin etmək üçün polis məmurlarının öz səlahiyyətlərini qanuni şəkildə həyata keçirməsini təmin etməkdir.

Fərdlərin hüquqlarına müdaxilənin (ölüm və ya işgəncə istisna olmaqla) ən əhəmiyyətli forması fərdi azadlıqdan məhrum etmək səlahiyyətidir. Azadlıqdan məhrumetmə fərdlər üçün əhəmiyyətli nəticələrə səbəb olur. Əslində, İşgəncənin və Qeyri-insani və ya Açıqdıcı Rəftarın və ya Cəzanın Qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi ("CPT") də hesab edir ki, şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsindən dərhal sonra başlayan dövr

şəxs üçün ən həssas dövrüdür.¹²² Bu özü-özlüyündə aydındır. Kənar dünya ilə ünsiyyət əhəmiyyətli şəkildə məhdudlaşdırılır (və yalnız azadlıqdan məhrum edilməklə bağlı başqalarına xəbər vermək, və ya vəkil ilə məsləhətləşmək kimi hüquqlardan istifadə oluna bilinir). Bu mənada həssaslıq həbsin nüfuzuna, ailə həyatına və hətta maliyyə maraqlarına təsir edəcək mümkün uzadılması ilə daha da şiddətlənir. Buna görə də, azadlıqdan məhrumetmə polis məmurları üçün fərdlər tərəfindən ictimaiyyətə qarşı yönələn risklərin aradan qaldırılması istiqamətində vacib bir vasitədir. Cəmiyyətin həyatına qarşı ciddi təhlükənin olduğu dövrlərdə azadlıqdan məhrumetmə bir vasitə kimi həqiqətən də birinci əsas vasitə ola bilər.¹²³ Başqalarını üsyana və ya ciddi iğtişaşa həvəsləndirənlər dağıdıla bilərlər, lakin yenidən təşkilatlara da bilərlər. Bununla belə, hər bir azadlıqdan məhrumetmə işi öz mahiyyətinə görə mühakimə olunmalıdır. Polisin həyata keçirdiyi həbslərin heç də hamısı cinayət və ya inzibati xətlər məcəllələri ilə müəyyən olunan pozuntu törətməkdə şübhəli bilinməklə bağlı olmur. Polis məmurlarından şəxsi onun maraqlarını qorumaq üçün də azadlıqdan məhrum etmək tələb oluna bilər. Polis məmurları küçələrdə təkbaşına sərgərdan gəzən uşağın və ya zəhərlənmək təhlükəsi ilə özünü risk altında qoyan sərxoş şəxsin azadlığına da müdaxilə edə bilər. Bu fəsil həbslə bağlı və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin malik olduqları əlaqəli hüquqlar haqqında Strasburq Məhkəməsinin qabaqcıl işlərini və CPT tərəfindən müəyyən olunmuş Avropa standartlarını araşdırır. Fəsildə əsas diqqət fərdi azadlıqdan məhrum etmək səlahiyyətinə yönəldilir, lakin (digər fəsilərdə əhatə olunan) digər məsələlər də meydana çıxır: misal üçün, polis kameralarında saxlanma şəraiti və ya hədələmə və ya qeyri-qanuni güc tətbiqi (fəsil 2) və ya şübhəli şəxsin dindirilmə tərzini (fəsil 4). Bu fəsildə aparılan müzakirə azadlıqdan məhrumetmə haqqındadır və buna görə də Konvensiyanın 5-ci Maddəsinin təfsir olunmasında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən istifadə olunan təfsirin ümumi quruluşu və prinsiplərindən danışılır.

¹²² Bax: 6-cı Ümumi Hesabat [CPT/Inf (96) 21], bənd 15. Müvafiq çıxarışlar aşağıda A Əlavəsində verilmişdir.

¹²³ 'Müharibə və ya millətin həyatı üçün təhlükə törədən digər fəvqəladə hallarda' ictimai rifahə qarşı ciddi təhlükə olduqda, Dövlət 15-ci Maddəyə uyğun olaraq, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə müəyyən olunan müəyyən insan hüquqlarının tətbiqini (öhdəliklərindən çəkilmək yolu ilə) müvəqqəti olaraq dayandıra bilər. Bu hüquqdan istifadə edilməyi 5-ci Maddə ilə müəyyən olunan öhdəliklərdən geri çəkilməyi də qaçılmaz edir və məhkəmənin presedent hüququ bu cür vəziyyətin mövcud olub-olmadığını və bu hüquqdan istifadə olunmasının 'vəziyyətin gərginliyi ilə tələb olunan həddə' olub-olmadığına dair testə cavab verib-vermədiyini müəyyən etmişdir.

Şəxsin azadlıq və təhlükəsizlik hüququnun müdafiəsi: **Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Maddə 5**

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının ilk substantiv təminatları şəxsin fiziki və psixoloji bütövlüyünün qorunmasını təmin edir. Yaşamaq hüququ (Maddə 2), pis-rəftarın qadağan edilməsi (Maddə 3), (insan alveri də daxil olmaqla) köləliyə və ya məcburi əməyə qarşı müdafiənin (Maddə 4) ardınca azadlıqdan məhrumetmənin nizamlanması üçün daha təfəsilatlı mətnə malik və polis məmurlarının şəxsi həbs etmək səlahiyyətinə malik olmalı olduğunu qəbul edən, lakin bu səlahiyyətin təmkinlə həyata keçirilməli olduğunu müəyyən edən 5-ci Maddə gəlir.

5-ci Maddənin mətni aşağıdakı kimidir:

1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi təhlükəsizlik hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

(a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra şəxsin qanuni həbsə alınması;

(b) məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədi ilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

(c) hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısında durmasından irəli gələn və ya onun tərəfindən törədilən hüquq pozuntusunun yaxud törətdikdən sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsaslar olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

(d) yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyə nəzarəti üçün qanuni qərar əsasında həbsə alınması və ya onun səlahiyyətli orqana verilməsi üçün qanuni həbsə alınması;

(e) yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizmə və narkomaniyaya mübtəla olanların və ya səfillərin qanuni həbsə alınması;

(f) şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə və ya barəsində deportasiya yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

2. Tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilir.

3. Bu maddənin I bəndinin «c» yarım bəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs dərhal hakimnin və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin yanına gətirilir və əğlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir. Azad edilmək məhkəməyə gəlmə təminatlarının təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə bilər.

4. Tutulma və ya həbsə alınma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edilibsə, azad edilmək hüququna malikdir.

5. Bu maddənin müddələrinin pozulması ilə tutulmağa və ya həbsə alınmağa məruz qalan hər kəsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ var.

5-ci Maddənin qoyduğu əsas sual qısaca belə ola bilər: azadlıqdan məhrum edilməyə qanunla icazə verilmə? Lakin bu tək cəmi milli qanunvericiliklə icazə verilməsi məsələsi deyil, həbsin bütün hallarda qanuni olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün bu sual həm də həbsə 5-ci Maddəyə əsasən icazə verilib-verilməməsi məsələsi haqqındadır. Sadəcə dildə desək, (azadlıqdan məhrum etmə ilə nəticələnməyən) daha az ağır alternativlətin olmadığını göstərmək mümkündürmü? Bundan əlavə, bu sual vaxtaşırı qaydada cavablandırılmalıdır, çünki orijinal əsaslandırma tezliklə yox ola bilər.

5-ci Maddə həbs barədə ilkin qərarın və azadlıqdan məhrum etmənin davam etdirilməsinin qanuniliyini yoxlamaqla şəxsi azadlıqdan məhrum edən polis məmurlarının üzərinə hərəkətlərinə görə cavabdehlik qoyur.

5-ci Maddədə 'azadlıq və şəxsi təhlükəsizlik' ifadəsindən istifadə edilir. Lakin, 'və təhlükəsizlik' sözləri mahiyyət cəhətində artıqdır, çünki 5-ci Maddə həbs yolu ilə şəxsin azadlığının itirilməsi, yəni 'qanunsuz tutulmaq və ya həbs edilməmək azadlığı' haqqındadır.¹²⁴ (Şəxsi 'toxunulmazlıq' anlayışı

¹²⁴ Bax: *Menteş və Başqaları Türkiyəyə qarşı (Menteş and Others v Turkey)*, 28 noyabr 1997-ci il tarixli qərar, bəndlər 78-82 (ərizəçilərin azadlıqdan məhrum edilmiş

tamamilə istisna edilmir, çünki qəbul olunan müəyyən əsaslar üzrə azadlıqdan məhrumetmə, misal üçün ruhi xəstələrin və ya alkoqoliklərin və ya narkomanların azadlıqdan məhrum edilməsi, əslində spesifik olaraq həbs olunan şəxsin özünün xeyri üçündür. Digər hallarda isə polisdən fərdlər¹²⁵ və ya əks-nümayişçilər¹²⁶ tərəfindən törədilən real və birbaşa təhlükələrə qarşı müdafiənin təmin edilməsi üçün və yaxud zorakılıq hallarının qarşısının alınması üçün cinayət hüququ üzrə sanksiyaların effektiv şəkildə tətbiq olunması üçün¹²⁷ ağılabatan tədbirlər görmək tələb olunur.)

5-ci Maddə həm azadlıqdan məhrumetmənin yol verildiyi halları sadalayır, həm də müstəqil məhkəmə vasitəsilə həbsin əsaslandırılmış olmasının təmin olunması üçün tamamlayıcı hüquqları təmin edir.

Birincisi, azadlıqdan məhrumetmə qanuni olmalı və daha sonra, 1-ci bəndin altı yarım-bəndində qeyd olunan hallardan birinə uyğun gəlməlidir. Bu müddəə ilə həbsə haqq qazandıran ayrıca 15 əsas 'aşağıdakı hallardan başqa' sözləri ilə aydın və qənaətbəxş şəkildə ifadə olunur.¹²⁸ Əsasların heç də hamısı polis məmurlarına aid deyil, çünki burada Dövlət məmurlarının şəxsi azadlıqdan məhrum etməli olduqlarını hiss edə biləcəkləri bütün hallar əhatə olunur. Qeyd olunduğu kimi, müəyyən müddəələr ictimaiyyəti qorumaq və eyni zamanda həssas fərdlərin maraqlarını təmin etmək məqsədilə azadlıqdan məhrumetməyə icazə verir (misal üçün: azyaşlıların təhsilinə nəzarət etmək üçün, infeksiya xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınması üçün həbs, səfillərin, anlaşıq şəxslərin və ya alkoqolik və ya narkotik aludəçilərinin həbsi). Yarım-bəndlərdən biri immiqrasiya nəzarətinin effektiv həyata keçirilməsi üçün həbsdən istifadə edilməsini qəbul edir. Lakin, polis məmurlarının gündəlik fəaliyyətinə ən uyğun olan əsas cinayət törətməkdə şübhəli

olmadıqları müəyyən edildikdən sonra, onlar dövlətin onların evlərini tərk etməsini zəruri edən tədbiri nəticəsində təhlükəsizlik hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərini geri götürdülər).

¹²⁵ Misal üçün, *Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v the United Kingdom)*, 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərar, bəndlər 116-121.

¹²⁶ *Plattform Ärzte für das Leben Avstriyaya qarşı (Plattform Ärzte für das Leben v Austria)*, 21 iyun 1988-ci il tarixli qərar, bəndlər 32-34.

¹²⁷ Misal üçün bax, *A Birləşmiş Krallığa qarşı (A v the United Kingdom)*, 18 sentyabr 1997-ci il tarixli qərar, bəndlər 20-24.

¹²⁸ *İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (Ireland v the United Kingdom)*, 18 yanvar 1978-ci il tarixli qərar, bənd 194.

bilinən şəxsi və ya cinayət qanunvericiliyinin pozulmasının qarşısının alınması məqsədilə həbs etmək səlahiyyətidir.

İkincisi, 5-ci Maddənin mətninin qalan hissəsi azadlıqdan məhrumetmə üçün kifayət qədər əsasın olub-olmadığını yoxlamaq üçün imkan və texnikalar müəyyən edir. Belə ki, 2-4-cü bəndlər həbsin əsaslardan ən azı birinə görə əsaslandırılmış olduğunu təmin etmək üçün azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinin məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməsinə çağırır. 2-ci bənd azadlıqdan məhrumetmənin səbəblərinin göstərilməsini tələb edir, 3-cü bənd isə cinayət törətməkdə şübhəli bilinərək və ya cinayət törədəcəyi və ya gizlənəcəyi ehtimal olunaraq həbs olunan şəxslər üçün (dərhal məhkəmə qarşısına çıxarılmaq da daxil olmaqla) müəyyən əlavə müdafiəni təmin edir. 4-cü bənd isə müəyyən edir ki, həbsin əsaslı olmaqda davam etdiyi müəyyən edilməsi üçün şəxslər 'süretli' məhkəmə icraatı hüququna malik olmalıdırlar. Yəni də, bütün bunların çox hissəsi polis məmurlarına aiddir. Burada əsas məsələlər azadlıqdan məhrumetmənin səbəblərinin göstərilməsindən və hətta həbs baş verdiyi zaman əsaslı olsa da, onun əsaslı olaraq qalıb-qalmamasının müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Bu təminatın üçüncü və əlavə aspekti də vardır. Belə ki, 5-ci bənddə müəyyən edilir ki, həbs qanunsuz olduqda və ya həbs olunan şəxsin bu prosessual hüquqları təmin edilmədikdə, şəxsin milli qanunvericiliklə təmin olunan təminat almaq hüququ olmalıdır.

Bununla da, 5-ci Maddə, polis məmuru baxımından, aşağıdakı dörd ayrıca sualı nəzərə almağa çağırır:

Birincisi, faktlar 'azadlıqdan məhrumetmənin' olduğunu göstərirmi?

İkincisi, həmin azadlıqdan məhrumetmə 'qanunvericiliklə müəyyən olunan prosedura uyğun' olmuşdurmu, yəni hüquq normasına əsaslanmış və qanuni olmuşdurmu?

Üçüncüsü, həmin həbs 5-ci Maddədə sadalanan icazə verilən altı kateqoriyadan birinə (və ya daha çoxuna) aid olmuşdurmu?

Dördüncüsü, 2-4-cü bəndlərlə müəyyən olunan prosessual təminatlar təmin edilmişdirmi (və xüsusilə də, azadlıqdan məhrumetmənin səbəbi bildirilmişdirmi)?

Strasburq Məhkəməsi əhəmiyyətli qədər presedent hüququ yaratmışdır və buna görə də polis məmurlarının 5-ci Maddə ilə bağlı çıxaracağı nəticələr barədə arxayın müzakirə aparmaq mümkündür. Hətta, spesifik işlərin çox müxtəlif cinayət hüququ sistemlərinə əsaslanma bildiyinə

baxmayaraq da bu belədir, çünki, ümumi tətbiq olunan müəyyən prinsiplərin hasil olması mümkündür.

Sual 1: faktlar ‘azadlıqdan məhrumetmənin’ olduğunu göstərirmi?

5-ci Maddənin mətnində tək-cə ‘azadlıqdan məhrumetmə’ ifadəsi deyil, ‘tutulma’ və ‘həbs’ kimi sözlər də işlənir. Elə başlanğıcda qeyd etmək vacibdir ki, Konvensiyadakı bu sözlər və ya ifadələr avtonom konsepsiyalardır, çünki onların təfsiri milli qanunvericiliyə deyil, Strasburqun təfsirinə əsaslanır, yəni onlar milli qanunvericilikdəki təsnifatdan asılı deyil və milli hüquq sistemində fərdin tutulmuş, həbsə alınmış və ya hətta texniki olaraq azadlıqda olan hesab edilib-edilməməsi kimi nüanslar 5-ci Maddə üçün həlledici deyil. Buna görə də, bu konsepsiyaların heç biri arasında əhəmiyyətli fərq yoxdur.

Digər tərəfdən, 5-ci Maddə sadəcə hərəkətin məhdudlaşdırılması haqqında deyil. Qısaca desək, 5-ci Maddənin təminatlarına istinad edilməzdən əvvəl, faktlar həqiqətən də ‘azadlıqdan məhrumetmənin’ baş vermiş olduğunu dəstəkləməlidir. Bu vurğulanmalıdır. Şəxsin azadlıqdan məhrum edilib-edilmədiyini və bununla da onun 5-ci Maddənin təminatlarına arxalana bilib-bilməməyi hər bir işin faktlarından asılıdır. Müəyyən hallarda bu özü-özlüyündə aydın olur. Aydındır ki, bağlı polis kamerasına yerləşdirilmiş və cinayət əməli törətməkdə şübhəli bilindiylə deyilmiş bir şəxs azadlıqdan məhrum edilmiş olacaqdır. Bununla belə, xeyli vəziyyətlər var ki, həmin vəziyyətlərdə azadlıqla həbs arasındakı fərq aydın görünür. Polis məmurları cinayətin müəyyən edilməsi üzrə məsuliyyətləri əsnasında şübhəli şəxsləri saxlamaq və ya onların üzərində axtarış aparmaq və ya şəxsi məlumatlar dəqiqləşdirilərkən şahiddən məmurla birlikdə qalması tələb etmək kimi müəyyən hüquqlardan istifadə edirlər. Elə vəziyyətlər də ola bilər ki, şübhəli şəxs cinayətin araşdırılmasında kömək etmək üçün polis məmurlarını polis müəssisəsinə qəddər müşayiət etməyə razılıq versin ki, həmin vəziyyətdə şübhəli şəxs (hətta, əslində hüquqları barədə yanlış məlumatı və ya məcburiyyət hissi əsasında hərəkət etməsinə baxmayaraq) texniki olaraq könüllüdür. Buna görə də, həmin vəziyyətdə onun 5-ci Maddə ilə müəyyən olunan mənada azadlıqdan məhrum edilib-edilmədiyini heç də həmişə birmənalı şəkildə aydın olmur.

Azadlıqdan məhrumetmə ilə sadəcə hərəkət azadlığına müdaxilə arasında ayırıcı xətti müəyyən etmək çətindir, çünki ‘azadlıqdan məhrumetmə ilə azadlığın məhdudlaşdırılması arasındakı fərq sadəcə dərəcə və ya intensivlik məsələsidir, mahiyyət və ya substansiya

məsələsi deyil'.¹²⁹ Buna baxmayaraq, Strasburq Məhkəməsi bununla bağlı müəyyən prinsiplər hazırlamağa çalışmışdır. Hər iki halda başlanğıc nöqtəsi ərizəçinin konkret vəziyyətidir və sözügedən tədbirin tipi, müddəti, nəticələri və həyata keçirilməsi tərzə kimi bir sıra kriteriyalar nəzərə alınmalıdır.¹³⁰ Qısaca desək, hər hansı bir məcburiyyətin və ya təzyiqin həddi əhəmiyyət kəsb edir¹³¹ və buna görə də azadlıqdan məhrum edilib-edilməsinə dair şəxsin öz dəyərləndirməsi həlledici deyil.

X Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (X v Federal Republic of Germany) işində, 10 yaşlı bir qız iki rəfiqəsi ilə birlikdə məktəbdən götürülmüş və bəzi oğurluqlarla bağlı dindirilmək üçün polis məntəqəsinə aparılmış və iki saat orada saxlanmışdı ki, bu müddətin də bir hissəsini açıq bir kamerada keçirmişdi. Polisin hərəkətinin məqsədi qız uşağını azadlıqdan məhrum etmək deyil, sadəcə ondan məlumat almaq olduğundan, qərara alınmışdır ki, azadlıqdan məhrumetmə olmamışdır.¹³²

Raninen Finlandiyaya qarşı (Raninen v Finland) işində meydana çıxan sual şəxsin əlləri qandallı gətirildiyi hərbi hospitala gəlişi ilə ertəsi günü hospitalda yenidən həbs edilməsi arasındakı müddətdə həmin şəxsin hüquqi statusunun nə olmasından ibarət idi. Mübahisə olunurdu ki, şəxs hospitala gətirilməyinə razılıq vermişdi, lakin şəxs özü qeyd etmişdir ki, bu müddət ərzində o, öz iradəsinə qarşı həbs olunmuşdu və istəsə də oranı tərk edə bilməzdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, 'azadlıqdan məhrumetmənin' olduğu müəyyənləşdirilməmişdir.¹³³ Bu iş həm də onu göstərir ki, bir şəxs bir həbs müddətindən sonra və digərindən əvvəl öz azadlığını qısa müddətliyinə yenidən əldə edə bilər.

Nəticədə, şəxsin təcrid edildiyi ərazinin ölçüsü, təcridedilmə müddətinin uzunluğu və məcburiyyətin dərəcəsi kimi ayrı-ayrı elementlər

¹²⁹ *Guzzardi İtaliyaya qarşı (Guzzardi v Italy)*, 6 noyabr 1980-ci il tarixli qərar, bənd 93.

¹³⁰ *Ele orada*, bənd 92.

¹³¹ *Riera Blume və Başqaları İspaniyaya qarşı (Riera Blume and Others v Spain)*, 14 oktyabr 1999-cu il tarixli qərar, bənd 30.

¹³² 8819/79 sayılı Ərizə, *X Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (X v Federal Republic of Germany)*, Komissiya 19 mart 1981-ci il tarixli qərarı. 3-cü Maddə ilə bağlı məsələnin yaranıb-yaramaması ilə bağlı, Komissiya vurğuladı ki, ərizəçi yalnız qısa müddətliyə məntəqədə olmuş, onun hər hansı formada mənfi təsirə məruz qaldığı göstərilməmiş, polisin hərəkətlərində heç bir qanunsuzluq olmamış və o, iki dostu ilə birlikdə olmuşdur.

¹³³ *Raninen Finlandiyaya qarşı (Raninen v Finland)*, 16 dekabr 1997-ci il tarixli qərar, bənd 47.

dəyərləndirilməlidir. Eyni zamanda azadlıqdan məhrumetmənin xarakteri, uzunluğu, nəticələri və hüquqi əsası da əsas məsələlərdir. Şəxsin üzərində axtarış aparılması üçün müvəqqəti saxlanması onun azadlıqdan məhrum edilməsi deyil. Lakin, şəxsin əlləri qandallanıbsa, polis maşınına mindirilibsə və sonra polis məntəqəsinə aparılıbsa həmin şəxs azadlıqdan məhrum edilmiş hesab ediləcəkdir.

Şübhəli şəxslərin həbsi kontekstində deyil, polis fəaliyyətinin digər aspektləri ilə əlaqədar 'azadlıqdan məhrumetmənin' nə demək olduğunu müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı problemlər faktiki hallarının oxşar olduğu, lakin təfsir yanaşmalarının fərqləndiyi üç işdə göstərilir.

Riera Blume və Başqaları İspaniyaya qarşı (Riera Blume and Others v Spain) işində bir müddət dini bir sektanın üzvləri kimi yaşamış gənclərin 'de-proqramlaşdırmaq' məqsədilə polis məmurları tərəfindən həbs olunması 'azadlıqdan məhrumetmə' hesab olunmuşdu. Dövlətin müdaxiləsinin azadlıqdan məhrumetmənin baş verməsi üçün həlledici olub-olmadığını müəyyən edərkən Məhkəmə hesab etdi ki, gənclərin 'de-proqramlaşdırılmaq' üçün həbsinə görə 'birbaşa və bilavasitə' məsuliyyəti gənclərin ailələri öz üzərlərinə götürsələr də, o da doğrudur ki, [milli] hakimiyyət orqanlarının fəal əməkdaşlığı olmasaydı azadlıqdan məhrumetmə baş verə bilməzdi. Polis məmurları gəncləri əvvəlcə bir mehmanxanaya aparmış və sonradan ərizəçiləri vəkillərinin iştirakı ilə dindirmişdilər. Həmin məmurlar bildirdilər ki, gənclər (hakim tərəfindən təklif olunduğu kimi, 'de-proqramlaşdırılmaq' məqsədilə könüllü əsaslarla deyil) öz iradələrinə qarşı saxlanılırlar və onların azad edilməsinə kömək etmək üçün heç nə etməmişdilər. Buna uyğun olaraq da, barəsində şikayət edilən bu məsələ ilə bağlı əsas məsuliyyəti sözügedən hakimiyyət orqanları daşıyırdı (və buna görə də həbsin heç bir qanuni əsası olmadığından Məhkəmə yekun olaraq müəyyən etdi ki 5-ci Maddə pozulmuşdur).¹³⁴

Digər tərəfdən, *Nielsen Danimarkaya qarşı (Nielsen v Denmark)* işində Strasburq Məhkəməsi 5-ci Maddə ilə müəyyən olunan mənada 'azadlıqdan məhrumetmənin' olmadığını müəyyən etdi. 12 yaşlı bir oğlan anasının qərarı ilə nevrozdan müalicə olunmaq üçün psixiatrik xəstəxanaya qəbul edilmişdi. Bir dəfə oğlan qaçanda polis məmurlarının onu tapması və xəstəxanaya qaytarması 5-ci Maddə ilə əhatə

¹³⁴ *Riera Blume və Başqaları İspaniyaya qarşı (Riera Blume and Others v Spain)*, 14 oktyabr 1999-cu il tarixli qərar, bəndlər 31-35.

olunmurdu, çünki, əsas məqam o idi ki, xəstəxanaya yerləşdirilmə valideynin səlahiyyəti çərçivəsində həyata keçirilmişdi.¹³⁵

Guenat İsveçrəyə qarşı (Guenat v Switzerland) işində polis məmurları özünü anormal apardığı hesab edilən bir şəxsi onlarla birlikdə polis məntəqəsində gəlməyə dəvət etmişdilər. Ərizəçinin müalicə aldığı klinikanın həkimləri ilə əlaqə saxlamaq cəhdləri uğursuz olduqdan sonra psixiatr şəxsin məcburi olaraq ruhi xəstəxanada saxlanmasını təşkil etdi. Ərizəçi iddia etdi ki, o qanunsuz olaraq tutulmuş və həbsi barədə heç bir izahat verilmədən üç saat polis məntəqəsində saxlanmışdır. Lakin, Komissiyaın əksəriyyəti hesab etdi ki, burada azadlıqdan məhrumetmə olmamışdır, çünki polisin hərəkəti humanitar səbəblərdən irəli gəlmiş, heç bir fiziki güc tətbiq olunmamışdır və ərizəçi polis məntəqəsində gəzişmək üçün sərbəst olmuşdur.¹³⁶

Sual 2: həmin azadlıqdan məhrumetmə ‘qanuni’ və ‘qanunvericiliklə müəyyən olunan prosedura uyğun’ olmuşdurmu?

Azadlıqdan məhrumetmə hər bir halda qanuna uyğun olmalıdır. 5-ci Maddənin mətni bunu birincisi, hər hansı həbsin ‘qanunvericiliklə müəyyən olunan prosedura uyğun’ olmalı olmasını tələb etməklə və ikincisi, 1-ci bəndin altı yarım bəndində azadlıqdan məhrumetməyə haqq qazandıran əsasların hər birini tutulmanın və ya həbsin ‘qanuni’ olmasının əsası kimi göstərməklə, aydın şəkildə müəyyən edir.

Qeyd etmək vacibdir ki, 5-ci Maddənin məqsədi şəxsi məhz qanunsuz həbsdən qorumaq olduğundan, istənilən azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyi həm milli qanunvericilik üzrə, həm də milli qanunvericiliyin qanunsuz tətbiq olunmamasını tələb edən Avropa gözləntiləri baxımından yoxlanılır.¹³⁷ Azadlıqdan məhrumetmə həm də milli qanunvericiliklə müəyyən olunan prosedurlara uyğun olmalıdır və milli qanunvericilikdə müəyyən olunan bu prosessual tədbirlərin görülməməsi və təminatların verilməməsi 5-ci Maddənin pozuntusunun qeydə alınması ilə nəticələnir və azadlıqdan məhrumetmə zamanı yol verilən prosessual uyğunsuzluqları sonradan düzəltmək mümkün olmur. Həbsin milli qanunvericiliklə müəyyən olunan qaydada sənədləşdirilməsi də

¹³⁵ *Nielsen Danimarkaya qarşı (Nielsen v Denmark)*, 28 noyabr 1988-ci il tarixli qərar, bəndlər 58-73.

¹³⁶ *Guenat İsveçrəyə qarşı (Guenat v Switzerland)*, Komissiyaın 10 aprel 1995-ci il tarixli qərarı ((1995) DR 81, 130, 134).

¹³⁷ *Akdeniz və Başqaları Türkiyəyə qarşı (Akdeniz and Others v Turkey)*, 31 may 2001-ci il tarixli qərar, bənd 106.

vacibdir. Polis məmurları tutulmanın və sonra da həbsin dövlətdaxili prosedurlara uyğun olduğunu sənədlər və ya digər vasitələrlə göstərə bilməlidirlər.¹³⁸

Azadlıqdan məhrum etmənin 'qanuniliyi' ilə bağlı əlavə müzakirələr də faydalıdır.¹³⁹ Qeyd olunduğu kimi, milli qanunvericilik polis məmurlarına geniş səlahiyyət verir, lakin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası tələb edir ki, bu cür səlahiyyətlər ayrı-ayrı işlər üzrə qanunun tətbiqi zamanı şəxsləri qanunsuzluğa qarşı müdafiə etmək üçün şüurlu şəkildə həyata keçirilsin. Buna görə də, polisin həbs etmək səlahiyyətinin icrası zamanı şəxslərin qanunsuzluqdan müdafiə olunması üçün milli qanunvericilik özü də kifayət qədər dəqiqliklə müəyyən edilməlidir. Yəni, fərdlərin öz davranışlarını uyğun olaraq nizamlaya bilmələri üçün milli qanunvericiliyin maddi normaları təkcə 'adekvat şəkildə çatımlı' olmamalı, həm də 'kifayət qədər dəqiqliklə hazırlanmalıdır'.¹⁴⁰ Xüsusilə də polis məmurlarına aid olan odur ki, istənilən azadlıqdan məhrum etmənin ciddi şəkildə əsaslandırılmış olduğu və xoş niyyətlə edildiyi göstərilməlidir.

Birincisi, əgər həbs milli qanunvericilikdə hüquqi əsası olmadan həyata keçirilmişdirsə, misal üçün, polis məmurları şəxsi həbs etmək səlahiyyətlərinin həddini gözləmədikdə, orada 5-ci Maddənin pozuntusu olacaqdır (lakin, əgər həbs məhkəmənin razılığına əsaslanırsa, xırda

¹³⁸ Buna görə də, 5-ci Maddə dövlətlərin üzərinə həbsin təfsilatlarının və əsaslarının düzgün inzibati qaydada qeydə alınmasını təmin etmək vəzifəsini qoyur: *Çakıcı Türkiyəyə qarşı* (*Çakıcı v Turkey*), 8 iyul 1999-cu il tarixli qərar, bənd 105. Həmçinin Bax: *Timurtaş Türkiyəyə qarşı* (*Timurtaş v Turkey*), 13 iyun 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 99–106 (ərizəçinin oğlunun təsdiq edilməmiş həbs zamanı itkin düşməsi 5-ci Maddənin xüsusilə ağır formada pozuntusu idi, çünki itkin düşmə faktı barədə çevik və effektiv araşdırma aparılmamış və polis məmurlarının həbsə aldığı şəxslərin saxlanması barədə düzgün və etibarlı qeydiyyat aparılmamışdı).

¹³⁹ Azadlıqdan məhrum etmənin 'qanuniliyi' məsələsinə baxarkən şübhəli şəxs başqa bir yerdən ölkəyə gətirilərkən onun qanunsuz prosedurlara məruz qalıb-qalmadığını müəyyənləşdirmək də laızım ola bilər, lakin bu məsələ buradakı müzakirəyə aid deyil. Bax: *Sanchez Ramirez Fransaya qarşı* (*Sanchez Ramirez v France*), Komissiyaanın ('Carlos the Jackal' barədə) 24 iyun 1996-cı il tarixli qərarı və *Öcalan Türkiyəyə qarşı* (*Öcalan v Turkey*), (PKK lideri barədə) 12 may 2005-ci il tarixli qərar.

¹⁴⁰ *Steel və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* (*Steel and Others v the United Kingdom*), 23 sentyabr 1998-ci il tarixli qərar, bənd 75.

kargüzarlıq pozuntuları heç də mütləq həbs müddətinin qanunsuz olmasına dəlalat etmir).¹⁴¹

K.-F. Almaniya qarşı (K.-F. v Germany) işində polis məmurları şəxsin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək üçün onu ən çoxu on iki saat saxlaya bilirdilər. Lakin, şəxs bu müddətin bitməsindən qırx beş dəqiqə sonra azad edilmişdi ki, bu da 5-ci Maddənin pozulması ilə nəticələnmişdi. Strasburq Məhkəməsi hesab etdi ki, həbs müddətinin icazə verilən uzunluğunun mütləq xarakteri polis məmurlarının üzərinə qanuna əməl olunması üçün bütün zəruri tədbirləri görmək vəzifəsi qoyur.¹⁴²

İkincisi, əgər real məqsəd başqadırsa və qeyri-münasibdirsə, polis məmurları şəxsi güman edilən bir məqsədlə həbs edə bilməzlər.

Bozano Fransaya qarşı (Bozano v France) işində, ərizəçiyə uşaq oğurluğu və adam öldürmə ittihamları üzrə İtaliyada özünün iştirakı olmadan ömürlük həbs cəzası verilmişdi. Daha sonra o, Fransada əlaqəsiz məsələlərlə bağlı tutulmuşdu. Fransa məhkəmələri ekstradisiya tələbini rədd etmişdi, çünki şəxsin iştirakı olmadan mühakimə olunması Fransanın dövlət siyasəti qaydalarına zidd hesab edilirdi. Başqa ittihamlarla bağlı iltizam əsasında azad edildikdən bir ay və ya bir qədər çox sonra o, deportasiya barədə qərarı icra etmək istəyən Fransız polisi tərəfindən tutuldu və sərhəddə İsveçrə polisi ilə əvvəlcədən təyin olunmuş görüşə aparıldı. Bundan sonra İsveçrə məhkəmələri onu İtaliyaya ekstradisiya etmiş və o, orada cəzasını çəkməyə başlamışdı. Məhkəmə müəyyən etdi ki, Fransa hakimiyyət orqanlarının ərizəçinin həbs olunması üzrə hərəkətləri gizliliklər və tutulmanın xarakteri baxımından 5-ci Maddə ilə bir araya sığmır. Məhkəmə bildirdi ki, 'qanunilik' özbaşınalığın olmaması deməkdir. Burada isə, həbs 'ekstradisiyanın maskalanmış forması' idi və ekstradisiyaya icazə verməyən qərardan yan keçmək üçün hazırlanmışdı və buna görə də deportasiya məqsədilə görülməli bir tədbir deyildi.¹⁴³

¹⁴¹ *Ječius Litvaya qarşı (Ječius v Lithuania)*, 31 iyul 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 65-69 (qərarın mətnindəki mümkün qüsurlara baxmayaraq, onun mənası ərizəçiyə aydın olmalı idi). Lakin, həbs barədə qərarlardakı xırda kargüzarlıq qüsurları və s. müəyyən hallarda nəzərdən qaçırıla bilər: *Douiyeb Niderlanda qarşı (Douiyeb v the Netherlands)*, 4 avqust 1999-cu il tarixli qərar, bəndlər 39-55.

¹⁴² *K.-F. Almaniya qarşı (K.-F. v Germany)*, 27 noyabr 1997-ci il tarixli qərar, bəndlər 71-73.

¹⁴³ *Bozano Fransaya qarşı (Bozano v France)*, 18 dekabr 1986-cı il tarixli qərar, bənd 60.

Üçüncüsü, polis məmuru azadlıqdan məhrumetmənin təkəcə qanuni qaydada və milli qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirildiyini deyil, həm də onun xüsusi hallarda zəruri olduğunu göstərməlidir. Azadlıqdan məhrumetmə yalnız o halda əsaslıdır ki, digər daha az sərt tədbirlər nəzərdən keçirilmiş və fərdin və ya ictimaiyyətin maraqlarının müdafiəsi üçün qənaətbəxş olmadığı müəyyən edilmişdir.¹⁴⁴ Qanunun tətbiqi zamanı özbaşınalığa yol verilməməsinin təmin olunması üçün bu fundamental əhəmiyyət kəsb edir.

Uitold Litwa Polşaya qarşı (Witold Litwa v Poland) işində, ərizəçinin 'ayılma' mərkəzində saxlanması Polşanın dövlətdaxili prosedurlarına uyğun idi. Buna baxmayaraq, Strasburq Məhkəməsi ərizəçinin özünə və ya digərlərinə qarşı təhlükə törətməsi ilə bağlı əhəmiyyətli şübhələr olduğundan, 5-ci Maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. İstənilən halda, digər mümkün alternativlərdən istifadə olunması adekvat şəkildə nəzərə alınmamışdı və polis ərizəçini ya ictimai qayğı müəssisəsinə və ya hətta onun öz evinə də apara bilərdi. Başqa sözlə desək, həbsə milli qanunvericiliklə icazə verilse də, bu, intoksikasiya vəziyyətində olan şəxslə davranmaq üçün mümkün olan tədbirlərin ən ekstremalı idi.¹⁴⁵

Sual 3: azadlıqdan məhrumetmə həbsə haqq qazandırdığı qəbul olunan əsaslardan birinə uyğundurmu?

5-ci Maddə azadlıqdan məhrumetməyə haqq qazandıra bilən bir neçə əsasları qəbul edir. Bu əsaslardan bir neçəsinin polis məmurlarına aidiyyəti vardır və burada müzakirə olunur. Əsaslardan bir çoxu şəxsin hüquqi öhdəliklərinə, o cümlədən cinayət hüququna əməl etməsinin təmin etmək məqsədilə həbsdən istifadəyə icazə verir. Lakin, həbs həm də, təhsil məqsədilə həbs olunan azyaşlılar və ya səfillər, əqli çatışmazlığı olan şəxslər, alkoqoliklər və narkotik aludəçiləri kimi həssas və ya risk altında olan şəxslərin mənafelərinin qorunması üçün də həyata keçirilə bilər.

¹⁴⁴ *Uitold Litwa Polşaya qarşı (Witold Litwa v Poland)*, 4 aprel 2000-ci il tarixli qərar, bənd 78; həmçinin Bax: *Varbanov Bolqarıstana qarşı (Varbanov v Bulgaria)*, 5 oktyabr 2000-ci il tarixli qərar, bənd 46.

¹⁴⁵ *Uitold Litwa Polşaya qarşı (Witold Litwa v Poland)*, 4 aprel 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 72-80.

Qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədi ilə (Maddə 5(1)(b))

Bu müddəə şəxslərin üzərində axtarış aparmaq və ya onların şəxsiyyətini müəyyən etmək üçün polis məmurlarından şəxslərin qısa müddətliyinə azadlıqdan məhrum edilməsinin tələb olunduğu hallara aiddir.¹⁴⁶ Lakin bu əsas elə təfsir olunmalıdır ki, Konvensiyanın şəxsləri azadlıqdan qanunsuz məhrumetməyə qarşı müdafiə etmək məqsədinə xələl gəlməsin və hər hansı bu kimi öhdəlik 'spesifik və konkret xarakterli' olmalıdır.¹⁴⁷

Novotka Slovakiyaya qarşı (Novotka v Slovakia) işində, ərizəçinin (şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verə biləcək) vətəndaşlıq vəsiqəsini polis məmuruna təqdim etməkdən imtina etməsindən sonra bir saatlığa saxlanması 5-ci Maddənin pozuntusuna səbəb ola bilən bir məsələ hesab olunmurdu, hətta baxmayaraq ki, ərizəçi iddia edirdi ki, onun şəxsiyyəti iki qonşusu tərəfindən təsdiq edilmişdi.¹⁴⁸

McVeigh, O'Neill və Evans Birləşmiş Krallığa qarşı (McVeigh, O'Neill and Evans v the United Kingdom) işində, Britaniyanın terror əleyhinə qanunvericiliyi tərəfindən müəyyən edilən 'əlavə müayinə üçün təqdim etmək' vəzifəsi məmurların Birləşmiş Krallığa giriş nöqtəsində statusu müəyyənləşdirməyinə icazə vermək məqsədilə məlumat təmin etmək üçün spesifik və konkret öhdəlik idi və (ərizəçilərin də iddia etdiyi kimi) sadəcə həbs üçün təqdim etmək deyildi.¹⁴⁹

Bununla belə, azadlıqdan məhrumetmə də vəziyyətə mütənəsib surətdə həyata keçirilməlidir. Misal üçün, fərdin şəxsiyyətinin müəyyən olunması üçün saxlanması milli qanunvericiliyin şəxsiyyət vəsiqəsini üzərində gəzdirmək və tələb olunduqda təqdim etmək öhdəliyini müəyyən etdiyi bu mövzuya aid olsa da, bununla əlaqədar fərdin daha uzun müddətə

¹⁴⁶ Amma, həm də bax: Harris, O'Boyle və Warbrick, *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası Hüququ (Law of the European Convention on Human Rights)* (2ci nəşr, 2009), səh. 142: '[Bu hissə] cinayət hüququ üzrə, Maddə 5(1)(c)-nin əhatə etmədiyi, öhdəliklərin təmin olunması üçün müvəqqəti saxlama ilə bağlı polis tərəfindən icra edilə bilən müxtəlif (misal üçün, təsadüfi nəfəs yoxlaması, yolun bağlanması, saxlamaq və üzərində axtarış aparmaq kimi) səlahiyyətlərin əsaslandırılması yollarını təmin edir'.

¹⁴⁷ *Lawless İrlandiyaya qarşı (Lawless v Ireland)* (Nö. 3), 1 iyul 1961-ci il tarixli qərar, bənd 9.

¹⁴⁸ *Novotka Slovakiyaya qarşı (Novotka v Slovakia)*, 4 noyabr 2003-cü il tarixli Məhkəmə qərarı.

¹⁴⁹ *McVeigh və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McVeigh and Others v the United Kingdom)*, Komissiyanın 18 mart 1981-ci il tarixli qərarı, bəndlər 168–175.

saxlanması azadlıqdan qanunsuz məhrumetmə hesab olunacaqdır.

Vasileva Danimarkaya qarşı (Vasileva v Denmark) işində, biletinin etibarlılığı ilə əlaqədar mübahisə zamanı öz şəxsiyyətini biletdən müfəttişinə açıqlamaqdan imtina etdikdən sonra yaşlı avtobus sərnəhinin 13 saatdan artıq həbsdə saxlanması həmin vəziyyətə mütənasib olmayan bir cavab hesab edilmişdi.¹⁵⁰

Cinayət qanunvericiliyini pozmaqda şübhəli bilinən şəxsin tutulması və ya həbsə alınması: Maddə 5(1)(c)

Azadlıqdan məhrumetmənin bu əsası polis məmurları üçün açıq-aşkar vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu bəndə əsasən polis məmuru fərdi 'hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsi səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısına çıxarmaq məqsədilə' azadlıqdan məhrum edə bilər. Buna görə də, bu müddəa cinayət prosesinin ilkin mərhələsinə aiddir və 5(3)-cü Maddə ilə verilən 'dərhal hakim və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin yanına gətirilmək və əqləbatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək' hüququ ilə birlikdə tətbiq olunmalıdır.

Təfsirlə bağlı əsas məsələlər aşağıdakılardır:

Həbs məhkəmə qərarına əsaslanırsa bilər, lakin polis məmuru fərdi, məhkəmənin qərarı olmadan da tutmaq və ya həbsə almaq səlahiyyətinə malikdir. Hüquq pozuntusu cinayət və ya inzibati qanunvericiliyin pozuntusu ola bilər.

'hüquq pozuntusu' pozuntunun iddia edilən baş verdiyi vaxtda cinayət əməli kimi müəyyən olunmalıdır.

Bu cür hallarda həbsin məqsədi şəxsin cinayət və ya pozuntu törətmiş olması barədə şübhənin təsdiq və ya təkzib edilməsinə kömək etməkdir və buna görə də həbs (saxlanılan şəxsə mənəvi təzyiq etmək kimi) hər hansı bir kənar məqsədə deyil, yalnız bu məqsədə xidmət etməlidir.¹⁵¹

Polis məmuru həmişə 'əqləbatan şübhənin' olduğunu göstərmək iqtidarında olmalıdır. Bu həbs olunmuş şəxsin cinayət törətmiş ola

¹⁵⁰ *Vasileva Danimarkaya qarşı (Vasileva v Denmark)*, 25 sentyabr 2003-cü il tarixli qərar, bəndlər 32–43.

¹⁵¹ *Giorgi Nikolaişvili Gürcüstana qarşı (Giorgi Nikolaishvili v Georgia)*, 13 yanvar 2009-cu il tarixli qərar, bəndlər 60–67.

bilməsi barədə obyektiv bir müşahidəçini qane edəcək faktların və məlumatların mövcudluğuna dəlalat edir.¹⁵²

Nəyin 'ağlabatan şübhə' hesab oluna bilməsi işin bütün hallarından asılı olur. 'Buna görə də həbsin əsaslandığı şübhənin kifayət qədər obyektiv faktlara söykəndiyi və söykənmədiyi işlər arasında fərq aydın görünə bilər'.¹⁵³ Şübhənin *vicdanlı* olması onun standartda cavab verməsi üçün kifayət deyil: şübhə 'ağlabatan' olmalıdır, lakin araşdırmanın bu mərhələsində hər hansı daha yüksək tələbə ehtiyac yoxdur. 'Şübhəyə əsas verən faktların cinayət prosesinin növbəti mərhələsində hökmü və ya ittihamı əsaslandıran faktlar qədər yüksək səviyyədə olmasına ehtiyac yoxdur'.¹⁵⁴

Şübhə öz 'ağlabatanlığını' itirən kimi həbsə də son qoyulmalıdır.¹⁵⁵ Bu azadlıqdan məhrumetmənin davam etdirilməsinin qanunsuz olmamasının təmin olunması üçündür. Buradan belə çıxır ki, əgər həbsin başlanğıcında müvafiq səviyyədə şübhə olmuşdursa, 'ağlabatan şübhə əsasında' həbs olunan şəxsin son nəticədə məhkəmə qarşısına çıxarılması və ya ona qarşı cinayət ittihamının irəli sürülməməsi o demək deyil ki, onun həbsi bu yarım bəndə uyğun deyil.

Hüquq pozuntusunun törədilməsinin qarşısının alınması üçün şəxsin tutulması və ya həbsə alınması: Maddə 5(1)(c)

Bu məqsəd məhdud şəkildə təfsir olunur və yalnız 'konkret və spesifik cinayətin' qarşısının alınması üçün tətbiq edilir¹⁵⁶, çünki həddindən artıq geniş təfsir o demək olar ki, 'cinayət törətmək niyyəti olmaqda şübhəli bilinən istənilən şəxs sadəcə icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə qeyri-

¹⁵² *Foks, Kampbell və Hartley Birləşmiş Krallığa qarşı (Fox, Campbell and Hartley v the United Kingdom)*, 30 avqust 1990-cı il tarixli qərar, bəndlər 32–36.

¹⁵³ *O'Hara Birləşmiş Krallığa qarşı (O'Hara v the United Kingdom)*, 16 oktyabr 2001-ci il tarixli qərar, bənd 41.

¹⁵⁴ *Murray Birləşmiş Krallığa qarşı (Murray v the United Kingdom)*, 28 oktyabr 1994-cü il tarixli qərar, bənd 55.

¹⁵⁵ *Stögmüller Avstriyaya qarşı (Stögmüller v Austria)*, 10 noyabr 1969-cu il tarixli qərar, bənd 4; cf *De Jong, Baljet və Van den Brink Niderlanda qarşı (cf De Jong, Baljet and Van den Brink v the Netherlands)*, 22 may 1984-cü il tarixli qərar, bənd 44: 'sadəcə şübhənin qalmaqda davam etməsinin qanuni həbsdə saxlanılmanın uzadılması üçün qənaətbəxş olub-olmaması bu [alt bəndlə] deyil, 5(3)-cü Maddə ilə tənzimlənir ki, bu da Maddə 5(1)(c) ilə birlikdə tələb edir ki, həbs öz ağlabatanlığını itirən kimi şəxs şərti azadlığa buraxılmalıdır ...'

¹⁵⁶ *Guzzardi İtaliyaya qarşı (Guzzardi v Italy)*, 6 noyabr 1980-ci il tarixli qərar, bənd 102.

məhdud müddətə tutula və həbsdə saxlanıla bilər'.¹⁵⁷

Ječius Litvaya qarşı (Ječius v Lithuania) işində, milli qanunvericilik cinayətlərin qarşısının alınması üçün həbsə icazə verirdi. Ərizəçi onun 'banditizm', mütəşəkkil cinayətkarlıq və şəxsə hədə-qorxu gəlmək kimi üç spesifik cinayətdə iştirakçılığının qarşısının alınması üçün həbsə alınmışdı. Bir ay sonra ona qarşı, daha əvvəl xitam verilmiş adam öldürmə üzrə yenidən ittiham irəli sürüldü. Strasburq Məhkəməsi bildirdi ki, bu yarımənd əsasında həbsə yalnız iddia olunan keçmiş cinayətlərə görə açılmış cinayət prosesi kontekstində yol verilə bilər və buna görə də ərizəçiyə qarşı tətbiq olunan xarakterdə olan preventiv həbs 5-ci Maddə ilə bir araya sığmır.¹⁵⁸

Eriksen Norveçə qarşı (Eriksen v Norway) işində, ərizəçi beyin zədəsi aldıqdan sonra onda aqressiv olmaq tendensiyası müşahidə olunmuşdu və o, bir neçə il müddətində həbsxana və ya ruhi xəstəxanalarda saxlanmışdı. Ərizəçinin həbs olunması üçün təhlükəsizlik tədbirlərindən istifadə olunmasına dair məhkəmə qərarı ilə müəyyən olunan müddətin bitməsindən bir az əvvəl polisin yeni tibbi rəy əldə edə bilmək üçün onu daha bir neçə həftəliyə həbsdə saxlamaq haqqında müraciətinə razılıq verildi. Məhkəmə bu həbs müddətinin həm (a), həm də (c) yarıməndinə uyğun gəldiyini qəbul etdi. (a) yarıməndi ona görə uyğun idi ki, müddətin uzadılması birbaşa olaraq ilkin ittihamla və məhkəmə qərarı ilə müəyyən olunan müddətin bitmiş olmasına baxmayaraq, ərizəçinin ehtimal olunan yenidən cinayət törətmək riski ilə əlaqədar 'təhlükəsizlik tədbirləri'nin görülməsi öhdəliyi ilə bağlı idi. (c) yarıməndi də həbsə haqq qazandırır, çünki ərizəçinin əvvəlki ruhi xəstəlik tarixçəsi və hücumları azad olduğu təqdirdə onun əlavə cinayətlər törədəcəyinə inanmaq üçün əsaslar verirdi.¹⁵⁹

¹⁵⁷ *Lawless İrlandiyaya qarşı (Lawless v Ireland)* (Nö. 3), 1 iyul 1961-ci il tarixli qərar, bənd 14.

¹⁵⁸ *Ječius Litvaya qarşı (Ječius v Lithuania)*, 31 iyul 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 50–52.

¹⁵⁹ *Eriksen Norveçə qarşı (Eriksen v Norway)*, 27 may 1997-ci il tarixli qərar, bəndlər 78–87.

Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin gizlənməsinin qarşısını almaq üçün tutulması və ya həbsə alınması: Maddə 5(1)(c)

Polis məmuru fərdin cinayət törətdikdən sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün də həbs edə bilər. Hər bir işdə bu cür gizlənmə təhlükəsi ehtiyatla nəzərə alınmalı və gizlənmə ehtimalı və ona görə həbsin 'ağılabatanlığı' dəyərləndirilərkən şəxsin yurisdiksiyanı tərk etməyinin asanlıqı, ağır cəza almağının mümkünlüyü və olduğu yer ilə bağları kimi faktorlar nəzərə alınmalıdır.¹⁶⁰

Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin tərbiyə nəzarəti üçün və ya onların səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarına verilməsi üçün həbsə alınması: Maddə 5(1)(d)

Həbsin bu əsasları ilə bağlı az sayda presedent hüququ yaradılmışdır. Bunlar iki bir-birindən fərqli məqsədlərdir və 'yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin ... qanuni qərar əsasında səlahiyyətli orqana verilməsi üçün qanuni həbsə alınması' yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin mühakiməsinin adi cinayət prosesindən ayrılması üçün milli fəaliyyət planının təsdiq olunmasını təklif edir.¹⁶¹

Ruhi xəstələrin, səfillərin, alkoqoliklərin və narkomaniyaya mübtəla olanların və s. şəxslərin həbsə alınması: Maddə 5(1)(e)

Bu bənd azadlıqdan məhrumetməyə həm ictimai təhlükəsizlik, həm də həbs olunan şəxsin təhlükəsizliyi əsasında haqq qazandırsa da, qanunsuz həbsə qarşı müəyyən təminatlar da doğurur. Məsələn, 'səfil' anlayışı Konvensiyanın məqsədlərinə uyğun olan ümumi qəbul olunmuş mənani əks etdirirsə, əsasən milli qanunvericiliklə müəyyən olunur.¹⁶² Əgər tibbi ekspertin rəyi alınmamışdırsa, ruhi xəstəxanada saxlanmanı əsaslandırmaq mümkün deyil, baxmayaraq ki, bəzi təcili əhəmiyyətli işlərdə bu cür rəy azadlıqdan məhrumetmənin başlanmasından sonra da

¹⁶⁰ Cf *Wemhoff Almaniyaya qarşı* (Cf *Wemhoff v Germany*), 27 iyun 1968-ci il tarixli qərar, bəndlər 13–15. Amma, həm də bax: Harris, O'Boyle və Warbrick, *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası Hüququ* (Law of the European Convention on Human Rights) (2ci nəşr, 2009), səh. 147: 'Maddə 5(1)(c)-nin üçüncü əsası artıq görünür, çünki cinayət törətdikdən sonra aradan çıxan şəxs istənilən halda birinci hissəyə əsasən həbs oluna bilər'.

¹⁶¹ *Bouamar Belçikaya qarşı* (*Bouamar v Belgium*), 29 fevral 1988-ci il tarixli qərar, bənd 48.

¹⁶² *De Uilde, Ooms və Versip Belçikaya qarşı* (*De Wilde, Ooms and Versyp v Belgium*) ('Səfillərlə bağlı işlər'), 18 iyun 1971-ci il tarixli qərar, bənd 68.

əldə oluna bilər.¹⁶³ Polis fəaliyyətində, 'alkoqoliklərin', 'narkomanların' həbsi ilə bağlı xüsusi məsələlər nəzərə alınmalıdır.

Uitold Litva Polşaya qarşı (Witold Litwa v Poland) işində, sərxoş olarkən davranışı təhlükəli olmuş ərizəçi 'ayılma' mərkəzinə aparılmış və 6 saat yarım orada saxlanmışdır. 'Alkoqolik' sözünün normal mənası alkoqol aludəçiliyini ifadə etsə də, Məhkəmə aydınlaşdırdı ki, bu söz Maddə 5(1)(e)-də ictimai təhlükəsizliyin qorunması üçün və öz mənafeləri naminə azadlıqdan məhrum edilə bilən digər kateqoriyadan olan insanları da əhatə edən kontekstdə istifadə olunmuşdur, buna görə də 'alkoqoliklərin' həbsi sadəcə tibbi olaraq bu cür diaqnoz qoyulmuş şəxslərin həbsi ilə məhdudlaşdırıla bilməz və bu bənd 'alkoqolun təsiri altında hərəkət və davranışları ictimai qaydaya və ya özlərinə qarşı təhlükə törədən' fərdlərin həbs edilməsini və 'ictimai və onların sağlamlıq və ya şəxsi təhlükəsizlik kimi öz mənafeələrinin qorunması üçün' olan həbsi də əhatə etməli idi.¹⁶⁴

Hilda Hafsteinsdóttir İslandiya qarşı (Hilda Hafsteinsdóttir v Iceland) işində, ərizəçi intoksikasiya, təşviş və polis məmurlarına qarşı aqressiv rəftar səbəbləri ilə altı dəfə tutulmuş və səhərə kimi həbsdə saxlanmışdı. Ərizəçinin davranışı alkoqolun güclü təsiri altında olduğundan və ictimai qaydaya qarşı təhlükə törətdiyini hesab etmək ağılabatan şəkildə mümkün olduğundan, Məhkəmə həbslərin yarımbəndlərə uyğun gəldiyini qəbul etməsinə baxmayaraq, milli qanunvericiliyin keyfiyyəti 5-ci Maddə ilə müəyyən olunan testin tələblərinə cavab vermək baxımından qeyri-qənaətbəxş hesab edildi. Polisin həbs olunan şəxsə qarşı görülmək üçün icazə verilən tədbirlərin növləri ilə bağlı milli qanunvericilik kifayət qədər dəqiq deyildi, nə də ki həbsin icazə verilən maksimal müddəti müəyyən edilməmişdi. Polisin daxili təlimatları polis məmurunun həbslə bağlı qərar verərkən malik olduğu səlahiyyəti haqqında daha təfəsilatlı qaydalar müəyyən etsə də, həmin təlimatlar alternativ tədbirlərin görülməsinə halda sadəcə intoksikasiyaya görə həbsə icazə vermirdi. Buna görə də, polisin səlahiyyətinin icrası və həbsin müddəti kimi əsas məsələlər oturmuş hüquqi qaydalar çərçivəsində deyil, inzibati təcrübə ilə tənzimlənilirdi. Nəticədə, qanunsuzluq riskindən yan keçmək üçün

¹⁶³ Misal üçün, *Herz Almaniya qarşı (Herz v Germany)*, 12 iyun 2003-cü il tarixli qərar, bəndlər 43–56.

¹⁶⁴ *Uitold Litva Polşaya qarşı (Witold Litwa v Poland)*, 4 aprel 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 60–63.

qanunvericilik nə kifayət qədər dəqiq idi, nə də kifayət qədər çatımlı və buna görə də ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsi 'qanuni' olmamışdır.¹⁶⁵

Qeyri-qanuni immiqrasiya, deportasiya və ekstradisiya: Maddə 5(1)(f)

Maddə 5(1)(f) 'şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə və ya barəsində deportasiya yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınmasına' icazə verir. Bu müddəanın iki qolu vardır. Həbsin sadəcə şəxsin məsuliyyətdən yayınmasının və ya hər hansı formada gizlənmək məqsədinin qarşısını almaq üçün olduğu deyil, onun ya birinci (icazəsiz giriş), ya da ikinci (deportasiya və ya ekstradisiya) qola aid olması göstərilməlidir.¹⁶⁶

Sual 4: tələb olunan prosessual təminatlar həbs olunan şəxsə verilmişdirmi?

5-ci Maddənin mətninin qalan hissəsi şəxsin öz azadlığının məhdudlaşdırılmasının qanuniliyini mübahisələndirə və bununla da qanunsuz həbsə qarşı müdafiə oluna bilməsi üçün bir sıra təminatlar müəyyən edir. Əsas məsələ odur ki, həbsin davam etdirilməsinin əsaslandırılmış olmasını təmin etməklə özbaşına azadlıqdan məhrumetməyə qarşı müdafiəyə dair ümumi tələb də daxil olmaqla, həmin təminatlar polis məmurları tərəfindən müəyyən pozitiv tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Təminatın həlledici aspekti həbsin səbəbləri barədə hakimiyyət orqanlarından bildiriş almaq və həbsin hüquqi əsasının yoxlanması üçün icraat başlatmaq hüquqları kimi prosessual müdafiə vasitələrinin əlçatan olmasıdır. Azadlıqdan məhrumetmə cinayət törətməkdə şübhəli bilinməklə bağlı olduqda və ya cinayət törədilməsinin və ya cinayətkarın məsuliyyətdən yayınmasının qarşısının alınması üçün zəruri olduğu ağlabatan şəkildə hesab edildikdə, 5-ci Maddə əlavə olaraq təxirə salınmadan hakim və ya digər məhkəmə məmuru qarşısına çıxarılmaq hüququ da müəyyən edir ki, həmin hakim şəxsin zəminlə azadlığa buraxılmaqdan daha çox onun həbsinin davam etdirilməsinə haqq qazandıran əsasların olub-olmadığına baxmalıdır. Əgər məhkəmə şəxsi

¹⁶⁵ *Hilda Hafsteinsdóttir İslandiya qarşı (Hilda Hafsteinsdóttir v Iceland)*, 8 iyun 2004-cü il tarixli qərar, bəndlər 51–56.

¹⁶⁶ *Bozano Fransaya qarşı (Bozano v France)*, 18 dekabr 1986-cı il tarixli qərar, bəndlər 53–60.

azadlığa buraxmaqdan imtina edərsə, həbs olunan şəxsin həbsin davam etdirilməsini müvafiq intervallarla mübahisələndirmək və nəticə etibarilə iddiasına əqləbatan müddətdə məhkəmə qaydasında baxılmaq hüququ vardır. Bu hüquqlar həbs olunan şəxsin bunun üçün müraciət edib-etməməsindən asılı olmayaraq, Dövlət orqanları tərəfindən xüsusi olaraq təmin edilməli olan hüquqlardır.¹⁶⁷

Həbsin səbəbi barədə dərhal məlumatlandırılmaq hüququ: Maddə 5(2)

5(2)-ci Maddə ilə müəyyən olunur ki, şəxs həbsə alındıqda ona 'aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilməlidir'. İlk baxışda bu müddəanın, təqsirləndirilən şəxsin 'ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmalı' olmasını müəyyən edən Maddə 6(3)(a) ilə üst-üstə düşdüyü görünür. Lakin, hər bir müddəə öz xüsusi məqsədinin təsiri altında təfsir olunur və 5-ci Maddənin də son məqsədi özbaşına azadlıqdan məhrumetməyə qarşı müdafiə¹⁶⁸ olduğundan, 5(2)-ci Maddə azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinin yoxlanmasına imkan verməyə çalışır (bundan fərqli olaraq Maddə 6(3)(a) isə həbs olunan şəxsin 'adekvat müdafiəsini təşkil etməsi məqsədilə ona qarşı irəli sürülən ittihamların həddini tam başa düşməsi üçün zəruri olan kifayət qədər məlumatla' təmin olunmasını tələb edir).¹⁶⁹

Qeyd edilməsi vacib olan məsələlərdən biri odur ki, Konvensiyanın layihəsini hazırlayanları istifadə etdiyi sözlərin mənası milli qanunvericilikdən asılı deyil: 'həbs' sözü təkcə cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsə deyil, azadlıqdan məhrumetmənin bütün formalarına aid edir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ *Aquilina Maltaya qarşı*, 29 aprel 1000-cu il tarixli qərar, 47-ci bənd (*Aquilina v Malta*, judgment of 29 April 1999 at paragraph 47).

¹⁶⁸ *K.-F. Almaniya qarşı (K.-F. v Germany)*, 27 noyabr 1997-ci il tarixli qərar, bənd 63; və *Erkalo Niderlanda qarşı (Erkalo v the Netherlands)*, 2 sentyabr 1998-ci il tarixli qərar, bənd 56.

¹⁶⁹ *Mattoccia İtaliya qarşı (Mattoccia v Italy)*, 25 iyul 2000-ci il tarixli qərar, bənd 60.

¹⁷⁰ *X Birləşmiş Krallığa qarşı (X v the United Kingdom)*, 5 noyabr 1981-ci il tarixli qərar, bənd 66.

Məlumatın verilməsi onun faydalılığından asılı olmayaraq dəyərləndirilməlidir: başqa sözlə desək, məlumatın praktiki olaraq ərizəçilərin apelyasiya şikayəti verməsi üçün kifayət olmaması o demək deyil ki, 2-ci bəndin tələbləri təmin edilməmişdir.¹⁷¹

Məlumatın məzmunu, verilmə tərzı və vaxtı vacib əhəmiyyət kəsb edir. Həbsin hüquqi əsası və həbs barədə qərarın qanuniliyini göstərən əhəmiyyətli faktlar şəxsin başa düşə bilməsi üçün 'sadə, qeyri-texniki dildə' verilməlidir.¹⁷² Bu tələblər sadəcə şəxsin məlumatı almaq iqtidarında və ya məlumatı almaq üçün münasib vəziyyətdə olmaması səbəbi ilə ixtisara salına bilməz və bu kimi halda məlumatın təfəsilatları şəxsin vəkili və ya qəyyumu kimi nümayəndəsinə verilməlidir.¹⁷³

Cinayət törətməkdə şübhəli bilinməklə əlaqədar azadlıqdan məhrum edilən şəxsə həbsin sadəcə hüquqi əsasının göstərilməsindən daha çox məlumat verilməlidir,¹⁷⁴ baxmayaraq ki, 2-ci bənd şəxsi bu şübhənin əsasları barədə məlumatlandırmaq öhdəliyi müəyyən etmir.¹⁷⁵

Məlumat təxirə salınmadan verilməli olsa da, 'onun bütövlüklə elə həbs anındaca həbsi həyata keçirən məmurla əlaqəli olmasına ehtiyac yoxdur'.¹⁷⁶ Strasburq Məhkəməsinin presedent hüququ çərçivəsində aparılan müzakirələr meydana çıxı bilən vəziyyətləri göstərir:

Delcourt Belçikaya qarşı (Delcourt v Belgium) işində, Fransız dilli bir şəxsin Flamand dilində verilmiş qərar əsasında həbsi bu tələbin pozulması hesab edilməmişdi, çünki onunla sonrakı söhbət Fransızca aparılmışdı və güman etmək olardı ki, həbsin əsasları ərizəçiye məlum olmuşdu.¹⁷⁷

¹⁷¹ *Çonka və Başqaları Belçikaya qarşı (Çonka and Others v Belgium)*, 5 fevral 2002-ci il tarixli qərar, bəndlər 50-52.

¹⁷² *Foks, Kampbell və Hartley Birləşmiş Krallığa qarşı (Fox, Campbell and Hartley v the United Kingdom)*, 30 avqust 1990-cı il tarixli qərar, bənd 40

¹⁷³ *X Birləşmiş Krallığa qarşı (X v the United Kingdom)*, Komissiyanın 16 iyul 1980-ci il tarixli Hesabatı, bəndlər 102-108.

¹⁷⁴ *Murray Birləşmiş Krallığa qarşı (Murray v the United Kingdom)*, 28 oktyabr 1994-cü il tarixli qərar, bənd 76.

¹⁷⁵ *McVeigh, O'Neill və Evans*, Komissiyanın Hesabatı, 18 mart 1981-ci il, DR 25, səh. 15.

¹⁷⁶ *Foks, Kampbell və Hartley Birləşmiş Krallığa qarşı (Fox, Campbell and Hartley v the United Kingdom)*, 30 avqust 1990-cı il tarixli qərar.

¹⁷⁷ *Cf Egmez Kiprə qarşı (Cf Egmez v Cyprus)*, 21 dekabr 2000-ci il tarixli qərar, bənd 85 (Yunan dilində də başa düşən Türk-dilli bir şəxsin narkotik alverində şübhəli bilinərək Yunan-dilli məmurlar tərəfindən həbs olunmuşdu. Ona ən azı iki dəfə, xəstəxanada olarkən və onu dindirən biri Türkcə danışan polis məmurları tərəfindən ona qarşı ola şübhə haqqında açıq-aşkar məlumat verilmişdi: pozuntu yoxdur).

İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (Ireland v the United Kingdom) işində, hərbi polis məmurlarına verilən təlimatlardan sonra, həbsdə saxlanılanlara azadlıqdan məhrum edilmələrinin əsasları barədə məlumat verilməmiş, lakin sadəcə bildirilmişdi ki, onlar fəvqəladə hallar haqqında qanunvericiliyin müddəalarına uyğun olaraq həbsdə saxlanılırlar. Bu 5-ci Maddənin tələblərinə cavab vermək üçün qənaətbəxş deyildi.¹⁷⁸

Foks, Kampbell və Hartley (Fox, Campbell and Hartley) işində isə, əksinə, şəxslərə onların həbsdə saxlanmasının hüquqi əsasları haqqında ən minimal məlumat verilmiş, lakin bir neçə saat ərzində qadağan olunmuş terror təşkilatları ilə əməkdaşlıqda şübhəli bilinməklə bağlı dindirilmişdilər. Məhkəmə müəyyən etdi ki, həmin şərtlər altında həbsdə saxlanmanın əsasları ərizəçilərə 'çeviklik' tələbi çərçivəsində çatdırılmışdır.¹⁷⁹

Dikmə Türkiyəyə qarşı (Dikme v Turkey) işində, Məhkəmə müəyyən etdi ki, dindirilmənin başlanğıcında ərizəçiyə edilən təhdid həmin şərtlər altında 5(2)-ci Maddənin tələbinə cavab verilməsi baxımından qənaətbəxş olmuşdur, çünki həmin təhdid şəxsə qarşı onun cinayət törətməsi ilə bağlı şübhənin olduğunu 'dəqiq göstərirdi'.¹⁸⁰

Şübhəli bilinən şəxsin dərhal hakimin qarşısına çıxarılmaq hüququ: Maddə 5(3)

Həbs olunan şəxsin 'dərhal'¹⁸¹ hakimin qarşısına çıxarılması tələbi iki məqsədə xidmət edir. Birincisi, bu tələb həbsin qanuniliyinin dəyərləndirilməsinə imkan verilməsi üçün və şəxsin təqsirli və ya təqsirsiz olmasının müəyyən edilməsində onun azad edilməsi, yoxsa

¹⁷⁸ *İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (Ireland v the United Kingdom)*, 18 yanvar 1978-ci il tarixli qərar, bənd 198.

¹⁷⁹ *Foks, Kampbell və Hartley Birləşmiş Krallığa qarşı (Fox, Campbell and Hartley v the United Kingdom)*, 30 avqust 1990-cı il tarixli qərar, bənd 40.

¹⁸⁰ *Dikmə Türkiyəyə qarşı (Dikme v Turkey)*, 11 iyul 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 55-57 ('Sən *Devrimci Sol* [qanunsuz bir təşkilat] mənsubsan, və əgər sən bizə lazım olan məlumatı bizə verməsən, buradan sən cəzənin çıxacaq!').

¹⁸¹ İngilis dilindəki mətndə 5-ci Maddənin 3-cü bəndində 'çevik' ('promptly') sözündən, Fransız dilindəki mətndə 'dərhal' mənasını verən 'aussitôt' sözündən istifadə olunduğundan bu təminatın təfsiri çətinliksiz başa gəlməmişdir.

həbsdə saxlanmasının müəyyənləşdirilməsi üçün zəruri hesab edilir.¹⁸² İkincisi, dərhal məhkəməyə çıxarılmaq həmçinin kənar aləmlə əlaqə olmadan (*incommunicado*) həbslərə qarşı müdafiə olunmağa kömək edir və ümumiyyətlə polis tərəfindən həbsdə pis rəftarın qarşısının alınmasına kömək edir. Artıq müzakirə edildiyi kimi, 5-ci Maddənin şəxsi azadlıq və təhlükəsizliklə bağlı qayğısı azadlıqdan məhrumetmənin qanuni olub-olmaması sualına köklənir və bu yolla şəxslərin azadlıqdan özbaşına məhrum edilməsinə qarşı müdafiə olunmasına çalışılır. Həbs olunanların şəxsi təhlükəsizliyi və rifahı ilə bağlı məsələlər daha çox, işgəncəni, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarı və ya cəzanı qadağan edən 3-cü Maddə ilə və yaşamaq hüququna hörmət olunmasını tələb edən 2-ci Maddə ilə tənzimlənir. Bununla belə, məhkəmənin də aşağıdakı şəkildə qeyd etdiyi kimi, hər üç təminatın məqsədləri arasında yaxın əlaqə mövcuddur:

‘Məhkəmənin çevik müdaxiləsi Konvensiyanın 2-ci və 3-cü Maddələrində yer alan fundamental təminatları pozan həyati təhlükəli tədbirləri və ya ağır pis rəftar hallarını müəyyən edə və onların qarşısını ala bilər. ... Əsas məsələ həm şəxslərin fiziki azadlığının, həm də şəxsi təhlükəsizliyinin o kontekstdə qorunmasıdır ki, həmin kontekstdə bu təminatların olmaması hüququn aliliyinə xələl gətirə və həbsdə olanların hüquqi müdafiənin ən elementar formalarından da məhrum olmasına gətirib çıxara bilər.’¹⁸³

Bu hüququn yerinə yetirilməsi təqsirləndirilən şəxsin hansısa müraciətindən asılı edildə bilməz və avtomatik olaraq tətbiq olunmalıdır.¹⁸⁴

Əksər hüquq sistemləri həbs olunan şəxsin məhkəməyə gətirilməsini təmin etsə də, həbs olunan şübhəli şəxsin hakim qarşısına çıxarılması üçün müəyyən olunan vaxt məhdudiyyətləri ayrı-ayrı hüquq sistemlərində müxtəlif ola bilər. Məhkəmənin presedent hüququ təklif edir ki, şəxsin hakim qarşısına çıxarılması dörd gün ərzində həyata keçirilməlidir (və yalnız istisna hallarda, misal üçün, həbs olunan şəxsin səhhəti və ya coğrafi məsələlərlə əlaqədar həbs olunan şəxsin azad edilməsinə və ya hakim qarşısına çıxarılmasınadək olan həbs müddətinin 96 saati keçməsinə haqq qazandırıla bilər). Lakin, bu tələbin əsas məqsədi azadlıqdan özbaşına məhrumetməyə qarşı effektiv məhkəmə nəzarətini təmin etmək olduğundan, müəyyən işlərdə, həbs

¹⁸² *Brogan və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Brogan and Others v the United Kingdom)*, 29 noyabr 1988-ci il tarixli qərar, bənd 58.

¹⁸³ *Kurt Türkiyəyə qarşı (Kurt v Turkey)*, 25 may 1998-ci il tarixli qərar, bənd 123.

¹⁸⁴ *Aquilina Maltaya qarşı (Aquilina v Malta)*, 29 aprel 1999-cu il tarixli qərar, bənd 49.

olunan şəxsin 96 saatdan daha tez məhkəmə qarşısına çıxarılmasını təmin etmək məsuliyyəti mövcud ola bilər.

İpek və Başqaları Türkiyəyə qarşı (İpek and Others v Turkey) işində, terror cinayətləri ilə bağlı aparılan istintaq çərçivəsində yetkinlik yaşına çatmayanlar həbs olunmuş və dindirilməzdən öncə iki gün həbsdə saxlanmışdılar. Cinayətlər Dövlət təhlükəsizlik məhkəmələrinin yurisdiksiyasına aid olduğundan həbs olunanlara heç bir vəkil köməyi təklif edilməmişdi. Həbs olunmuş şəxslər həbs edildikdən üç gün və doqquz saat sonra hakim qarşısına çıxarıldılar. Hakimiyyət orqanlarının 5-ci Maddə ilə müəyyən olunan şübhəli şəxsləri dindirmək üçün həbs etmək səlahiyyətlərinin məhdud olduğunu və effektiv məhkəmə nəzarətindən azad olmadığını, şübhəli şəxsin yaşını, dindirmənin ləngidildiyini və hüquqi yardımın təmin edilmədiyini vurğulayaraq Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçi hakim qarşısına 'təxirə salınmadan' çıxarılmamışdır.¹⁸⁵

Polis məmurlarının, misal üçün terror təhlükəsi ilə bağlı məsələlərdə, məhkəməyə çatımlılıqdan imtina edilməsinin zəruri olmasını hesab etməsindən irəli gələn ləngimələr böyük ehtimalla qəbul edilməzdir.

İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (Ireland v the United Kingdom) işində, şəxs nəinki 'dərhal', hətta ümumiyyətlə heç bir məhkəmə məmuru qarşısına çıxarılmamışdı. Burada milli qanunvericilik terrorçuluq fəaliyyəti ilə bağlı istintaqın aparılması üçün yeddi günə kimi həbsə icazə verirdi. Yalnız bu müddətin sonunda həbs olunan şəxsin ya hakim qarşısına çıxarılmaq, ya da azad edilmək hüququ var idi. Bu 5(3)-cü Maddənin pozuntusu kimi müəyyən edildi.¹⁸⁶

Nəticə

Şəxsin azadlığına müdaxilənin ən sərt forması çox güman ki onun azadlıqdan məhrum edilməsidir. Azadlıqdan məhrumetmənin cinayətin istintaqına kömək etmək üçün və ya ictimaiyyətin və fərdin özünün qorunması üçün zəruri ola bilməsi özü-özlüyündə aydındır, lakin legitim Dövlət maraqları məhdudiyyətsiz polis fəaliyyətinə haqq qazandırmaq üçün istifadə oluna bilməz. Qanunsuz azadlıqdan məhrumetməyə qarşı

¹⁸⁵ *İpek və Başqaları Türkiyəyə qarşı (İpek and Others v Turkey)*, 3 fevral 2009-cu il tarixli qərar, bənd 34.

¹⁸⁶ *İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (Ireland v the United Kingdom)*, 18 yanvar 1978-ci il tarixli qərar, bənd 199.

təminatlar 5-ci Maddədə müəyyən olunur və bu maddə əsasında yaradılmış presedent hüququ özündə bütün qitə boyu mövcud olan müxtəlif cinayət mühakimə sistemlərini əks etdirsə də, bu yurisprudensiyanın əsas prinsipləri tələb edir ki, azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyi istənilən instansiyada təmin olunmalıdır, azadlıqdan məhrumetmə yalnız icazə verilən məqsədə çatmaq üçündür və zəruri olduğundan daha artıq müddətə uzadılmamalıdır. Azadlıqdan məhrumetmədən yalnız o halda istifadə oluna bilər ki, işin halları ilə əsaslandırıla bilsin və əsaslandırıla bilməyən həbs şəxsin azad edilməsi ilə nəticələnməlidir. Azadlıqdan özbaşına və uzadılmış məhrumiyyət riskinin minimuma endirilməsi digər təminatlarla, xüsusilə də həbs müddətində pis rəftar riski ilə bağlı 3-cü Maddə ilə müəyyən olunan müdafiəni də tamamlayır. Həm pis rəftara məruz qalmaq riski, həm də azadlıqdan özbaşına məhrum edilmək riski xüsusilə də, cinayət törətməkdə şübhəli bilinərək həbs olunmuş şəxslərə aiddir. Bu, nəticə etibarilə polis məmurları tərəfindən aparılan cinayət araşdırmaları ilə bağlı narahatlıqlar yaradır və məntiqi olaraq buna görə də indi diqqət məhz bu mövzuya yönəlir.

FƏSİL 4

CİNAYƏTİN İSTİNTAQI; VƏ CİNAYƏT PROSESİNİN BÜTÖVLÜYÜNÜN TƏMİN OLUNMASI

Giriş

Polis məmurları cinayət əməlləri ilə bağlı araşdırmanın aparılmasında həlledici rol oynayırlar. Onların bunu prokurorun və ya hakimın ümumi nəzarəti altında, yoxsa xüsusi rəhbərliyi ilə və ya öz hüquqları əsasında etməsi, cinayət prosesinin ilkin mərhələsində polis məmurlarının hansı səviyyədə iştirak etməsi də əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə, milli qanunvericilik ilə şübhəli şəxslərin və şahidlərin dindirilməsi, axtarışlar aparılması, nəzarətin həyata keçirilməsi və ümumiyyətlə sübutların qorunması üçün polis məmurlarına əhəmiyyətli səlahiyyətlər verilir. Bu səlahiyyətlərin çoxu, xüsusilə də şübhəli şəxsi həbs etmək və həqiqi sübut üçün axtarış aparmaq, yüksək dərəcədə müdaxiləedici ola bilər. Bununla belə, müəyyən hallarda polis başqalarının hüquqlarını qorunmaq üçün müdaxilə etməyə görə məsuliyyət daşıyır və bununla əlaqədar müvafiq tədbirlərin görülməməsi Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını poza bilər.

Bu fəslin çox hissəsində cinayət iddialarının araşdırılması zamanı cinayət prosesinin bütövlüyünün təmin olunması ilə bağlı polis məmurları üçün əsas olan məsələlərin təhlil edilməsinə çalışılır. Araşdırma zamanı Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə bağlı bir çox məsələlər meydana çıxır bilər. Cinayət törətməkdə ağılabatan şəkildə şübhəli bilinən şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi həbsin (3-cü fəsilə müzakirə olunduğu kimi) 5-ci Maddəyə uyğunluğu məsələsini ortaya atır. Bununla belə, Konvensiya ilə müəyyən olunan digər təminatlardan da söhbət gedə bilər. O cümlədən, axtarış aparıldıqda və ya nəzarət həyata keçirildikdə 8-ci Maddəyə uyğunluq məsələsi meydana çıxır, çünki bu tədbirlər şəxsi həyata, evə və yazışmaya hörmət hüququna toxunur. Dindirmə zamanı şübhəli şəxslərin pis rəftara məruz qalması və ya pis rəftara məruz qoyulmaqla hədələnməsi isə 3-cü Maddə ilə bağlı məsələlərin meydana çıxmasına səbəb olur. Lakin, polisin araşdırma təcrübəsinin bu aspektlərinin başqa bir tərəfi də vardır, çünki bu təcrübə

cinayət prosesi kontekstində həyata keçirilir və 6-cı Maddəyə əsasən cinayət mühakiməsinin ədalətliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər.

**Konvensiya əsasında fərdlərin
hüquqlarının qorunması üçün cinayət əməlləri ilə
bağlı iddiaların araşdırılması üzrə pozitiv öhdəliklər**

Əvvəlki fəsildə də qeyd olunduğu kimi, müəyyən hallarda polis məmurları cinayət hesab oluna bilən əməllərin araşdırılması üzrə pozitiv öhdəlik daşıyırlar. Bu öhdəlik polisin pis rəftar riski barədə məlumata malik olduğu (və ya malik olmalı olduğu) halda fərdləri pis rəftar hesab oluna bilən əməllərdən qorumaq məsuliyyətinin bir aspektidir.¹⁸⁷ Oxşar məsuliyyət fərdlərin müəyyən oluna bilən təhlükələrdən qorunması üçün ağılabatan tədbirlərin görülməsinə bildiyi halda 2-ci Maddədən, və həmçinin şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnun təmin edilməsi zəruri olduqda 8-ci Maddədən də irəli gəlir. Bununla da, həbs olunan şəxslərə qayğı göstərilməsinin və onların müdafiəsinin təmin edilməsi vəzifəsi özündə fərdlərin digər məhbuslar tərəfindən zorakılığa məruz qalmaq təhlükəsindən qorunması üçün tədbirlər görülməsini də ehtiva edir,¹⁸⁸ lakin daha vacib olan odur ki, bu vəzifə məişət zorakılığının baş verdiyinə dair şübhələrin olduğu kimi vəziyyətlərdə həssas şəxslərin pis rəftara məruz qalmaq riskindən qorunması üçün ağılabatan tədbirlərin görülməsini də ehtiva edir.

Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v the United Kingdom) işində, ərizəçi iddia edirdi ki, polis şagirdlərə qarşı qeyri-sağlam münasibəti formalaşmış əsəbi müəllim tərəfindən olan zorakılıq təhlükələrinə qarşı müdafiənin təmin olunması üçün kifayət qədər tədbir görməmişdir. İşin (müəllimin oğlana və onun atasına atəş açması və nəticədə atasının öldürülməsindən ibarət) xüsusi halları ilə bağlı, Məhkəmə hesab etdi ki, polisin öldürülmüş şəxsin həyatına qarşı real və birbaşa riskin olduğunu

¹⁸⁷ *PF və EF Birləşmiş Krallığa qarşı (PF and EF v the United Kingdom)*, 23 noyabr 2010-cu il tarixli Məhkəmə qərarı (iki ay çəkən və məktəbli uşaqların və onların valideynlərinin qorxudulması üçün hazırlanmış sekta etirazı: 3-cü Maddənin əhatə dairəsinə düşməsi üçün tələb olunan minimal sərtlik səviyyəsi mövcud olmuş və polisin qabaqalayıcı tədbir görməsi ilə bağlı pozitiv öhdəliyi məsələsi ortaya çıxmışdı; lakin, ağılabatan tədbirlərin görülmüş olub-olmadığı müəyyən edildikdən səlahiyyətin dərəcəsi uyğunlaşdırılmalıdır: burada, Şimali İrlandiyadakı ictimai mübahisədə polisin qarşılaşdığı çətinlikləri anlayaraq, ərizəçilər polisin onun tərəfindən görülməsi ağılabatan şəkildə gözlənilə bilən tədbirləri görmədiyini göstərməmişdilər: qəbul edilməyən).

¹⁸⁸ Cf *Pantea Rumıniyaya qarşı (Cf Pantea v Romania)*, 3 iyun 2003-cü il tarixli qərar, bəndlər 177–196.

bilməmiş olması güman edilə bilməzdi. Nə də ki, polisın hər hansı tədbir görməsinin hər hansı bu cür riski neytrallaşdırıla biləcəyi də ağlabatan şəkildə güman edilə bilməzdi. Nəticə etibarilə, bu şərtlər altında hər hansı pozuntunun olduğu müəyyən edilmədi. Bununla belə, Məhkəmə təsdiq etdi ki, 2-ci Maddə Dövlətlərin üzərinə hakimiyyət orqanlarının 'müəyyən bir şəxsin və ya şəxslərin həyatına qarşı üçüncü şəxslərin cinayətkar əməlləri ilə real və birbaşa riskin mövcudluğu' haqqında və 'öz səlahiyyətləri çərçivəsində tədbirlər gördüyü halda bu riskdən yayınmağın mümkün olduğu' haqqında bildiyi (və ya vaxtında bilməli olduğu) vəziyyətlərə effektiv cavab vermək öhdəliyi kimi pozitiv bir öhdəlik qoyur.¹⁸⁹

Opuz Türkiyəyə qarşı (Opuz v Turkey) işində, hakimiyyət orqanları ərizəçinin anasının onun əri tərəfindən ciddi zorakılığa məruz qaldığını və təhdid edildiyini bildirdi, lakin həmin orqanlar bu zorakılıq insidentlərinin 'ailə məsələsi' olduğunu hesab etmiş və ərizəçinin anası onun əri tərəfindən qətlə yetirilməmişdən əvvəl yalnız bir insident üzrə cinayət təqibi həyata keçirilmişdi. Qadının müdafiə üçün təkrar-təkrar etdiyi müraciətlər cavabsız qalmışdı. Məhkəmə bu işdə 2-ci Maddənin pozuntusunu müəyyən etdi, çünki işdəki zorakılıq tarixçəsi əsasında ölümcül zorakılıq nəinki mümkün, hətta əvvəlcədən görünə bilən olmuşdur. Hakimiyyət orqanlarının ərizəçinin müdafiə olunması ilə bağlı cavabı açıq-aşkar şəkildə qeyri-adekvat olmuşdur. Daha bir əhəmiyyətli məsələ də odur ki, qadınların məişət zorakılığına qarşı müdafiə olunmamasının (hətta qəsdən olmadıqda da) qadınların qanun qarşısında bərbərlik hüququnu pozduğunu müəyyən edən beynəlxalq hüquqi standartlara görə bu şərtlər altında 2-ci və 3-cü Maddələrlə birlikdə 14-cü Maddə də pozulmuşdur. Türkiyədə hakimiyyət orqanları tərəfindən göstərilən passivlik məişət zorakılığı, yəni gender əsaslı bir zorakılıq üçün əlverişli bir mühit yaratmışdır ki, nəticə etibarilə bu da qadınlara qarşı ayrı-seçkiləyin bir formasıdır.¹⁹⁰

Bu yaxınlarda, müdaxilə etmək öhdəliyi genişləndirilmişdir. Bir çox Avropa Dövlətləri indi insan alverindən, əsasən də qadın və uşaq alverindən mənbə, tranzit və ya təyinat ölkələri kimi əziyyət çəkirlər. 2008-ci ildə qüvvəyə minmiş İnsan Alverinə qarşı Fəaliyyət haqqında Avropa Şurası Konvensiyasının məqsədi insan alverinin qarşısını almaq,

¹⁸⁹ *Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v the United Kingdom)*, 28 oktyabr 1998-ci il, bəndlər 116, 199-121.

¹⁹⁰ *Opuz Türkiyəyə qarşı (Opuz v Turkey)*, 9 iyun 2009-cu il tarixli qərar, bəndlər 184–202.

insan alveri qurbanlarının müdafiəsini təmin etmək və insan alveri ilə məşğul olanları təqib etməkdir. Dövlətin öhdəliklərinin monitorinqi İnsan Alverinə qarşı Fəaliyyət üzrə müstəqil Ekspertlər Qrupu (GRETA) tərəfindən və GRETA-nın gəldiyi nəticələrin yerinə yetirilməsi üçün görülməli olan tədbirlər haqqında Dövlətlərə tövsiyələr vermək səlahiyyəti olan (Dövlət nümayəndələrindən ibarət) Üzvlər Komitəsi ilə birlikdə həyata keçirilir. İnsan alverinin qurbanları Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 4-cü Maddəsi ilə müəyyən olunan mənada köləlik altında saxlanıldıqda və ya məcburi əməyə cəlb olunduqda polis də daxil olmaqla, cinayət təqibi ilə məşğul olan orqanlar buna qarşı effektiv cavab tədbirləri görməlidirlər. Bu da hüquqların 'praktiki və effektiv' olmasının təmin edilməsi ehtiyacından irəli gələn pozitiv öhdəliyə bir nümunədir.

Rantsev Kipr və Rusiyaya qarşı (Rantsev v Cyprus and Russia) işində, Məhkəmə vurğuladı ki, qarşısını almaq və müdafiə etmək kimi pozitiv öhdəliklər (sərhədlər arası insan alveri kontekstində) həm mənbə və həm də təyinat ölkəsində (və həmçinin potensial olaraq hər hansı bir tranzit ölkəsində) yaranı bilər. Burada gənc bir Rus qadın artist vizası ilə işləməyə getdiyi Kiprdə bir yaşayış binasının pəncərəsindən yıxıldıqdan sonra naməlum şəraitdə ölmüşdü. Bu ölüm hadisəsi polisin qadının qaçana kimi üç gün ərzində işlədiyi gecə klubunun menecerindən onu polis məntəqəsindən götürməsinə xahiş etməsindən bir saat sonra baş vermişdi. Təhqiqat nəticəsində qərara gəlinmişdi ki, qadın mənzildən qaçmağa cəhd edərkən bədbəxt hadisə nəticəsində ölmüş və həmin ölümə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən heç bir sübut olmamışdır. Kiprdə cinsi istismar üçün insan alverinin olmasına dair hesabatlarla və gecə klubları 'insdustriyasının' və 'artist' vizalarının bu cür insan alverinə şərait yaradılmasındakı roluna əsaslanaraq qadının atası iddia etdi ki, Kipr polisi onun qızını insan alverindən qoruya bilməmiş və onun ölümünə görə məsuliyyət daşıyanları cəzalandırmamışdır. Həmçinin, Rusiyanın hakimiyyət orqanları da onun qızının insan alverinə məruz qalması faktını araşdırmamış və onu insan alverinə məruz qalmaq riskindən qorumamışdır.¹⁹¹

Cinayətin qarşısının alınması və istintaqı – izləmə, və axtarışlar vasitəsilə sübutların əldə olunması və s.: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci Maddəsi

Şəxs üzərində və ya obyektə axtarışın aparılmasına, və ya yazışmalara

¹⁹¹ *Rantsev Kipr və Rusiyaya qarşı (Rantsev v Cyprus and Russia)*, 7 yanvar 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 272–309.

və ya elektron məktublara daxil olma və ya evə və yaxud iş yerinə elektron cihazların yerləşdirilməsi yolu ilə izləmənin həyata keçirilməsinə dair qərar Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci Maddəsi ilə müəyyən olunan mənada şəxsi və ya ailə həyatına, evə və ya yazışmaya hörmət edilməsi hüququna müdaxiləyə gətirib çıxarır. 8-ci Maddənin mətni aşağıdakı kimidir:

1. Hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, evinə və yazışma sirlirinə hörmət hüququna malikdir.

2. Milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş, ölkənin iqtisadi rifah maraqları naminə, iqtisad və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığı, yaxud mənəviyyatı qorumaq üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallar istisna olmaqla, bu hüququn həyata keçirilməsinə dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müdaxiləyə yol verilmir.

‘Şəxsi həyat’ anlayışı geniş olan bir ifadədir: buraya telefon dinlənməsi və elektron izləmə, polis tərəfindən şəkillərin mediaya verilməsi, polisin məlumatları saxlaması, məcburi tibbi müayinə kimi məsələlər daxildir. Bir çox yerlər 8-ci Maddənin məqsədləri üçün ‘ev’ anlayışına uyğun gələ bilər və əslində ‘ev’ anlayışı təkəcə yaşayış sahəsinə deyil, biznes müəssisəsinə də aid edilə bilər (və buna görə də şirkətin ofis və ərazilərində axtarış 8-ci Maddənin əhatə dairəsinə düşür).¹⁹²

Niemietz Almaniyaya qarşı (Niemietz v Germany) işində, məhkəmə vəkili ofisində axtarış aparılmasına icazə vermişdi. Məhkəmə müəyyən hallarda işgüzar ərazilərin də ‘ev’ anlayışına aid edildiyi barədə qərar verərkən qeyd etmişdir ki, çox vaxt ofis və ev arasında dəqiq fərqi müəyyən etmək çətin olur, ‘çünki peşə və ya bizneslə əlaqədar işlər şəxsin öz şəxsi iqamətgahında və peşə və bizneslə əlaqədar olmayan işlər də ofisdə və ya kommersiya müəssisəsində görülə bilər’.¹⁹³

Şəxsi məlumatın polis tərəfindən əldə edilməsi, saxlanması, istifadə olunması və ya açıqlanması 8-ci Maddə ilə müəyyən olunan hüquqa

¹⁹² *Stés Colas Est və Başqaları Fransaya qarşı (Stés Colas Est and Others v France)*, 16 aprel 2002-ci il tarixli qərar, bəndlər 40–50.

¹⁹³ *Niemietz Almaniyaya qarşı (Niemietz v Germany)*, 16 dekabr 1992-ci il tarixli qərar, bəndlər 30–31.

müdaxilədir.¹⁹⁴ 'Evə' hörmət edilməsi axtarış aparmaq üçün evə fiziki daxilolma və telefon dinlənməsi vasitəsilə qeyri-fiziki daxilolma kimi məsələlərin meydana çıxmasına səbəb ola bilər.¹⁹⁵ Yazışma anlayışı açıq-aşkar həm 'şəxsi həyat', həm də 'ailə həyatı' ilə yaxından əlaqəlidir və əksər rabitə vasitələrini əhatə edəcək dərəcədə genişdir. Buna görə də, cinayətin qarşısının alınmasında və ya istintaqında istifadə olunan bir sıra texnikalar, misal üçün, rabitə əlaqəsinə müdaxilə¹⁹⁶, elektron dinləmə vasitələrindən istifadə,¹⁹⁷ elektron məktublara nəzarət¹⁹⁸ və GPS izləmə cihazlarından istifadə¹⁹⁹, hətta həmin üsullarla əldə olunmuş məlumatlardan sonradan istifadə olunmasa da, 8-ci Maddə ilə müəyyən olunan hüquqlara müdaxilədir.²⁰⁰ Lakin, ictimai yerlərdə vizual müşahidə yolu ilə kəşfiyyat məlumatlarının toplanması ilə əlaqədar isə 8-ci Maddə o vaxt aktual ola bilər ki, Dövlətin fəaliyyəti müşahidədən o tərəfə keçir və fərdlərə fəal şəkildə nəzarət edilməsindən ibarət olur.²⁰¹ Şəxs üzərində axtarışların, o cümlədən intim axtarışların aparılması o zaman 8-ci Maddənin əhatə dairəsinə düşür ki, həmin axtarış müəyyən dərəcədə məcburi olmuş olsun. Axtarışa könüllü razılıq verilməsi (misal üçün hava limanında axtarış) 'müdaxilə' hesab olunmur.²⁰² Barmaq izlərinin və DNT nümunələrinin razılıq olmadan götürülməsi və

¹⁹⁴ *Rotaru Rumıniyaya qarşı (Rotaru v Romania)*, 4 may 2000-ci il tarixli qərar.

¹⁹⁵ *Klass Almaniya qarşı (Klass v Germany)*, 6 sentyabr 1978-ci il tarixli qərar, bənd 41 (məsələ qaldırılmış, lakin qərar qəbul edilməmişdir).

¹⁹⁶ *Malone Birləşmiş Krallığa qarşı (Malone v the United Kingdom)*, 2 avqust 1984-cü il tarixli qərar, bənd 64 (telefonun dinlənməsi).

¹⁹⁷ Misal üçün, *Xan Birləşmiş Krallığa qarşı (Khan v the United Kingdom)*, 12 may 2000-ci il tarixli qərar, bənd 25 (danışıqların lentə alınması yolu ilə əldə edilən sübut); *PG və JH Birləşmiş Krallığa qarşı (PG and JH v the United Kingdom)*, 25 sentyabr 2001-ci il tarixli qərar, bəndlər 37 və 42 (vizual izləmə, gizli dinləmə cihazı, və telefon zəngləri haqqında məlumatların əldə olunması).

¹⁹⁸ *Kopland Birləşmiş Krallığa qarşı (Copland v the United Kingdom)*, 3 aprel 2007-ci il tarixli qərar, bəndlər 41–42.

¹⁹⁹ *Uzun Almaniya qarşı (Uzun v Germany)*, 2 sentyabr 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 49–53 (GPS izləmə cihazı vasitəsilə izləmə).

²⁰⁰ *Kopp İsveçrəyə qarşı (Kopp v Switzerland)*, 25 mart 1998-ci il tarixli qərar, bəndlər 51–53.

²⁰¹ *Pek Birləşmiş Krallığa qarşı (Peck v the United Kingdom)*, 28 yanvar 2003-cü il tarixli qərar, bəndlər 57–63.

²⁰² *Gillan və Quinton Birləşmiş Krallığa qarşı (Gillan and Quinton v the United Kingdom)*, 12 yanvar 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 61–66 (Terrorçuluq haqqında 2000-ci il Qanununa (bənd 44-47) əsasən axtarış aparmaq səlahiyyətinin tətbiqi: şəxslərin istənilən yerdə istənilən vaxt və heç bir bildiriş və ya seçim olmadan üzərlərində axtarış aparılması üçün saxlanması hava limanlarında səyahətçilərin və ya dövlət binalarına gələn ziyarətçilərin üzərlərində axtarış aparılması ilə müqayisə edilə bilməz, çünki bu şəxslər səyahət etmək və ya ziyarət etmək axtarışa razılıq verməmiş hesab olunurlar).

saxlanması şəxsi həyata müdaxilədir, çünki barmaq izlərində fərdə aid unikal məlumatlar var və hüceyrə nümunələrində əhəmiyyətli dərəcədə çox şəxsi məlumatlar olduğundan, DNT nümunələr şəxsin genetik münasibətlərini müəyyən etməyə imkan verdiyindən və bunun nəticəsində müəyyən olunan etnik mənşə ilə bağlı müdaxilələrə yol verdiyindən, həmin məlumatların saxlanması neytral və ya əhəmiyyətsiz hesab edilə bilməz.²⁰³

8-ci Maddəyə müdaxilənin əsaslandırılmış olub-olmadığının müəyyən edilməsi

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq əsaslandırılması üçün 8-ci Maddə ilə müəyyən olunan hüquqlara müdaxilə bir sıra şərtlərə cavab verməlidir. Bu şərtlər aşağıdakılardır: (i) müdaxilə legitim məqsədə xidmət etməlidir; (ii) müdaxilə qanunvericiliyə uyğun olmalıdır; və (iii) müdaxilə demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalıdır. Əgər Dövlət bu şərtlərdən hər hansına əməl edə bilmirsə, 8-ci Maddə pozulmuş olur.

İzləmə tədbirləri üçün Dövlət tərəfindən irəli sürülən əsaslandırma mütləq 8-ci Maddənin mətnində verilən milli təhlükəsizlik, ictimai asayiş və ya iqtisad və ya cinayətin qarşısının alınması kimi səbəblərdən birinə aid olmalıdır. Prinsipcə bu şərtə cavab vermək Dövlət üçün o qədər də çətin deyil. Hər hansı bir müdaxilənin əsaslandırılmış olub-olmadığına baxılarkən birinci əsas məsələ müdaxilənin 'qanuni' olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsidir.

'Qanunvericiliyə uyğun'

Açıq-aşkar hüquqi əsası olmayan müdaxilələrin əksəriyyəti 8-ci Maddənin pozulması deməkdir.²⁰⁴ Lakin, milli qanunvericilik özü də özbaşına müdaxiləyə qarşı müdafiə üçün kifayət qədər hüquqi nizamlama təmin etməlidir. Yəni, qanun özü də əlçatanlıq və nəticələrin əvvəlcədən görünməsi ilə bağlı tələblərə cavab verməlidir.²⁰⁵ Axtarış aparmaq və götürmək və şəxsləri izləmək səlahiyyətlərinin milli

²⁰³ *S və Marper Birləşmiş Krallığa qarşı*, 4 dekabr 2008-ci il tarixli qərar, bəndlər 68–86.

²⁰⁴ *MM Niderlanda qarşı (MM v the Netherlands)*, 8 aprel 2003-cü il tarixli qərar, bəndlər 44–46 (Danışan tərəflərdən birinin polisın yardımı ilə, lakin ilkin məhkəmə istintaqı və qanunvericiliklə tələb olunduğu kimi istintaqı aparan hakimın qərarı olmadan, telefon danışığını yazması: pozuntu).

²⁰⁵ Bax yuxarıda səh. 16

qanunvericilikdə aydın əsasları olmalıdır. İnzibati təcrübə, hətta qanunvericiliyə cavab versə də, qənaətbəxş deyil.²⁰⁶ Bu, hər hansı səlahiyyətin əhatə dairəsinin və həyata keçirilməsi tərzinin adekvat şəkildə aydın olmasının təmin edilməsi üçün zəruridir. Cinayətin istintaqı üçün zəruri tədbirlərin görülməsi kimi ümumi bir səlahiyyət telekommunikasiya vasitələrinə müdaxilə kimi spesifik tədbirlərin görülməsi üçün qənaətbəxş əsas deyil.²⁰⁷ Qanunda telekommunikasiyaya müdaxiləyə hansı hallarda yol verildiyinə, yazılmış hər hansı danışıqlardan hansı məqsədlə istifadə olunmasına və həmin yazıların nə qədər müddətə saxlana bilməsinə dair müddəaların olması zəruridir.²⁰⁸ Bundan əlavə, bu həm də ona xidmət edir ki, şəxslər bu cür səlahiyyətlərin icrasına məruz qala biləcəkləri halları əvvəlcədən müəyyən dərəcədə dəqiqliklə görə bilsinlər.²⁰⁹

Malone Birləşmiş Krallığa qarşı (Malone v the United Kingdom) işində, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müəyyən etdi ki, rabitəyə müdaxilə səlahiyyətlərinin icrasının əhatə dairəsi və tərzı qənaətbəxş müəyyənliklə göstərilməmişdi və vurğuladı ki, 'qanunvericiliyə uyğun' sadəcə milli qanunvericilikdə mövcudluğu deyil, həm də hüququn aliliyinə uyğun olmalı olan qanunun keyfiyyətini də müəyyən edir. Buna görə də, milli qanunvericilik hansısa səlahiyyətin həm əhatə dairəsini, həm də onun hansı tərzdə icra edilə bilməsini kifayət qədər aydın şəkildə müəyyən etməlidir.²¹⁰

Perri Birləşmiş Krallığa qarşı (Perry v the United Kingdom) işində polis idarəsinə gəlmiş ərizəçinin xəlvəti videoya çəkilməsi 'qanunvericiliyə uyğun' olmamışdı, çünki polis davranış məəcəlləsində müəyyən olunan prosedur qaydalara əməl etməmişdi. Məhkəmə bildirdi ki, polis məntəqəsi kimi yerlərdə təhlükəsizlik kameralarından normal istifadə legitim və əvvəlcədən görünə bilən məqsədlərə xidmət etdiyindən 8-ci Maddəyə uyğundur. Lakin, təhlükəsiz kameralarından istifadə normal və gözlənilən istifadə həddini aşdıqda, misal üçün, polis məmurları şahidlərə göstərmək üçün şəxsin aydın görüntüsünü əldə etməyə çalışdıqda və şübhəli şəxsin şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi üçün videoya çəkilməsinə dair heç bir gözlənti yoxdursa, fərqli vəziyyət

²⁰⁶ *Malone Birləşmiş Krallığa qarşı (Malone v the United Kingdom)*, 2 avqust 1984-cü il tarixli qərar, bənd 79.

²⁰⁷ *Kruslin Fransaya qarşı (Kruslin v France)*, 24 aprel 1990-cı il tarixli qərar, bənd 17.

²⁰⁸ *Elə orada*, bənd 34.

²⁰⁹ *Xan Birləşmiş Krallığa qarşı (Khan v the United Kingdom)*, 12 may 2000-ci il tarixli qərar, bənd 26.

²¹⁰ *Malone Birləşmiş Krallığa qarşı (Malone v the United Kingdom)*, 2 avqust 1984-cü il tarixli qərar, bəndlər 67–68.

yarandır.²¹¹

Gillan və Quinton Birləşmiş Krallığa qarşı (Gillan and Quinton v the United Kingdom) işində, polis silah yarmarkasına qarşı etiraz aksiyasına qoşulmaq istəyən iki şəxs üzərində axtarış aparmışdı. Qanun yüksək rütbəli polis məmurlarının uniformada olan polis məmurlarına əgər onlar 'terror aktlarının qarşısının alınması üçün məqsədəuyğun' hesab edirlərsə, hətta hüquq pozuntusuna dair hər hansı ağlabatan şübhə olmadıqda da, insanları və nəqliyyat vasitələrini saxlamaq və axtarış aparmaq üçün göstəriş verməsinə icazə verirdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, şəxsin məcburi axtarışa məruz qalması açıq-aşkar şəxsi həyata hörmət edilməsi hüququna müdaxilədir. Qərarı verərkən, Məhkəmə hesab etdi ki, müəyyən işlərdə müdaxilənin ciddiliyi axtarışın ictimai xarakterindəki alçaltma və xəcalət elementindən asılı olur. Saxlamaq və axtarış aparmaq səlahiyyətlərinin tətbiqi Davranış Məcəlləsinə əsaslanmışdırsa, müddəaların keyfiyyəti özbaşına müdaxiləyə qarşı adekvat müdafiə təklif etmir və iki səbəbdən qüsurlu olmuşdur. Birincisi, polis məmurlarına 'məqsədəuyğun' hesab edərlərsə saxlamaq və axtarış aparmaq səlahiyyətinin verilməsi terror aktlarının qarşısının alınması üçün 'zərurilik' tələbindən fərqli olaraq o deməkdir ki, səlahiyyətin mütənasibliyinin qiymətləndirilməsi üçün heç bir tələb yoxdur və səlahiyyətlərə nəzarət edilməsi və ya yenidən baxılması üçün hazırlanmış müxtəlif üsullar ya qeyri-adekvatdır ya da təcrübədə heç vaxt icra olunmamışdır. İkincisi, ayrı-ayrı polis məmurlarının səlahiyyətlərinin əhatə dairəsi çox geniş idi və hansısa ağlabatan şübhənin göstərilməsi tələb olunmurdu. Əvəzində, bu səlahiyyətdən sadəcə 'gümana' və ya 'peşəkar intuisiyaya' əsasən istifadə edilə bilərdi və yeganə qeyd-şərt o idi ki, axtarışın məqsədi terrorçuluqla əlaqədar istifadə oluna bilən şeylərin axtarılması olmalıdır ki, bu da çox geniş bir kateqoriyadır və adətən küçələrdə gəzdirilə bilən bir çox şeyləri əhatə edə bilər. Məhkəmənin gəldiyi nəticə o idi ki, bu cür geniş səlahiyyətlərdən tək cə nüməyişçilərə və etirazçılara qarşı deyil, həm də (statistikanın göstərdiyi kimi) etnik azlıqlara qarşı sui-istifadə oluna bilər. Buna görə də, bu səlahiyyətlər 'qanunvericiliyə uyğunluq' testinə cavab vermək üçün kifayət qədər məhdudlaşdırılmamış və sui-istifadəyə qarşı adekvat hüquqi təminatlar müəyyən edilməmişdir.²¹²

²¹¹ *Perri Birləşmiş Krallığa qarşı (Perry v the United Kingdom)*, 17 iyul 2003-cü il tarixli qərar, bəndlər 44–49.

²¹² *Gillan və Quinton Birləşmiş Krallığa qarşı (Gillan and Quinton v the United Kingdom)*, 12 yanvar 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 76–87.

Polisin şəxslər barədə məlumatları saxlaması da milli qanunvericiliyə uyğun olmalıdır. Bu Mərkəzi və Şərqi Avropada bir çox totalitar rejimlərin xüsusiyyəti olmuşdur ki, onlar çox vaxt sırf siyasi səbəblərlə xeyli sayda insanı izləyirdi və böyük miqdarda şəxsi məlumatlar saxlayırdı.

Rotaru Rumıniyaya qarşı (Rotaru v Romania) işində, Rumıniya Təhlükəsizlik Xidməti tərəfindən hazırlanmış bir fayl ərizəçi haqqında məlumatlardan ibarət idi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, rəbitənin gizli izlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi təcrübədə nəzarətə açıq olmadığından, icra hakimiyyətinə bu cür qeyri-məhdud səlahiyyətin verilməsi hüququn aliliyinə ziddir. Nəticə etibarilə, qanun sözügedən tədbirin legitim məqsəd daşımalı olduğunu, şəxsi özbaşına müdaxiləyə qarşı adekvat müdafiə ilə təmin etməli olduğunu nəzərə alaraq, hər hansı bu cür səlahiyyətin əhatə dairəsini kifayət qədər aydın göstərməlidir.²¹³

‘Demokratik cəmiyyətdə zəruri’

İkinci məsələ izləmənin, məlumat toplanmasının və ya rəbitə vasitələrinə müdaxilənin ‘demokratik cəmiyyətdə’ zəruri olub-olmadığının müəyyən edilməsidir. İstintaqın və ya digər işlərin gedişində polis milli qanunvericiliyə əsasən barmaq izlərinin və fərdlərə aid digər şəxsi məlumatların əldə olunması səlahiyyətindən istifadə edə bilər. Bu tipli məlumatlar Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci Maddəsi ilə təmin olunan müdafiənin əhatə dairəsinə düşür və buna görə də həmin məlumatların əldə olunması, saxlanması və istifadəsi onunla tənizmlənir. Buna görə də, bu məsələlərlə bağlı qanunlar ‘demokratik cəmiyyətdə zərurət’ həddini keçməməlidir.

Polisin fəaliyyətinin həm milli qanunvericiliyə və həm də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olmasını təmin etmək üçün adekvat tədbirlərin görülməsini təmin etmək vacibdir. Məsələn, əgər milli qanunvericilik polisə öz səlahiyyətlərindən çox geniş sayda ssenarilərdə istifadə etməyə icazə verirsə, həmin səlahiyyətlərin icrasına görə məsuliyyət daşıyan polis məmurları təmin etməlidirlər ki, onlar bu səlahiyyətlərdən ancaq açıq-aşkar ehtiyac olduqda və münasib məqsədlə istifadə edəcəklər. Bu, həm milli məhkəmələrdə, həm də Strasburqda hüquqi mübahisələrin sayının azalmasına kömək edəcəkdir.

²¹³ *Rotaru Rumıniyaya qarşı (Rotaru v Romania)*, 4 may 2000-ci il tarixli qərar, bənd 55.

Yenə də, səlahiyyətlərdən özbaşına istifadə olunmasına qarşı milli səviyyədə təminatların qənaətbəxş olması vacib məsələdir, çünki müdaxilənin zəruri olub-olmadığını ən yaxşı müəyyənləşdirən milli hakimiyyət orqanlarıdır və Məhkəmə hər bir iş üzrə diqqətini sadəcə 'sui-istifadəyə qarşı adekvat və səmərəli təminatların olub-olmadığına' yönəldəcəkdir.²¹⁴ Qəbul edilmiş qərarlar onların qəbul edildiyi əsaslarla birlikdə yazılı formada saxlanmalıdır ki, cavabdehliyin və şəffaflığın təmin edilməsinə kömək olsun.

Sui-istifadəni qadağan edən təminatların mövcudluğunun və effektivliyinin qiymətləndirilməsi Məhkəməyə imkan verəcək ki, milli səviyyədə qərar qəbul edənlərin təxirəsalınmaz sosial ehtiyacın mövcudluğuna əsaslanmasını təmin etsin. Buna görə də, Strasburq Məhkəməsinin hər hansı müdaxilə və ya monitorinqin səbəblərinin münasibliyini və qənaətbəxşliyini qiymətləndirməsi normal qaydada milli təminatların keyfiyyətinə baxılması yolu ilə, o cümlədən milli səviyyədə qərar verənlərin 'mümkün tədbirlərin xarakteri, əhatə dairəsi və müddəti, bu cür tədbirlərə dair qərarların verilməsi üçün tələb olunan əsaslar, bu cür tədbirlərə icazə vermək, onları həyata keçirmək və həyata keçirilməsinə nəzarət etmək səlahiyyəti olan orqanlar və milli qanunvericiliklə verilən müdafiə vasitələri' kimi şərtləri nəzərə alıb-almadığına baxmaqla həyata keçirilir.²¹⁵ Müdaxilənin həddi də nəzərə alınmalıdır, çünki telekommunikasiya vasitəsilə izləmə kimi izləmənin müəyyən formalarına daha ciddi standartlar tətbiq olunduğu halda, ictimai yerlərdə hərəkətlərin izlənməsi kimi daha az müdaxiləni nəzərdə tutan tədbirlər üzrə daha az şey tələb olunur.²¹⁶ Lakin, müdaxilənin səbəblərinin, xüsusilə də nəticə etibarilə izləmənin məxfiliyinin güzəştə gedildiyi hallarda, mütənasib və müvafiq olmasını təmin etmək üçün müdaxilənin səbəblərinin hər zaman ehtiyatla nəzərdən keçirilməsi tələb olunur.

Pek Birləşmiş Krallığa qarşı (Peck v the United Kingdom) işində, ərizəçi boş bir küçədə intihara cəhd etdiyi yerdə bağlanmış dairə televiziya tərəfindən videoya çəkildiyini bilməmişdir, lakin bu video çəkilişi polis

²¹⁴ *Kennedi Birləşmiş Krallığa qarşı (Kennedy v the United Kingdom)*, 18 may 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 155–170.

²¹⁵ *Klass və Başqaları Almaniya qarşı (Klass and Others v Germany)*, 6 sentyabr 1978-ci il tarixli qərar, bənd 50.

²¹⁶ *Uzun Almaniya qarşı (Uzun v Germany)*, 2 sentyabr 2010-cu il, bəndlər 49–53, 64–74, və 77–81.

tibbi yardım göstərməsinə imkan vermişdir. Bundan sonra, yerli administrasiya insidentdən dərhal sonra CCTV-nin üstünlüklərini təsvir etmək üçün kasetlərin nüsxələrini əldə etdikdən sonra kadrların fotoşəkillərini və video görüntüləri yaymışdır. Bu material qəzetlərə və televiziyaçıya çıxmış və ərizəçinin mənsubiyyətinin tanınmasına imkan vermişdir. Strasburq Məhkəməsinə görə ictimai yerdə fərdin hərəkətlərinin fotoqrafik avadanlıqlar vasitəsilə monitorinqi özü-özlüyündə şəxsi həyata müdaxilə olmasa da, məlumatların sistemativ və ya daimi şəkildə saxlanması müdaxilə hesab oluna bilər. Burada, insident yoldan keçənlərin müşahidəsi və ya təhlükəsizlik müşahidəsi həddini aşmış və müdaxilə ərizəçinin ağılabatan qaydada əvvəlcədən görə biləcəyi dərəcədə artıq olmuşdur. Buna görə də, məlumatların yayılması ilə ərizəçinin şəxsi həyatına hörmət hüququna ciddi müdaxilə edilmiş və bu şərtlər altında 8-ci Maddə pozulmuşdur. Çünki, materialın ərizəçinin razılığını almadan və ya onun mənsubiyyətini gizlətmədən yayılmasına haqq qazandıran münasib və kifayət qədər əsaslar yox idi.²¹⁷

S və Marper Birləşmiş Krallığa qarşı (S and Marper v the United Kingdom) işində, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, lakin heç vaxt məhkum olunmamış iki ərizəçinin barmaq izlərinin və DNT nümunələrinin götürülməsi 8-ci Maddənin pozuntusu kimi müəyyən edilmişdi. Həmin məlumatlar heç bir vaxt məhdudiyyəti olmadan saxlanılmalı idi. Ərizəçilərdən biri məlumatlar götürüləndə 11 yaşlı olan azyaşlı idi. Məlumatın saxlanması gələcək cinayətkarların müəyyən olunmasına kömək etməklə cinayətin qarşısının alınması kimi legitim məqsədə xidmət etdiyi (və həmin məlumatlar bazasının genişləndirilməsinin həqiqətən də cinayətin müəyyən olunmasına və qarşısının alınmasına kömək etdiyi) qəbul edilirdi. Əsas pozuntu görülmüş tədbirlərin mütənasibliyi ilə bağlı idi. Sadəcə şübhəli bilinən, lakin hər hansı cinayət üzrə heç vaxt məhkum olunmamış iki ərizəçinin işində onların barmaq izlərinin, hüceyrə nümunələrinin və DNT profilərinin saxlanması əsaslandırılmış hesab oluna bilməzdi. Digər Avropa hüququ və təcrübəsi arasındakı konsensus məlumatların saxlanması onların toplanmasının məqsədinə mütənasib olmasını və həmçinin vaxt baxımından məhdudlaşdırılmasını tələb edir. Hansısa cinayətə görə məhkum olunmamış (və hər bir halda təqsirsizlik prezumpsiyası hüququna malik) şəxslərə cinayət törətdiklərinə görə məhkum olunmuş şəxslərə göstərilən eyni münasibətin göstərilməsi,

²¹⁷ *Pek Birləşmiş Krallığa qarşı (Peck v the United Kingdom)*, 28 yanvar 2003-cü il tarixli qərar, bəndlər 76–87.

yeni şəxslərin adlarının pis çıxması riski var idi. Həqiqətən də, gənc şəxslərə münasibətdə, bu cür məlumatların saxlanması onların gələcək inkişafı və cəmiyyətə qarışması baxımından xüsusilə zərərli ola bilərdi. *S və Marper Birləşmiş Krallığa qarşı* işində müvafiq hüquq normaları hansısa cinayət törətməkdə şübhəli bilinərək həbs olunan hər bir şəxsdən DNT nümunələrinin və barmaq izlərinin götürülməsinə icazə verirdi. Şəxsin məhkum edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq bu məlumatlar qeyri-müəyyən müddətə saxlana bilərdi. Nümunələr və barmaq izləri açılmamış cinayətlərlə bağlı spekulativ axtarışlar üçün istifadə oluna bilərdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, bu səlahiyyətlərin 'ümumi və fərq qoymayan xarakterli' olması 'ictimai və özəl mənafeələr arasında ədalətli tarazlaşdırmanın aparılmasına' imkan verməmişdir. Nəticə etibarilə, şəxsi həyata hörmət hüququna müdaxilənin qeyri-mütənasib olduğu və 8-ci Maddəni pozduğu müəyyən edilmişdir.²¹⁸

Keegan Birləşmiş Krallığa qarşı (Keegan v the United Kingdom) işində, Məhkəmə müəyyən etdi ki, polisin bir evin cari sakinlərinin yoxlanışını adekvat qaydada aparmaması 8-ci Maddənin pozuntusu olmuşdur. Polis məmurları zorla ərizəçilərin evinə girməyə nail olmuş və həmin evdə silahlı bir oğrunun yaşadığına səhvən inanaraq evdə axtarış aparmışdılar. Məhkəmənin axtarış üçün müvafiq əsasların olmuş olduğunu qəbul etmək istəsə də, axtarış aparmazdan əvvəl lazımı xəbərdarlığın edilməməsini nəzərə alaraq bu mərhələdə əsasların qənaətbəxş olduğunu qəbul edə bilmədi. Şəxslərin məmurlar tərəfindən səlahiyyətlərin sui-istifadəsinə qarşı müdafiə olunmasının vacibliyi əsasında polisin qərəzsiz hərəkət etmiş olması da, bu axtarışı əsaslandırmaq üçün uyğun əsas deyildi.²¹⁹

'Ədalət mühakiməsi' təminatlarının vacibliyi – Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı Maddəsi

Strasburq Məhkəməsinin presedent hüququnun əksər hissəsi 6-cı Maddədən irəli gələn məsələlərlə bağlı formalaşmışdır. Bu işlərin xeyli dövlətdaxili hüquq sistemlərindəki zəifliklər, o cümlədən Dövlətlərin

²¹⁸ *S və Marper Birləşmiş Krallığa qarşı (S and Marper v the United Kingdom)*, 4 dekabr 2008-ci il tarixli qərar, bəndlər 95–99 və 105–126.

²¹⁹ *Keegan Birləşmiş Krallığa qarşı (Keegan v the United Kingdom)*, 18 iyul 2006-cı il tarixli qərar, bəndlər 29–36.

‘ağlabatan müddət ərzində mühakiməni’ təmin edə bilməməsi ilə bağlıdır. Bu cür müəyyən olunmuş zəifliklərin əksəriyyəti birbaşa olaraq polisın hərəkəti və ya hərəkətsizliyi ilə əlaqədar olmasa da (və əsasən məhkəmə sistemindeki sisteməlik çatışmazlıqlarla bağlı olsa da), polisın praktiki fəaliyyəti üçün də əhəmiyyətli nəticələr yaradır.

6-cı Maddənin mətni aşağıdakı kimi verilir:

1. Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, ağlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər.

2. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir.

3. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

(a) ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq;

(b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq;

(c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək;

(d) onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlərin çağırılması və dindirməsi hüququna malik olmaq;

(e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək.

6-cı Maddə elə təfsir olunmalıdır ki, məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsində ədalət prinsipi təmin olunsun, çünki hüququn aliliyinə əsaslanan demokratik cəmiyyətdə 'ədalət mühakiməsi hüququ o qədər əhəmiyyətli rola malikdir ki, məhdudlaşdırıcı təfsir həmin müddəanın məqsədinə uyğun olmazdı'.²²⁰ Təqsirləndirilən şəxsin müəyyən cinayətlərə görə mühakimə olunmayacağına dair inandırılması, əgər hakimiyyət orqanları bunu təmin edə bilməsə, sonrakı cinayət prosesinin ədalətsiz olmasına səbəb ola bilər.²²¹ 6-cı Maddədə fundamental və bütün maddəni əhatə edən anlayış 1-ci bənddə əks olunan 'ədalətlik' anlayışdır və o aşağıdakı hüquqlara əsaslanır:

müəyyən olunan və dar çərçivədə təfsir olunan hallar istisna olmaqla qərarını açıq şəkildə elan edən;

'qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə';

'ağlabatan müddətdə';

'ədalətli və açıq məhkəmə araşdırması' hüququ.

Cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxs əlavə olaraq, aşağıdakı hüquqlar da daxil olmaqla, 2-ci və 3-cü bəndlərdə müəyyən edilən minimal hüquqları da əldə edir:

təqsiri sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilmək;

ona qarşı irəli sürülmüş ittiham haqqında məlumatlandırılmaq;

öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq;

şəxsən və ya hüquqi yardım vasitəsilə özünü müdafiə etmək;

şahidləri dindirmək (və ya şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq); və tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək.

²²⁰ *Delcourt Belçikaya qarşı (Delcourt v Belgium)*, 17 yanvar 1970-ci il tarixli qərar, bənd 25.

²²¹ *Mustafa (Abu Hamza) Birləşmiş Krallığa qarşı (Mustafa (Abu Hamza) v the United Kingdom)*, 18 yanvar 2011-ci il tarixli Məhkəmə qərarı.

Hər bir halda, 6-cı Maddə üzrə verilən əsas sual cinayət prosesinin bütövlükdə ədalətli olub-olmamasıdır ki, xüsusi hallarda 'ədalət mühakiməsinin lazımı şəkildə aparılması da bunu tələb edir'.²²² 'Ədalət' anlayışı ümumiyyətlə dörd əsas elementdən ibarətdir: çəkişmə xarakterli icraat; ədalətli sübutetmə qaydaları; hüquqi müəyyənlik; və əsaslandırılmış qərarın verilməsi. 'Ədalət mühakiməsinin' tələbləri cinayət işləri üzrə təqsirin müəyyənləşdirilməsində mülki işlər üzrə icraatlarda olduğundan daha tələbkardır, çünki müddəanın mətnində də aydın şəkildə qeyd edilir ki, (2-ci və 3-cü bənddə müəyyən olunan) əlavə təminatlar cinayət işlərində tətbiq olunur.²²³

Şəxs 6-cı Maddə ilə müəyyən olunan hüquqlarından (misal üçün, dindirilmə zamanı vəkili xidmətlərindən imtina etməklə) imtina edə bilsə də, bu yalnız o şərtlə baş verə bilər ki, şəxs bunu 'öz azad iradəsi əsasında və birmənalı şəkildə' etsin və heç bir ictimai maraqla bağlı olmasın.²²⁴

6-cı Maddə nə vaxt tətbiq olunur?

6-cı Maddə cinayət işləri üzrə bütün ittihamlara tətbiq edilir. Maddə avtonom qaydada təfsir olunur və buna görə də dövlətdaxili təsnifatdan asılı deyil. Burada iki prinsipial məsələ var: birincisi, cinayətin istintaqı zamanı 'cinayət ittihamının' mövcud olduğunu deməyin mümkün olduğu mərhələ; və ikincisi, milli qanunvericiliyə əsasən sadəcə intizam xarakterli hesab olunan və ya inzibati cərimə vasitəsilə təmin olunan məsələ də təminatın məqsədi üçün 'ittiham' hesab olunacaqdır.

Birinci məsələ 6-cı Maddə ilə müəyyən olunan hüquqların hansı mərhələdə aktuallaşdığını müəyyən etmək baxımından vacibdir. 'İttiham' konsepsiyası milli qanunvericilikdən asılı deyil. Bu, səlahiyyətli orqan tərəfindən şəxsin cinayət törətmiş olduğuna dair ona qarşı irəli sürülən iddia haqqında şəxsə verilən rəsmi bildirişdir.²²⁵ Hətta, şəxsə qarşı milli qanunvericiliyə əsasən onun cinayət törətdiyini iddia edən rəsmi ittiham irəli sürülməsə də 6-cı Maddə ilə müəyyən olunan hüquqların tətbiq olunması mümkündür. Bu o deməkdir ki, cinayət prosesinin

²²² *Vaudelle Fransaya qarşı (Vaudelle v France)*, 30 yanvar 2001-ci il tarixli qərar, bəndlər 57–66.

²²³ *Dombo Beheer BV Niderlanda qarşı (Dombo Beheer BV v the Netherlands)*, 27 oktyabr 1993-cü il tarixli qərar, bənd 32.

²²⁴ *Albert və Le Kompte Belçikaya qarşı (Albert and Le Compte v Belgium)*, 10 fevral 1983-cü il tarixli qərar, bənd 35.

²²⁵ *Deuweer Belçikaya qarşı (Deweuer v Belgium)*, 27 fevral 1980-ci il tarixli qərar, bənd 46.

başlanğıcındakı ilkin icraatlar da 6-cı Maddənin əhatə dairəsinə aid ola bilər. Məsələn, şəxsin həbs olunması ilə²²⁶, həbs və ya axtarış barədə qərarın verilməsi ilə²²⁷, sübut təqdim etmək tələbi qoymaqla²²⁸ və ya nəticə etibarilə cinayət məsuliyyətinin olduğunu iddia edən digər rəsmi tədbirlərlə əlaqədar və eyni qaydada 'şübhəli bilinən şəxsin vəziyyətinə əhəmiyyətli təsir etdikdə' də 6-cı Maddə ilə müəyyən olunan hüquqlar tətbiq oluna bilər.

İkinci məsələ icraatların hətta milli qanunvericiliyə əsasən 'intizam xarakterli' və ya 'inzibati' adlandırılı bilməsinə baxmayaraq, cinayət işi üzrə olub-olmamasıdır. Əgər hüquq pozuntusu milli qanunvericilikdə 'cinayət' hesab olunmursa, əməlin milli səviyyədə necə təsnif edilməsi həlledici deyil. Əgər cinayət hesab olunursa, onda 6-cı Maddə tətbiq olunur. 'Inzibati' hüquq pozuntuları ilə əlaqədar, formadan daha çox məzmun əhəmiyyət kəsb edir və buna görə də, təqsirin müəyyən edilməsindən sonra verilə bilən cərimənin sərtliliyi də vacib əhəmiyyət kəsb edir. Ümumi bir qayda kimi, əgər cərimə azadlıqdan məhrumetməni də nəzərdə tuta bilərsə, hüquq pozuntusu 'cinayət' ittihamının irəli sürülməsinə səbəb kimi hesab oluna bilər. Bununla belə, hüquq pozuntusunun normalda digər Avropa Dövlətlərində 'cinayət' hesab edilib-edilməməsi də əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Öztürk Almaniyaya qarşı (Öztürk v Germany) işində, ərizəçi park edilmiş bir avtomobil ilə toqquşmuş və nəticədə ona qarşı cərimə və xərclərin müəyyən olunması barədə bir bildiriş almışdı. Bu bildirişə qarşı uğursuz bir apelyasiya şikayətindən sonra ona tərcüməçi haqqı da daxil olmaqla əlavə xərc və məsrəflərin ödənilməsi barədə göstəriş verilmişdi. O, öz ərizəsində 6(3)(e) Maddəsi ilə müəyyən olunan pulsuz tərcüməçi hüququnun pozulması məsələsini qaldırdı, lakin ona qarşı bildirildi ki, iş cinayət işi ilə bağlı deyil. Məhkəmə ilk olaraq qeyd etdi ki, cinayət hüququ normalda 'törədənini daşıdırıcı məqsədlə və adətən şəxsi azadlıqdan məhrum edən cərimə və tədbirlərdən ibarət cəzaya məruz qoymaqla məsuliyyətə cəlb edən əməlləri' əhatə edir. Bundan əlavə,

²²⁶ *B Avstriyaya qarşı (B v Austria)*, 28 mart 1990-cı il tarixli qərar, bənd 48.

²²⁷ *Ekle Almaniyaya qarşı (Eckle v Germany)*, 15 iyul 1982-ci il tarixli qərar, bəndlər 73–75.

²²⁸ *O'Halloran və Fransis Birləşmiş Krallığa qarşı (O'Halloran and Francis v the United Kingdom)*, 29 iyun 2007-ci il tarixli qərar, bənd 35 (yol hərəkəti haqqında qanunvericilikdə nəqliyyat vasitəsinə idarə edən şəxs haqqında məlumatların verilməsi tələbi).

sözügedən tipli yol nəqliyyat pozuntuları Avropanın əksər hüquq sistemlərində cinayət kimi təsnif edilmişdir və bu, intizam hüququnda olduğu kimi 'sadəcə xüsusi statusa malik bir qrupa deyil, yoldan istifadə edən bütün vətəndaşlara' yönəlmiş və cəzalandırıcı xarakterli sanksiya ilə təmin edilən hüquq qaydası idi. Buna uyğun olaraq da, (hətta nisbətən yüngül olsa da) inzibati cərimənin qoyulması cinayət ittihamının irəli sürülməsi demək idi.²²⁹

**Cinayətin istintaqı – gizli məmurlardan istifadə və s.:
Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı Maddəsi**

6-cı Maddə baxımından, cinayət əməlinin və ona təhrikçiliyin istintaqı arasında ciddi fərq mövcuddur. Strasburq Məhkəməsi mütəşəkkil cinayətkarlığa və (ədliyyə sahəsindəki korrupsiya da daxil olmaqla) korrupsiyaya qarşı mübarizədə gizli agentlərdən, informatorlardan və gizli tədbirlərdən istifadə etmək ehtiyacının olduğunu qəbul etsə də, qeyd etmişdir ki, bu cür üsullardan istifadə edilməsinin polis təhrikçiliyinə gətirib çıxarmaması üçün həmin üsullardan aydın məhdudiyyətlər çərçivəsində istifadə olunmalıdır. Əlbəttə, 'Konvensiya ibtidai istintaq mərhələsində və hüquq pozuntusunun xarakteri bunu tələb etdikdə anonim informatorlar kimi mənbələrə etibar edilməsinə mane olmur'. Lakin, 'bu cür mənbələrdən daha sonra hökmün əsaslandırılması üçün məhkəmə tərəfindən istifadə olunması başqa məsələdir və yalnız o halda qəbul edilə bilər ki, həmin üsuldən sui-istifadə halına qarşı adekvat və qənaətbəxş təminatlar, o cümlədən sözügedən istintaq hərəkətlərinə icazə verilməsinin, onların həyata keçirilməsinin və onlara nəzarət edilməsinin aydın və əvvəlcədən görünə bilən proseduru olsun'. Bundan əlavə, 'gizli agentlərdən istifadəyə müəyyən məhdudiyyət və təminatların mövcud olması şərti ilə yol verilsə də, polisin təhrikçiliyi nəticəsində əldə olunmuş sübutlardan istifadə edilməsinə haqq qazandırmaq mümkün deyil, çünki bu, təqsirləndirilən şəxsi elə başlanğıcdan ədalət mühakiməsindən məhrum olmaq riskinə məruz qoyar'.²³⁰

'Təhlükəsizlik qüvvələrinin üzvlərinin və ya onların təlimatları əsasında hərəkət edən şəxslərin sadəcə və mahiyyətə passiv formada cinayətin istintaqı ilə məhdudlaşmayaraq, cinayət əməlinin və beləliklə də sübutun

²²⁹ *Öztürk Almaniyaya qarşı (Öztürk v Germany)*, 21 fevral 1984-cü il tarixli qərar, bəndlər 53–54.

²³⁰ *Ramanauskas Litvaya qarşı (Ramanauskas v Lithuania)*, 5 fevral 2008-ci il tarixli qərar, bəndlər 53–54.

mövcud olması və istintaqın başlanması üçün subyektlərə onları normalda törətməyəcəkləri hüquq pozuntusunu törətməyə təhrik edəcək dərəcədə təsir etməsi polis təhrikçiliyi adlanır.²³¹ Buna görə də, gizli agentlərdən istifadə müvafiq təminatlarla məhdudlaşdırılmalı və müşayiət edilməlidir.

Teixeira de Castro Portuqaliyaya qarşı (Teixeira de Castro v Portugal) işində, gizli agentlər rolunda olan iki mülki geyimli polis məmuru narkotik alveri əməliyyatı zamanı ərizəçiyə yaxınlaşmış və ondan heroin almaq istəmişdilər. Ərizəçinin adı məmurlara verilmiş və o, narkotik paketlərini verən yerdə tutulmuşdu. Ərizəçi 6-cı Maddəyə istinad edərək şikayət etdi ki, öz təşəbbüsləri ilə və məhkəmə nəzarəti olmadan *provakator agentlər (agents provocateur)* kimi hərəkət edən mülki geyimli polislər tərəfindən cinayət törətməyə təhrik edildiyindən ona münasibətdə ədalət mühakiməsi təmin edilməmişdir. Məhkəmə hesab etdi ki, məmurların davranışı gizli agentlər üçün qəbul edilə bilən davranış həddini keçmişdir, çünki 'onlar şəxsi cinayət törətməyə təhrik etmişdilər və həmin müdaxilə olmadan da cinayətin törədilmiş olacağını göstərən heç bir fakt yoxdur' və bununla da 'elə başlanğıcdaca ərizəçinin ədalət mühakiməsi hüququ pozulmuşdur'. Mütəşəkkil cinayətkarlığın artmasının müvafiq tədbirlər görülməsini tələb etdiyinin qəbul edilməsinə baxmayaraq, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi 'əlverişlilik xatirinə qurban verilə bilməz', çünki ictimai mənafə polisin təhriki ilə əldə olunmuş sübutların qəbul edilməsinə haqq qazandıra bilməz.²³²

Ramanauskas Litvaya qarşı (Ramanauskas v Lithuania) işində, bir prokuror sonradan xüsusi korrupsiya əleyhinə polis bölməsinin əməkdaşı olduğu bilinən bir nəfərin bir neçə dəfə ona yaxınlaşmasından sonra pul müqabilində üçüncü bir şəxsə bəraət verilməsini təmin etməyə razılaşdığına görə rüsvət üstündə məhkum edilmişdi. Böyük Palata hesab etdi ki, bu işdə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ pozulmuşdur, çünki bu cür müdaxilə olmadan da həmin hüquq pozuntusunun törədiləcəyini göstərən heç bir fakt olmamışdır və Məhkəmə həmçinin onu da qeyd etdi ki, milli məhkəmələr ərizəçinin təhrikə bağlı iddialarına lazımi qaydada baxılması üçün heç bir tədbir

²³¹ *Ramanauskas Litvaya qarşı (Ramanauskas v Lithuania)*, 5 fevral 2008-ci il tarixli qərar, bəndlər 54–55.

²³² *Teixeira de Castro Portuqaliyaya qarşı (Teixeira de Castro v Portugal)*, 9 iyun 1998-ci il tarixli qərar, bəndlər 34–39.

görməmişdir.²³³

Milinenė Litvaya qarşı (Milinenė v Lithuania) işində, heç bir pozuntu müəyyən edilmədi. Bu işin faktlarına görə, bir hakim özü və onun səsinə gizlicə yazan bir şəxslə arasındakı söhbətdən sonra korrupsiyaya görə mühakimə olunmuşdu. Söhbətdən sonra həmin şəxs polisə getmişdi. Məhkəmə polisin hadisələrə (pul təklif edilməsinə razılıq verməklə və söhbətin yazılması üçün şəxsi texniki avadanlıqla təchiz etməklə) təsir etdiyini qeyd etsə də, hesab etdi ki, 'polisin cinayət işləri üzrə şikayətləri yoxlamaq öhdəliyi və məhkəmə sistemindəki korrupsiyanın demokratik cəmiyyətdə hüququn aliliyinə qarşı dağıdıcı təsirinin qarşısının alınmasının vacibliyi nəzərə alınsa, polisin rolu sui-istifadə həddində olmamışdır'. Bundan başqa, Məhkəmə hesab etdi ki, bu işdə müəyyənədiçisi əsas faktor səsi yazmış şəxsin və hakimlərin davranışları olmuşdur və demək olar ki, 'polis cinayətə təhrik etməmiş, onun törədilməsində iştirak etmişdir'.²³⁴

Şübhəli şəxslərin dindirilməsi:

həbs müddətində saxlanılan şəxslərin hüquqları

Şübhəli şəxslərin dindirilməsi polis fəaliyyətinin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Lakin, dindirmə şübhəli şəxslərin hüquqlarının tanınması ilə yanaşı həyata keçirilməlidir. Bununla əlaqədar iki ayrı-ayrı məsələ meydana çıxır: birincisi, susmaq və özünə qarşı ifadə verməmək hüququ; və ikincisi, polisə həbsdə saxlanılanların hüquqları (o cümlədən, vəkili tutmaq hüququ).

Susmaq hüququ; və özünə qarşı ifadə verməmək hüququ:

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı Maddəsi

Susmaq və öz əleyhinə ifadə verməmək hüququnun əsasını ədalət mühakiməsinin düzgün yerinə yetirilməməsi riskinin minimallaşdırılması üçün təqsirləndirilən şəxsin lazım olmayan məcburiyyətə məruz qalmaqdan qorunması təşkil edir. Ədalət mühakiməsinin düzgün aparılmaması riskinin meydana gəlib-gəlməməsi bütün faktlardan

²³³ *Ramanauskas Litvaya qarşı (Ramanauskas v Lithuania)*, 5 fevral 2008-ci il tarixli qərar, bəndlər 62–74 (və Avropa Şurasının Korrupsiya haqqında Cinayət Hüquq Konvensiyasının (ETS 173(1999)) 23-cü Maddəsinin dövlətlərdən xüsusi istintaq vasitələrinin istifadəsinə icazə verən sənədlərin qəbul edilməsini tələb etdiyinə qeyd olunduğu bənd 50).

²³⁴ *Milinenė Litvaya qarşı (Milinenė v Lithuania)*, 24 iyun 2008-ci il tarixli qərar, bəndlər 35–41.

asıldır. 6-cı Maddədə nə polis tərəfindən dindirilmə zamanı susmaq hüququ, nə də öz əleyhinə ifadə verməmək imtiyazı ayrıca qeyd olunmasa da, bunlar, 'ədalət mühakiməsi prosesinin əsas hissələrindən birini təşkil edən ümumi şəkildə qəbul olunmuş beynəlxalq standartlardır'.²³⁵ Ehtimal olunur ki, ittiham tərəfi öz işini məcburiyyət və ya təzyiqdən ibarət olan metodlardan istifadə etmədən sübuta yetirməlidir. O cümlədən, öz əleyhinə ifadə verməmək hüququ təqsirsizlik prezumpsiyası ilə yaxından əlaqəlidir və (sənədlərin, nəfəs, qan və sidik nümunələrinin və DNT testi məqsədilə bədən toxumaları kimi real sübutların əldə olunması üçün məcburedici səlahiyyətdən istifadə edilməsi ilə deyil) təqsirləndirilən şəxsin susmaq istəyinə hörmət edilməsi ilə bağlıdır.²³⁶

Aleksandr Zaichenko Rusiyaya qarşı (Aleksandr Zaichenko v Russia) işində, ərizəçi artıq özünə qarşı ifadə verdikdən sonra ona bildirilmişdi ki, onun susmaq hüququ vardır. Halbuki, ərizəçiyə onun öz əleyhinə ifadə verməmək imtiyazı və susmaq hüququ haqqında məlumat vermək polisin vəzifəsi idi. Bu mərhələdə, Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin məruz qaldığı zərərin əvəzi məhkəmə yolu ilə təmin edilməmişdir və 6(1)-ci Maddə pozulmuşdur.²³⁷

Heaney və McGuinness İrlandiyaya qarşı (Heaney and McGuinness v Ireland) və *Quinn İrlandiyaya qarşı (Quinn v Ireland)* işlərində, suallara cavab verilməməsinə görə sanksiyaların tətbiqi 6-cı Maddənin pozuntusu idi. Ərizəçilər ağır cinayət törətməyə görə şübhəli bilinərək həbs olunmuşdular və milli qanunvericiliyə əsasən onlardan verilmiş suallara cavab vermək tələb olunmuşdu. Onların cavab verməkdən imtina etməsi hər ikisinin məhkum edilməsi və altı aylıq həbs cəzası alması ilə nəticələnmişdi. Məhkəmə Dövlətin sözügedən milli qanunvericiliyin terrorizmin ictimai qayda üçün yaratdığı təhlükəyə mütənasib cavab olması argumentini rədd etdi və hesab etdi ki, bu cür narahatlıqlar 'ərizəçilərin susmaq və özünə qarşı ifadə verməmək kimi hüquqlarının mahiyyətini zədələyən bir müddəaya haqq qazandıra

²³⁵ *Con Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı (John Murray v the United Kingdom)*, 8 fevral 1996-cı il tarixli qərar, bənd 45.

²³⁶ *Saunders Birləşmiş Krallığa qarşı (Saunders v the United Kingdom)*, 17 dekabr 1996-cı il, bənd 69.

²³⁷ *Aleksandr Zaichenko Rusiyaya qarşı (Aleksandr Zaichenko v Russia)*, 18 fevral 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 55–60.

bilməz'.²³⁸

Aldatma yolu ilə əldə olunmuş ifadələrdən istifadə olunması da bu yolla əldə olunan sübutların sonradan məhkəmədə qəbul edilməsinin ədalətli olub-olmaması ilə bağlı suallar yaradır.

Allan Birləşmiş Krallığa qarşı (Allan v the United Kingdom) işində, oğurluq zamanı törədilmiş qətlə iştirak etməkdə şübhəli bilinən ərizəçi şikayət etdi ki, şübhəli bilindiği cinayət əməllərində əlinin olduğunu göstərən məlumatların ondan çıxarılması məqsədilə onun kamerasında polisin informatorunun yerləşdirilməsi ilə 6-cı Maddə pozulmuşdur. Ədalət mühakiməsinin təminatlarının pozulmuş olduğunu müəyyən edərkən, Məhkəmə bir daha qeyd etdi ki, susmaq hüququ 'prinsipcə şübhəli bilinən şəxsin polis tərəfindən dindirilərək danışmağı, yoxsa susmağı seçmək azadlığının müdafiə olunmasına xidmət edir'. Buna görə də, 'şübhəli bilinən şəxsin dindirilmə zamanı susmağı seçdiyi halda, hakimiyyət orqanlarının ondan bu cür dindirmə zamanı əldə edə bilmədikləri və sonradan məhkəmədə sübut kimi istinad edəcəkləri etiraflar və ya təqsiri müəyyən edən xarakterli digər ifadələr almaq üçün bəhanələrdən istifadə etməsi bu cür seçim azadlığına xələl gətirir'. Bu işdə Məhkəməyə xüsusilə də təsir edən fakt o idi ki, həmin informator polisə tabe idi və ona bacardığı qədər təzyiq etmək təlimatı verilirdi və buna görə də həmin informator yalnız Dövlətin faktiki olaraq ərizəçinin dindirilməsi ilə məşğul olan agentı hesab oluna bilərdi.²³⁹

Vəkilin xidmətindən istifadə

Polis tərəfindən həbsdə saxlanılan şübhəli şəxslərin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı Maddəsinə uyğun olaraq dindirilməsi ilə bağlı ikinci əsas məsələ vəkilin xidmətindən istifadə etmək imkanı məsələsidir. CPT-nin gözləntilərinin qısa xülasəsi Strasburq Məhkəməsinin presedent hüququndakı, o cümlədən Konvensiyanın 6(3)(c) Maddəsinin təfsirindəki son dəyişiklikləri, izah etməyə kömək edir.

²³⁸ *Heaney və McGuinness İrlandiyaya qarşı (Heaney and McGuinness v Ireland)* və *Quinn İrlandiyaya qarşı (Quinn v Ireland)*, 21 dekabr 2000-ci il tarixli qərarlar, müvafiq olaraq 58-ci və 59-cu bəndlər.

²³⁹ *Allan Birləşmiş Krallığa qarşı (Allan v the United Kingdom)*, 5 noyabr 2002-ci il tarixli qərar, bəndlər 45–53.

CPT Standartları

Cinayət törətməkdə şübhəli bilinərək polis tərəfindən həbs olunan şəxslərin müdafiəsi İsgəncənin Qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi, CPT-i üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir məsələdir. Komitənin əsas diqqəti pis rəftarın qarşısının alınmasına yönəlmişdir və bu məqsədlə də təkid edir ki, şəxs elə onun həbs olunduğu andan bu həbs barədə məlumatın üçüncü tərəfə verilməsi hüququna malik olmalı; ona vəkil xidmətindən istifadə etmək təklif edilməli; və həkimin xidmətindən istifadə etməsinə razılıq verilməlidir. Bu hüquqlar qanunvericiliklə müəyyən olunan statuslarından asılı olmayaraq, həbsdə qalması tələb olunan istənilən şəxsə şamil edilməlidir.²⁴⁰ 'Pis-rəftar etməyi düşünən şəxslərə yönəlik daşındırıcı təsirdən'²⁴¹ əlavə bu hüquqlar həm də işgəncə və ya pis rəftarın digər formaları haqqında iddiaların və ya digər məlumatların ötürülməsi üçün effektiv vasitələr, həmçinin hansısa pis rəftarla bağlı sübutların toplanması və toplanmış məlumatların müvafiq orqanlara ötürülməsi üçün vacib potensial tədbirlərdir. Strasburq Məhkəməsi özü də qeyd etmişdir ki, 'kənar dünyadan təcrid olunmuş vəziyyətdə olan, yəni həkimlərə, vəkillərə, ailəyə və ya dəstək verə və lazımı sübutları toplaya bilən dostlara çıxış imkanı olmayan qurbanların polisde saxlanılarkən işgəncəyə məruz qalmaqla bağlı iddiaları əsaslandırması hədsiz dərəcədə çətinidir ...'.²⁴² Şəxslər bu hüquqların mövcudluğundan xəbərsiz olduqları halda bu hüquqların çox az əhəmiyyəti olduğundan, nəticə etibarilə şəxslərin bu hüquqlar haqqında 'təxirəsalınmadan və başa düşə bildikləri dildə' açıq şəkildə məlumatlandırılmaq hüququ vardır. Bu məlumatların verilməsinin təmin olunması üçün polis tərəfindən həbs olunan şəxslərə həmin hüquqların sadə dildə qeyd olunduğu məlumat vərəqi elə həbsin başladığı vaxtdan sistemli şəkildə verilməlidir. Bundan əlavə, həmin şəxslərdən onlara hüquqları barədə məlumat verildiyini təsdiqləyən bəyanatı imzalamaq istənilməlidir.²⁴³

Bununla belə, CPT qəbul etmişdir ki, polisin apardığı istintaqın güddüyü legitim maraqların qorunması üçün, istisna hallarda şübhəli şəxsin seçdiyi vəkilə çıxmaq imkanını və ya şəxsin həbs olunması barədə üçüncü tərəfə məlumat verilməsini ləngitmək zərurəti ola bilər. Lakin,

²⁴⁰ CPT-nin fəaliyyəti haqqında 12-ci Ümumi Hesabat, CPT/Inf (2002) 15, bənd 41.

²⁴¹ CPT-nin fəaliyyəti haqqında 6-cı Ümumi Hesabat, CPT/Inf (96) 21, bənd 15.

²⁴² *Məmmədov (Cəlaloğlu) Azərbaycana qarşı (Mammadov (Jalaloglu) v Azerbaijan)*, 11 yanvar 2007-ci il tarixli qərar, bənd 74.

²⁴³ CPT-nin fəaliyyəti haqqında 12-ci Ümumi Hesabat, CPT/Inf (2002) 15, bənd 44.

CPT eyni zamanda vurğulamışdır ki, bu cür istisnalar aydın şəkildə müəyyən olunmalı, ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmalı və əlavə münasib təminatlarla müşayiət olunmalıdır (misal üçün, hər hansı bu cür ləngimə onun səbəbləri də göstərilməklə yazılı şəkildə qeydə alınmalı və bu cür ləngiməyə işlə əlaqəsi olmayan yüksək rütbəli polis məmurunun və ya prokurorun və ya hakimın icazəsi ilə yol verilməlidir). Buna baxmayaraq, təminatlar polisin öz vəzifələrini lazımı qaydada icra etməsinə lüzumsuz maneələr yaratmadan tətbiq olunmalıdır: 'əgər pis rəftar halı baş verərsə vəkilin səlahiyyətləri ona müvafiq tədbir görə bilmək imkanı verir. CPT qəbul edir ki, polis istintaqının güddüyü legitim maraqların qorunması üçün istisna hallarda həbs olunan şəxsin seçdiyi vəkillə görüşməsinə müəyyən müddətə ləngitmək zəruri ola bilər. Lakin, bu, sözügedən müddət ərzində şəxsin vəkil ilə görüşmək hüququnun tamamilə rədd edilməsi ilə nəticələnməməlidir. Bu cür hallarda, başqa bir müstəqil vəkil ilə görüşmək imkanı təşkil edilməlidir.'²⁴⁴ 'Əlbəttə, CPT qəbul edir ki, polis istintaqının güddüyü legitim maraqların qorunması üçün bu hüququn həyata keçirilməsi müəyyən istisnalardan asılı ola bilər. Lakin, bu cür istisnalar aydın şəkildə müəyyən edilməli, vaxt baxımından ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmalıdır və onlardan istifadə müvafiq təminatlarla müşayiət olunmalıdır (misal üçün, həbs barədə məlumatın verilməsində hər hansı ləngimə onun səbəbləri də göstərilməklə yazılı şəkildə qeydə alınmalı və bunun üçün işlə əlaqəsi olmayan yüksək rütbəli polis məmurunun və ya prokurorun icazəsi tələb olunmalıdır).'²⁴⁵ CPT-yə görə vəkil çıxmaq imkanına fərdi şəkildə vəkil məsləhəti almaq, dindirmələrdə qanuni nümayəndənin iştirakı və vəkil xidmətinin haqqını ödəmək imkanı olmayan şəxslərə hüquqi yardımın təmin edilməsi də aid olmalıdır.²⁴⁶ Bu, polis istintaqının güddüyü legitim maraqlara müdaxilə etməməlidir, yəni, 'bu, polisin həbs olunmuş şəxsi təcili məsələlərlə bağlı hətta, (vəkil dərhal gələ bilmədikdə) vəkilin iştirakı olmadan da dindirməsinə mane olmamalıdır və dindirmənin lazımı qaydada aparılmasına mane olan vəkilin dəyişdirilməsini də istisna etmir.'²⁴⁷ CPT həmçinin qeyd etmişdir ki, şübhəli şəxslərin dindirilməsinin aparılması ilə bağlı qaydalar və bələdçilər formasında milli qanunvericilik müddəaları hazırlanmalıdır. Bu, dindirməni aparan şəxslərin istintaqın 'dəqiq məqsədinə' sadıq qalmasının və həbs olunan şəxslərin pis-rəftar riskinə qarşı müdafiə olunmasının təmin edilməsi üçün zəruridir. Gənclər və ya

²⁴⁴ CPT-nin fəaliyyəti haqqında 12-ci Ümumi Hesabat, CPT/Inf (2002) 15, bənd 41.

²⁴⁵ *Elə orada*, bənd 43.

²⁴⁶ Nəzərə almaq lazımdır ki, CPT-nin mövqeyinə görə bu, statuslarından asılı olmayaraq yalnız polisdə qalması tələb olunan şəxslərə şamil olunmalıdır. CPT-nin fəaliyyəti haqqında 12-ci Ümumi Hesabat, CPT/Inf (2002) 15, bənd 41.

²⁴⁷ *Elə orada*.

ruhi xəstələr, narkotik və ya alkoqolun təsiri altında və ya şok vəziyyətində olan şəxslər kimi xüsusi həssas qrupdan olan şəxslərin dindirilməsi xüsusi müddəalarla tənzimlənməlidir. Xüsusilə də, yeniyetmələrdən qanuni nümayəndənin və ya etibarlı bir böyüyün iştirakı olmadan hansısa sənədi imzalamaq tələb oluna bilməz.²⁴⁸ Polisdə həbsdə olan şəxslərin gözlərinin bağlanması təcrübəsi tez-tez hətta fiziki pis rəftar olmadıqda da, psixoloji pis rəftar hesab oluna bilən qəddar bir davranış kimi açıq şəkildə qadağan edilməlidir (aydındır ki, polis tərəfindən ziddiyyətli əsaslar gətirilsə də, bu təcrübədən normalda həbsdə saxlanılan şəxslərin onlarla pis rəftar edən hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarını müəyyən edə bilməməsi üçün istifadə olunur).²⁴⁹ Saxlanılan şəxsin fiziki sağlamlığı ilə bağlı və həm hüquqların izah edilməsi, həm də icrası ilə bağlı müvafiq məlumatlar şəxsin sənədlərinə daxil edilməli və onun vəkili üçün əlçatan olmalıdır.²⁵⁰ Bundan əlavə, komitə dindirmələrin elektron yazılmasını da bəyənmiş və bildirmişdir ki, bu, şübhəli şəxslərin həm həqiqi pis rəftara məruz qalmaqdan və ya onunla təhdid olunmaqdan müdafiə olunmasını təmin edəcək, həmçinin dindirməni aparan polis məmurlarını fiziki və ya psixoloji təzyiqlər haqqında əsassız iddialardan qoruyacaqdır.²⁵¹ Bundan başqa, məhkəmədə sübutların qiymətləndirilməsi ilə bağlı, bu metod təqsirləndirilən şəxslərin müəyyən etirafı etdiklərini sonradan danmaq imkanını da azaldır.²⁵² Şübhəli şəxslərin dindirildiyi münasib məkan və dindirmənin aparılması qaydası da önəmlidir. Birincisi, polis müəssisəsi qorxuducu görünməməlidir. Dindirmə üçün istifadə olunan otaqlar müəyyən əsas standartlara cavab verməlidir. Məkan adekvat şəkildə işıqlandırılmalı, isidilməli və havalandırılmalıdır. Dindirmə prosesinin bütün iştirakçıları eyni tərzdə və rahatlıq standartında olan oturmaqlarda oturmalıdırlar və xüsusən də dindirməni aparan məmur şübhəli şəxslə müqayisədə uzaq və ya üstün və ya daha yüksək mövqedə yerləşməməlidir. Neytral rənglərdən istifadə olunmalıdır. Adətən dindirmə aparılan otaqların qara rəngdə olması və dindirilən şəxsin oturduğu yerə tuşlanan spot işıqları ilə təchiz edilməsi açıq şəkildə

²⁴⁸ Misal üçün bax, CPT/Inf (2004) 16 (Türkiyə), bənd 27.

²⁴⁹ *12-ci Ümumi Hesabat*, CPT/Inf (2002) 15, bənd 38.

²⁵⁰ *2-ci Ümumi Hesabat*, CPT/Inf (92) 3, bənd 40.

²⁵¹ *Ele orada*, bənd 39; və *12-ci Ümumi Hesabat*, CPT/Inf (2002) 15, bənd 36.

²⁵² *2-ci Ümumi Hesabat*, CPT/Inf (92) 3, bənd 36. Əlavə olaraq Bax Evans, M. və Morgan, R., *İşgəncənin qarşısının alınması (Preventing Torture)*, Clarendon Press, Oxford, 1998, səh. 267-274 və 288-291.

pislənmişdir.²⁵³ İkincisi, polis müəssisələrində komitənin 'şübhəli əşyalar' adlandırdığı ağac dəyənəklər, süpürgə tutacaqları, beysbol dəyənəkləri, metal çubuqlar, qalın elektrik kabelinin hissələri, yalançı odlu silahlar və ya bıçaqlar kimi şeylər olmamalıdır. Bu cür şeylərin olması həmin yerdə dindirilən şəxslərin ya bu predmetlərlə hədələnməsi, ya da vurulması kimi iddiaların yaranmasına əsas verə bilər. (Adətən bu cür 'şübhəli əşyalar'ın olması onunla əsaslandırılır ki, bu şeylər şübhəli şəxslərdən götürülmüşdür. Lakin, əgər bu əşyalar həqiqi sübutlarsa, onlar lazımı qaydada birkalanmalı və xüsusi saxlanc otağında saxlanmalıdır.)²⁵⁴

Hüquqi yardım: **Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Maddə 6(3)(c)**

CPT-i hesab edir ki, vəkilə çıxış imkanının əhəmiyyəti daha çox, həbsdə olan şəxsin pis rəftara dair hər hansı iddiaları və ya məlumatları vəkilə ötürməsinin təmin olunmasındadır, nəinki dindirmə zamanı əldə olunan sübutların ədalətli olmasının təmin olunmasında. 6-cı Maddənin əsas təyinatı ədalətin təmin olunmasıdır. Maddə 6(3)(c) təqsirləndirilən şəxsi bir-biri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqədar olan üç hüquqla təmin edir: 'şəxsən özünü müdafiə etmək'; 'özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək'; və 'müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək'. Polis məmurları baxımından əsas məsələ polis dindirməsi zamanı vəkilin iştirakı ilə bağlıdır. Polisdə həbsdə saxlanılan müddətdə vəkilin məsləhətindən istifadə imkanı indi adətən dindirmə zamanı təqsirləndirilən şəxsə qarşı sonradan aradan qaldırılması mümkün olmayan qərəzin qarşısının alınması üçün tələb olunur.²⁵⁵ Əgər şəxs öz hüququndan istifadə etmək istəmirsə, bu qərar saxlanılan şəxsin öz azad iradəsinə əsaslanmalı və polis tərəfindən göstərilən hər hansı təsirdən asılı olmamalıdır. Bu cür qərəzlilik şəxsin susmasından və ya suallara cavab verməkdən imtina etməsindən dolayı yaranı bilər. Lakin, aydındır ki, vəkildən istifadə etmək imkanı şübhəli bilinən şəxsin ilkin dindirilməsi zamanı da təmin edilməlidir.

Averill Birləşmiş Krallığa qarşı (Averill v the United Kingdom) işində, Məhkəmə müəyyən etdi ki, həbsin ilk 24 saati ərzində vəkilə çıxışın təmin edilməməsi 1-ci bəndlə birlikdə götürüldükdə alt-bəndin tələblərini pozmuşdur. Ərizəçi Şimali İrlandiyada terrorçularla əlaqədar qətlərin

²⁵³ 12ci Ümumi Hesabat, CPT/Inf (2002) 15, bənd 37.

²⁵⁴ *Elə orada*. Bənd 39.

²⁵⁵ *Salduz Türkiyəyə qarşı (Salduz v Turkey)*, 27 noyabr 2008-ci il tarixli qərar.

törədilməsində iştirak etməkdə şübhəli bilinərək dindirilmişdi. Bu müddət ərzində hüquqi yardımdan istifadəyə icazə verilməməsi ilə saxlanılan şəxs bu cür şərtlər altında 'fundamental dilemma' ilə üzləşmişdir: Susmaq barədə qərarı məhkəmədə ona qarşı nəticələrin çıxarılmasına imkan verərdi, lakin sualları cavablandırması da onun müdafiəsinə xələl gətirə bilərdi. Ədalətlik baxımından, bu dilemmənin mövcud olması ilə təqsirləndirilən şəxsə qarşı sonradan aradan qaldırıla bilməyən qərəzin mümkünlüyü o demək idi ki, ərizəçinin dindirilmənin başlamasından əvvəl öz vəkili ilə görüşmək hüququ təmin olunmalı idi.²⁵⁶

Salduz Türkiyəyə qarşı (Salduz v Turkey) işində, bir azyaşlının qanunsuz bir təşkilata yardım etdiyinə və onu dəstəklədiyinə görə məhkum olunması əsas etibarilə onun polis tərəfindən vəkili olmadan dindirilməsi zamanı verdiyi ifadəyə əsaslanmışdı. Strasburq Məhkəməsi hesab etdi ki, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun 'praktiki və effektiv' olmasını təmin etmək üçün 6(1)-ci Maddə tələb edir ki, 'bir qayda olaraq vəkilin köməyindən istifadə hüququ, əgər bu hüququn məhdudlaşdırılması üçün hər bir işin halları çərçivəsində təcili səbəblərin olduğu göstərilə bilmirsə, şübhəli şəxsin polis tərəfindən birinci dindirilməsindən təmin edilməlidir.' Bundan əlavə, 'hətta təcili səbəblər istisna hallarda vəkildən istifadə hüququnun təmin edilməməsinə haqq qazandırdıqda da, əsasının nə olmasından asılı olmayaraq bu cür məhdudiyyət təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarına lüzumsuz yerə xələl gətirməməlidir.' Bu işdə, ərizəçi onun vəkil ilə görüşmək hüququnun məhdudlaşdırılması nəticəsində polisə elə ifadə vermişdir ki həmin ifadə ona qarşı olan ittihamın əsasını təşkil etmişdi. Məhkəmənin fikrincə, nə sonradan vəkil tərəfindən göstərilən hüquqi yardım, nə də gələn icraatların çəkişmə xarakterli olması ərizəçinin vəziyyətini dəyişə bilməmişdir.²⁵⁷

Panovits Kiprə qarşı (Panovits v Cyprus) işində, azyaşlı bir şəxsin məhkəməyə qədər olan prosesdə qəyyumunun iştirakı olmadan və vəkilin yardımından istifadə etmək hüququ haqqında məlumatlandırılmadan dindirilməsinin 6(1)-ci Maddə ilə birlikdə götürülməklə 6(3)(c) Maddəsi ilə müəyyən olunan müdafiə hüququnun pozuntusu olduğu müəyyən edilmişdir. Şəxsin etirafı könüllü etiraf hesab edilmiş və buna görə də sübut kimi də qəbul edilən olmuşdur və həmin sübut ərizəçinin

²⁵⁶ *Averill Birləşmiş Krallığa qarşı (Averill v the United Kingdom)*, 6 iyun 2000-ci il tarixli qərar, bənd 59.

²⁵⁷ *Salduz Türkiyəyə qarşı (Salduz v Turkey)*, 27 noyabr 2008-ci il tarixli qərar, bəndlər 50–63.

ittihamının əsasını təşkil edən yeganə sübut olmasa da, ittihamın əhəmiyyətli bir elementini təşkil edirdi. Məhkəməyə görə, 'aydın idi ki, işdəki şərtlər altında hakimiyyət orqanlarının qəbul etdiyi passiv yanaşma dövlətin ərizəçini onun hüquqi yardımdan istifadə edə bilməsi üçün zəruri olan məlumatlarla təmin etməklə bağlı öz pozitiv öhdəliklərini yerinə yetirməsi üçün qənaətbəxş deyildi'. Dindirilməzdən əvvəl ona xəbərdarlıq edilmiş olsa da, 'milli qanunvericilikdə müəyyən olunduğu kimi sözlə edilən sadə bir xəbərdarlığın onun öz hüquqlarının mahiyyətini başa düşməsi üçün kifayət deyildi'. Nə də ki, sonrakı icraatlar onun məhkəmədən öncə məruz qaldığı zərərin mahiyyətini aradan qaldıra bilmədi. Məhkəmənin gəlidiyi nəticə o oldu ki, bu işdə (1)-ci Maddə ilə birlikdə götürülməklə 6(3)(c) Maddəsi pozulmuş və sonradan məhkəmə mərhələsində ərizəçinin həmin etirafından istifadə olunması da ayrıca olaraq 6(1)-ci Maddənin pozulmasına gətirib çıxarmışdır.²⁵⁸

Aleksandr Zaichenko Rusiyaya qarşı (Aleksandr Zaichenko v Russia) işində isə əksinə, ərizəçinin avtomobilinin yol kənarında yoxlanılmasının ardınca özünə qarşı ifadə verdiyi zaman onun vəkiliyin olmaması 'ərizəçinin hərəkət azadlığına qarşı əhəmiyyətli bir məhdudiyyət olmamışdır ki, belə məhdudiyyət olsaydı, elə icraatın həmin mərhələsində də şəxsin hüquqi yardım tələb etmək hüququ yaranardı.' Ərizəçi nə rəsmi olaraq həbs olunmuşdu, nə də polisdə saxlanılaraq dindirilmişdi. O, həmin ifadələri avtomobilinin yoxlanılması zamanı və açıq şəkildə, yeni iki şahid qarşısında vermişdi.²⁵⁹

Cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində qanunauyğun olmadan əldə edilən sübutların qəbul edilənliyi

Qanunsuz şəkildə əldə olunmuş sübutun cinayət işi üzrə icraatın sonrakı mərhələlərində qəbul edilən olub-olmaması milli məhkəmələrə aid bir məsələdir. Buna görə də, hətta polis məmurlarının sübutları milli qanunvericiliyin tələblərinin pozulması ilə əldə etdiyinə göstərilməsi və ya hətta bunun Konvensiyanın pozuntusuna səbəb olması və həmin sübutların məhkəməyə təqdim olunması, əgər (ərizəçiyə sübutların autentikliyinə mübahisələndirmək və onların istifadə olunmasına qarşı çıxmaq imkanının verilib-verilməməsi, ərizəçi tərəfindən edilmiş etirafın könüllü olub-olmaması və sübutların əldə edildiyi şəraitin onun

²⁵⁸ *Panovits Kiprə qarşı (Panovits v Cyprus)*, 11 dekabr 2008-ci il tarixli qərar, bəndlər 64–77 və 84–86.

²⁵⁹ *Aleksandr Zaichenko Rusiyaya qarşı (Aleksandr Zaichenko v Russia)*, 18 fevral 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 46–51.

etibarlılığı və ya düzgünlüyü ilə bağlı şübhə yaradıb-yaratmaması kimi) digər təminatlarla təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququ təmin edilmişdirsə, hələ özü-özlüyündə o demək deyil ki, cinayət işi üzrə icraat ədalətsizdir.²⁶⁰

Şenk İsveçrəyə qarşı (Schenk v Switzerland) işində, ərizəçi qismən onunla edilmiş söhbətin onun özü bilmədən və ya razılığı olmadan yazılması əsasında arvadını öldürməyə təhrikçiliklə bağlı ittiham edilmişdi. O, şikayət etdi ki, qanunsuz yolla əldə edilmiş sübutdan istifadə olunması nəticəsində onun mühakiməsi ədalətsiz olmuşdur. Məhkəmə 'prinsipcə və nəzəri baxımdan qanunsuz yolla əldə edilmiş sübutun qəbuledilən ola bilməsini istisna etmədi', lakin Məhkəmənin əsas vəzifəsi mühakimənin ədalətli olub-olmadığını qiymətləndirməyə yönəlmişdi. Bu işdə, təqsirləndirilən şəxsin hüquqları nəzərdən qaçırılmamışdı. Belə ki, ərizəçi söhbətin yazılmasının autentikliyinə və onun sübut kimi istifadə olunmasını yekunda uğursuz olsa da mübahisələndirmişdi və bundan əlavə, ittiham təkcə həmin səs yazısına əsaslanmamışdı. Bu şərtlər altında, Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin mühakiməsi ədalətsiz olmamışdır.²⁶¹

Xan Birləşmiş Krallığa qarşı (Khan v the United Kingdom) işində, ərizəçi narkotik alverinə görə istintaqa cəlb edilmiş bir şəxsin polis tərəfindən dinləmə cihazı quraşdırılmış evinə baş çəkən bir neçə nəfərdən biri olmuşdur. Yazılmış söhbət zamanı bir dəfə ərizəçi narkotiklə məşğul olduğunu qəbul etmişdi. Ərizəçi məhkəməsi zamanı izləmə yolu ilə əldə olunmuş sübutun qəbuledilənliyini mübahisələndirmiş, lakin hakim qəbuledilənliklə bağlı məsələyə baxdıqdan və onu rədd etdikdən sonra ərizəçi alternativ bir təqsiri boynuna almışdı. Məhkəmə ərizəçinin 8-ci Maddə ilə müəyyən olunan hüquqlarının pozulmuş olduğunu qəbul etsə də, 6-cı Maddə ilə müəyyən olunan mənada ədalətsiz mühakimənin olduğunu müəyyən etmədi. Bu məsələ ilə bağlı, Məhkəmə qeyd etdi ki, əgər sübutun qəbulu substantiv ədalətsizliyə səbəb olsaydı, milli məhkəmələr onu istisna etmək səlahiyyətinə malik olardı.²⁶²

Allan Birləşmiş Krallığa qarşı (Allan v the United Kingdom) işində, ərizəçi

²⁶⁰ *Xan Birləşmiş Krallığa qarşı (Khan v the United Kingdom)*, 12 may 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 36–37.

²⁶¹ *Şenk İsveçrəyə qarşı (Schenk v Switzerland)*, 12 iyul 1988-ci il tarixli qərar, bəndlər 46–47.

²⁶² *Xan Birləşmiş Krallığa qarşı (Khan v the United Kingdom)*, 12 may 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 36–40.

şikayət etmişdir ki, o, polis kamerasına yerləşdirilmiş və polis məntəqəsindəki görüş yerində quraşdırılmış audio və video izləmə cihazları vasitəsilə əldə olunmuş sübut və həmçinin polisin iddia olunan cinayətlə bağlı ərizəçidən məlumat çıxarmaq məqsədilə onun kamerasına yerləşdirdiyi informatorun verdiyi ifadə əsasında ittiham olunmuşdur. Məhkəmə *Xan Birləşmiş Krallığa qarşı* işində müəyyən etdiyi prinsiplərə əsaslanaraq bildirdi ki, video və audio yazılar vasitəsilə əldə edilmiş sübutlardan istifadə olunması ədalət mühakiməsinin 6-cı Maddə ilə təmin edilən tələblərinə zidd deyil. Belə ki, , ərizəçinin verdiyi ifadələr könüllü olmuş və icraatın hər mərhələsində ərizəçinin sübutların etibarlılığını mübahisələndirmək imkanı olmuşdur. Digər tərəfdən isə, ərizəçidən onun şübhəli bilindiği cinayətlərlə əlaqəli olduğunu göstərən məlumatların çıxarılması məqsədilə həbsxana kamerasına yerləşdirilmiş informatorlardan alınmış sübutlardan istifadə olunması ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna zidd olmuşdur. *Xan Birləşmiş Krallığa qarşı* işində olduğundan fərqli olaraq, informatora edildiyi iddia olunan etirafı ərizəçi tərəfindən könüllü verilmiş və spontan və öz-özünə yaranan ifadələr olmamışdır, əksinə, informatorun ısrarlı sualları nəticəsində əldə olunmuşdu.²⁶³ Digər tərəfdən, əgər sübut (3-cü Maddəyə zidd olaraq) pis rəftar yolu ilə əldə olunmuşdursa, həmin sübutdan sonradan məhkəmədə istifadə olunması bir qayda olaraq 6-cı Maddə ilə müəyyən olunan ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun pozuntusu hesab edilir. Buna görə də, polis məmurları tərəfindən şübhəli şəxsin etiraf etməsinə nail olmaq məqsədilə dindirilmə zamanı pis rəftardan istifadə olunması dindirilmə vasitəsi kimi pis-rəftarı etibarsız edir. Bundan əlavə, 2-ci fəsilə müzakirə olunduğu kimi, Dövlət orqanları tərəfindən məqsədyönlü şəkildə, misal üçün etiraf etdirmək və ya məlumat almaq üçün, pis rəftara yol verilməsi 3-cü Maddənin ağırlaşdırıcı formada pozuntusu hesab olunur.²⁶⁴ Qısaca desək, 'Konvensiyanın təmin etdiyi əsas və mütləq hüquqlardan birinin pozulması ilə əldə olunan bu cür sübutdan istifadə olunması həmişə məhkəmə icraatlarının ədalətliyi ilə bağlı ciddi suallar doğurur'.²⁶⁵ 'Demokratik cəmiyyətlərin ən əsas dəyərlərindən biri' kimi 3-cü Maddə elə vacib əhəmiyyət daşıyır ki, 'hətta, terrorçuluğa və mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə kimi ən çətin şərtlərdə də Konvensiya, qurbanın davranışından asılı olmayaraq, işgəncədən və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzadan

²⁶³ *Allan Birləşmiş Krallığa qarşı* (*Allan v the United Kingdom*), 5 noyabr 2002-ci il tarixli qərar, bəndlər 46–48 və 52–53.

²⁶⁴ Bax yuxarıda səh. 40.

²⁶⁵ *Gəfgen Almaniyaya qarşı* (*Gəfgen v Germany*), 1 iyun 2010-cu il tarixli qərar, bənd 165.2

istifadə olunmasını qəti şəkildə qadağan edir'.²⁶⁶ Dövlət daxili səviyyədə, etirafın məcburiyyət qarşısında deyil, könüllü verilmiş olduğunun müəyyən olunması həlledici deyil.

Harutyunyan Ermənistan qarşı (Harutyunyan v Armenia) işində, ərizəçi və iki şahid işgəncə və hədə-qorxu nəticəsində ifadə verməyə məcbur edilmişdilər. 6-cı Maddənin pozulmuş olduğunu müəyyən edərkən, Məhkəmə bildirdi ki, 'etiraf və ya real sübut formasında olmasından asılı olmayaraq təqsiri müəyyən edən sübut əgər zorakılıq hərəkətləri və ya qəddarlıq və ya işgəncə kimi xarakterizə edilə bilən digər davranış formaları nəticəsində əldə edilmişdirsə, həmin sübutlar, sübutedici dəyəərə malik olmağına baxmayaraq, qurbanın təqsirini sübut edən əsas kimi qəbul olunmamalıdır. Hər hansı başqa bir mövqe yalnız, dolayısı ilə əxlaq baxımından da qınanılan və 3-cü Maddənin müəlliflərinin də qeyri-qanuni hesab etdikləri davranışlara legitimlik qazandırılmasına, 'zorakılığa qanun donu geyindirilməsinə xidmət edə bilər'.²⁶⁷

Magee Birləşmiş Krallığa qarşı (Magee v the United Kingdom) işində, ərizəçi Şimali İrlandiyada bir təcridxanada kənar aləmlə əlaqəsi olmadan (*incommunicado*) saxlanmış və terror aktının planlaşdırılmasında iştirakını etiraf etməsinədək növbə ilə fəaliyyət göstərən polis məmurları tərəfindən beş dəfə uzun-uzun dindirilmişdi. Onun vəkili yardımından istifadə etmək üçün birinci müraciəti rədd edilmişdi. O, şikayət etdi ki, zorakı bir mühitdə tənha şəkildə təcrid olunmuş və özünə qarşı ifadə verməyə vadar edilmişdi. Milli məhkəmə ərizəçinin pis rəftara məruz qalmadığını və onun etirafının könüllü olmuş olduğunu müəyyən etmiş və ərizəçinin öz əleyhinə verdiyi ifadələr ona qarşı cinayət işinin əsasını təşkil etmişdir. Strasburq Məhkəməsi o nəticəyə gəldi ki, 48 saatdan çox müddət ərzində və müdafiə hüquqlarına xələl getirildiyi bir vəziyyətdə ərizəçinin vəkil ilə görüşməsinə imkan verilməməsi təqsirləndirilən şəxsin 6-cı Maddənin (1) və (3)(c) bəndləri ilə müəyyən olunan hüquqlarına ziddir. Məhkəməyə görə, 'ərizəçinin həbsdə saxlanma şəraitinin kəskinliyinin və onun kənar dünya ilə ünsiyyətdən təcrid olunmasının məqsədi psixoloji təzyiq göstərmək və ərizəçinin həbsinin başlanğıcın-

²⁶⁶ *Jalloh Almaniyaya qarşı (Jalloh v Germany)*, 11 iyul 2006-cı il tarixli qərar, bənd 99 (daha az zorakı metodlarla da əldə edilməsi mümkün olan sübutun götürülməsi üçün şəxsin qusdurulması ərizəçinin fiziki və psixoloji toxunulmazlığına qarşı ağır müdaxilə olmuş və 3-cü və 6-cı Maddələri pozmuşdu).

²⁶⁷ *Harutyunyan Ermənistan qarşı (Harutyunyan v Armenia)*, 28 iyun 2007-ci il tarixli qərar, bənd 63; sonuncu sitat ABŞ Ali Məhkəməsinin *Rochin Kaliforniyaya qarşı (Rochin v California)* (342 US 165 (1952)) işindəndir.

dan nümayiş etdirdiyi susmaq əzmini sındırmaq idi'. Bu cür şərtlər altında, ərizəçi 'onun iradəsinin qırılmasına və onu dindirənlərə pənah gətirməsi üçün təşkil olunmuş hədə-qorxu mühitinə qarşı tarazlığın təmin olunması üçün prosessual ədalət baxımından elə dindirilmənin ilkin mərhələlərində vəkil ilə görüşə bilməli idi'.²⁶⁸

Gəfgen Almaniyaya qarşı (Gəfgen v Germany) işində, polis ərizəçidən 3-cü Maddə ilə müəyyən olunan mənada pis rəftar hesab olunan dindirmə metodları ilə sübut əldə etmişdi. Polis, ona məlum olmadan ərizəçi tərəfindən artıq öldürülmüş olan bir uşağın həyatını xilas etməyə çalışarkən həmin pis rəftarın zəruri olduğunu hesab etmişdi. Ondan sonra ərizəçi polisə etiraf etmiş və polis məmurlarını qurbanın cəsədini gizlətdiyi yerə aparmışdı. Sonra ərizəçi prokurora da eyni etirafı etmişdi. Ərizəçi Avropa Məhkəməsində iddia etdi ki, onun etiraf etməsi nəticəsində özünə qarşı ifadə verməsi ilə əldə olunmuş sübut onun qətlə görə məhkum edilməsi üçün zəruri olduğundan, sözügedən real sübut da ona qarşı ittihamın təmin olunması üçün (sadəcə əlavə deyil) həlledici əhəmiyyət kəsb etmişdir. Məhkəmə bununla razılaşmadı. Burada iki məsələyə diqqətlə baxılmalı idi: birincisi, ərizəçinin həmin sübutun autentikliyini (həqiqiliyini) və ondan istifadə olunmasını nə dərəcədə mübahisələndirmək imkanının olub-olmadığına baxmaq zəruri idi, ikincisi, Məhkəmə sübutun etibarlılığının və ya doğruluğunun dəyərləndirilməsi üçün həmin sübutun keyfiyyətinin və həmin sübutun hansı şərtlər altında əldə olunduğunun qiymətləndirilməsini tələb etdi, çünki, 'əldə olunmuş sübut digər material ilə dəstəklənmədikdə heç də mütləq şəkildə ədalətlik problem yaranmasa da, qeyd etmək olar ki, sübut çox güclü olduqda və onun etibarsız olması riski olmadıqda, uyğun olaraq əlavə sübuta da ehtiyac az olur'. Bununla əlaqədar da, ikinci etirafa əsaslanaraq, Böyük Palata müəyyən etdi ki, milli məhkəmələrin pis rəftar yolu ilə əldə olunmuş sübutları istisna etməməsi bütövlükdə mühakimənin ədalətliyinə xələl gətirməmişdir.²⁶⁹

Təqsirsizlik prezumpsiyası:

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Maddə 6(2)

6-cı Maddədə polisin fəaliyyəti ilə bağlı olan sonuncu məsələ 6(2)-ci Maddədən irəli gəlir. Bu maddədə deyilir ki, 'cinayət törətməkdə ittiham

²⁶⁸ *Magee Birləşmiş Krallığa qarşı (Magee v the United Kingdom)*, 6 iyun 2000-ci il tarixli qərar, bəndlər 38–46.

²⁶⁹ *Gəfgen Almaniyaya qarşı (Gəfgen v Germany)*, 1 iyun 2010-cu il tarixli qərar, bəndlər 162–188.

olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir', lakin, təqsirsizlik prezumpsiyasına hörmət etmək öhdəliyi təkcə hakimlərə deyil, həmçinin ümumilikdə bütün digər dövlət rəsmilərinə də aiddir. Xüsusilə də, polis məmurlarının kütləvi informasiya vasitələrinə verdikləri açıqlamalar nə təqsirsizlik prezumpsiyasına, nə də ədalət mühakiməsinə xələl gətirməməlidir.

Allenet de Ribemont Fransaya qarşı (Allenet de Ribemont v France) işində, iki yüksək rütbəli polis məmuru mətbuat konfransı zamanı yenicə həbs olunmuş ərizəçinin adını çəkərək onu bir qətlin səbəbkarlarından biri kimi göstərmişdilər. Məhkəmə 6(2)-ci Maddənin ictimaiyyətin cinayət işləri üzrə istintaqların gedişatı haqqında məlumat almasının qarşısını ala bilmədiyini qəbul etməklə yanaşı, bildirmişdir ki, 'əgər təqsirsizlik prezumpsiyasına hörmət olunmalıdırsa, müvafiq hakimiyyət orqanları bunun üçün zəruri olan bütün ehtiyat tədbirlərini görməlidir'. Bu işdə qeyd olunan açıqlama ərizəçinin təqsirkar olmasının açıq şəkildə bəyan edilməsi olmuşdur. Bu həm ictimaiyyəti ərizəçinin təqsirkar olduğuna inanmağa həvəsləndirmiş, həm də müvafiq faktların obyektiv dəyərləndirilməsinə təhrifedici təsir göstərmişdir ki, bu da (2)-ci bəndin pozulmasının müəyyən olunması ilə nəticələnmişdir.²⁷⁰

Nəticə

Yuxarıdakı müzakirə polisin cinayət işləri üzrə istintaq ilə əlaqədar öhdəliklərinin icrası zamanı insan hüquqlarının müdafiəsinin müəyyən aspektləri haqqında məlumatlı olmağın vacibliyini göstərir. Bu vacibliyin də çox hissəsi cinayət prosesinin hansısa sonrakı mərhələsinə xələl gətirməməklə bağlı narahatlıqdan irəli gəlir. Təqsirləndirilən şəxsə ədalətli münasibət şəxsə onun cinayət törətməkdə ittiham olunduğu barədə məlumat verildiyi və bunun onun 'vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdiyi' andan başlayır. Lakin, burada, misal üçün, axtarış və izləmə tədbirləri şəxsi həyata, evə və yazışmaya müdaxilə etdikdə meydana çıxan digər məsələlər də var. Polis fəaliyyətinin bu cür aspektləri ilə əlaqədar tələb olunur ki, polis məmurları şəxslərin hüquqlarına münasibətdə həssas olsunlar və işlərini icra edərkən qərəzli olmasınlar.

²⁷⁰ *Allenet de Ribemont Fransaya qarşı (Allenet de Ribemont v France)*, 10 fevral 1995-ci il tarixli qərar, bənd 38.

FƏSİL 5

POLİSİN DEMOKRATİK AZADLIQLARA NƏZARƏT ETMƏSİ

‘Öz fikrini ifadə azadlığı demokratik cəmiyyətin zəruri əsaslarından birini təşkil edir və cəmiyyətin tərəqqisinin və hər bir fərdin özünü reallaşdırmasının əsas şərtlərindən biridir.’²⁷¹

Giriş

Polisin demokratik cəmiyyətdə ən çox səy tələb edən, mürəkkəb və əhəmiyyətli rollarından biri demokratik azadlıqların həyata keçirilməsinə nəzarət etməsidir. Bu azadlıqlara öz fikrini ifadə etmək, toplaşmaq və birləşmək, vicdan və din azadlığına hörmət hüququ daxildir. Bu azadlıqlara şəxsi və ailə hüququna, ev və məktublaşmaya hörmət hüququ da daxildir.

Demokratik azadlıqlar fikir və məlumatların mübadilə oluna biləcəyi demokratik cəmiyyətin mövcudluğunun əsasıdır. Polisin rolu, Konvensiyanın müddəalarına müvafiq olaraq, fərdlərin və assosiasiyaların öz fikrini ifadə və birləşmək azadlığı hüquqlarını həyata keçirə bilməsini təmin etmək üçün demokratik prosesə şərait yaratmaqdır. Bu, polisi, toqquşan maraqların balansının tapılmasını tələb edən çətin hüquqi və əməliyyat qərarlarının verilməsi ilə qarşı-qarşıya qoya bilər. Müəyyən hallarda polis demokratik azadlıqların həyata keçirilməsinin müdafiəsi tədbirlərinin görülməsini zəruri edən ziddiyyətli mübahisələrlə üzləşə bilər.

Polis xidmətləri demokratik azadlıqların həyata keçirilməsinə çox məhdud hallarda, bu, qanunla yol verilən və xoş məramlı olduqda, müdaxilə edə bilər. Hər bir müdaxilə proporsional olmalıdır. Bəzi hallarda polisdən demokratik azadlıqların həyata keçirilməsinin müdafiəsi üçün addımlar atması tələb olunur. Məsələn, polis toplaşanları müxalif tərəfin hücumundan qorumaq üçün ağlabatan addımlar atmalıdır.

²⁷¹ *Stoll v Switzerland*, 10 December 2007-ci il tarixli qərar, bənd 101.

Bu öhdəlikləri yerinə yetirərkən polis xidmətinin və fərdi polis işçilərinin neytral qala bilməsi həssas məsələdir. Əgər belə çıxış spesifik cinayətlərin törədilməsinə (məsələn, zorakılığa təhrik etməyə) dair deyilsə, siyasi çıxışı və s. dəstələmək və ya rədd etmək polisin işi deyil. Fərdlərin başqalarını qıcıqlandıracaq və ya yaxşı qəbul olunmayacaq fikirlər ifadə etməsi də bu vəziyyətə aiddir.

Xüsusi hallarda minimum Avropa tələblərinin yerinə yetirilməsini təmin edəcək daxili razılaşmaların əhəmiyyətini vurğulamaq vacibdir. Bir çox Avropa ölkələri toplantıların keçirilə biləcəyinə və hansı şərtlərdə keçirilə biləcəyinə dair qərarın verilməsini polis orqanlarının üzərinə qoyur. Digər razılaşmalar da mümkündür. Məsələn, Niderlandda müvafiq bələdiyyənin meri planlaşdırılmış ictimai toplantılara dair məlumatlandırılmalıdır və onun təşkilinə şərtlər və ya qadağalar qoya bilər.²⁷² Serbiyada xəbərdarlıq Daxili İşlər Nazirliyinə verilməlidir.²⁷³ Şərtlərin qoyulmasına dair qərarlar və s. ya müstəsna olaraq xəbərdarlığı qəbul edən hakimiyyət orqanı tərəfindən, ya da bələdiyyə və ya digər hakimiyyət orqanları ilə birlikdə qəbul edilir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin əhəmiyyətli məhkəmə işləri vardır ki, toplaşmaq azadlığı hüququnun məhdudlaşdırılmasına dair hər hansı qərarın qanuna əsaslanan və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan legitim məqsədlə edilə biləcəyini aydın ifadə edir.²⁷⁴ Hətta etiraz aksiyasına əvvəlcədən razılıq verilmiş olsa belə ictimai asayiş məsələləri meydana çıxa bilər.

Bu fəsildə əsas diqqət polisin demokratik azadlıqlara nəzarət etməsinin praktik nəticələrinin izahına yönəlmişdir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi uzun illər boyu bu məsələləri əhatə edən əhəmiyyətli sayda məhkəmə işlərinə baxmışdır. Polis əməkdaşları üçün maraqlı olacaq müzakirələr aşağıda verilir.

Ümumi mülahizələr: Avropa İnsan

Hüquqları Konvensiyası, 8-11-ci maddələrə əsasən müdaxilələr

Konvensiyanın 8, 9, 10 və 11-ci maddələri fərdlərə müəyyən zəruri hüquqlar verir: şəxsi və ailə həyatına, ev və məktublaşmaya hörmət hüququ; fikir, vicdan və din azadlığı hüququ; öz fikrini ifadə azadlığı

²⁷² Public Assemblies Act (20 April 1988), Section 5. (İctimai Toplaşmalar Aktı (20 aprel 1988), Hissə 5.)

²⁷³ Public Assembly Act (1992), Article 6. (İctimai Toplaşma Aktı (1992), Maddə 6.)

²⁷⁴ Məsələn, *Djavit An v Turkey*, 20 fevral 2003-cü il qərarı və *Barankevich v Russia*, 26 iyul 2007-ci il qərarı.

hüququ; və toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüququ. Bu hüquqlar o baxımdan yaşamaq hüququ (maddə 1) və işgəncədən və qeyri-insani və alçaldıcı davranış və cəzalandırmadan azad olmaq hüququndan (maddə 3) fərqlidir ki, onların dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müdaxiləyə məruz qala bilməsinin dəqiq müəyyənləşdirilmiş halları əks olunub. Ancaq bu hüquqlara hər hansı müdaxilə Konvensiyaya əsasən əsaslandırılmış ola bilmək üçün bir sıra şərtlərə uyğun gəlməlidir. Bu şərtlərə daxildir: (i) müdaxilə qanuna müvafiq olmalıdır; (ii) legitim məqsəd daşmalıdır; və (iii) demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalıdır. Əgər dövlət bu şərtlərdən hər hansı birini təmin etməzsə, müvafiq müddəanın pozuntusu müəyyənləşdiriləcək. İlk olaraq, hər təminat altında mövcud müdafiənin əhatə dairəsini araşdırmaq zəruridir.

Şəxsi və ailə həyatına, ev və məktublaşmaya hörmət:

Maddə 8, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

Konvensiyanın 8-ci maddəsi şəxsi və ailə həyatına, ev və məktublaşmaya hörmət hüququnu müdafiə edir. Bu, polisin nəzarət hərəkətləri ilə bağlı bir sıra hallara müvafiq ola bilər və əvvəlki fəsildə cinayətin qarşısının alınması və araşdırılması ilə əlaqədar müzakirə olunmuşdur.²⁷⁵

Fikir, vicdan və din azadlığı: Maddə 9, Avropa İnsan

Hüquqları Konvensiyası

9-cu maddə dini və dini olmayan əqidələri, bu əqidələri dəyişdirməyi və istər tək, istərsə də başqaları ilə birlikdə ictimai və ya şəxsi olaraq nümayiş etdirməyi əhatə edir. Həm fərdlər, həm də dini assosiasiyalar 9-cu maddədəki hüquqlardan istifadə edir. 9-cu maddə ənənəvi əqidələrlə yanaşı pasifizm (sülhsevərlik) və veqanizm (ciddi vegetarianlıq) daxil olmaqla əqidələrin çox geniş dairəsini əhatə edir. Bütün əsas dini məzhəblər, eləcə də daha az məşhur olanlar 9-cu maddə ilə əhatə olunur. Əlavə olaraq, ziddiyyətli əqidələrlə (məsələn, Sayentologiya Kilsəsi) əlaqədar bəzi təşkilatlar da Strasburq məhkəməsi tərəfindən 9-cu maddə ilə müdafiə oluna biləcək şəkildə qəbul edilmişdir. Əqidəyə sahib olmaq heç bir halda dövlət tərəfindən müdaxiləyə məruz qala bilməz. Polis, sadəcə əqidəsinə görə hər hansı bir şəxsə qarşı hər hansı hərəkət edə bilməz. Ancaq bu əqidələrin nümayiş etdirilməsinə müəyyən hallarda müdaxilə oluna bilər. Əgər müdaxilə qanunda nəzərdə tutulmuş, legitim məqsəd daşıyan və demokratik cəmiyyətdə zəruri olarsa, 9-cu maddəyə müvafiq sayılacaq.

²⁷⁵ Bax: səh. 75-82.

Dinini dəyişdirməyə görə dini qrupların üzvlərinin həbsi və məhkum edilməsinə Strasburq məhkəməsi tərəfindən baxılmışdır. Yunanıstanla bağlı iki işdə Məhkəmə bildirdi ki, bu cəhdin şəxsin sözü gedən inanca qoşulması üçün lazımsız təzyiq olduğu göstərilmişdir. Bu daha çox dinini dəyişdirmək istəyən şəxslərə qarşı hakimiyyətin mövqeyini əks etdirən işə bənzəyirdi. Çünki dinini dəyişdirmək istəyənlər onlara bu dinə dair məlumat verilməsinə icazə verilməsə yarana biləcək əks nəticələrdən çəkinə bilərlər.²⁷⁶

Hörmət tələb etməklə yanaşı 9-cu maddə müəyyən hallarda dövlətdən pozitiv fəaliyyət göstərməyi tələb edə bilər.

Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses v Georgia işində ərizəçilər (dini azlığın üzvləri) dini çoxluğun üzvləri tərəfindən pis rəftara məruz qaldıqlarını və hakimiyyət orqanlarının buna cavab verməkdə uğursuzluğa düçar olduqlarını iddia edirdilər. Məhkəmə bildirdi ki, 'öz hərəkətsizliyi ilə müvafiq hakimiyyət orqanları pravoslav ekstremist qruplarının ərizəçilərin mənsub olduğu dini icmanın mövcudluğuna ... dözümlülüklə yanaşmasından əmin olacaq zəruri tədbirlər görmək vəzifəsində uğursuz oldu və həmin icmanın sərbəst şəkildə din azadlığı hüququnu həyata keçirə bilməsini təmin edə bilmədi.'²⁷⁷

9-cu maddə polis xidmətlərinin idarə olunmasının müəyyən məqamlarını da əhatə edir. Əgər ölkə və ya ərazidə əhalinin böyük əksəriyyəti bir dinə mənsubdursa, bu polis xidmətinin təşkilində də özünü büruzə verəcək. Bu öz-özlüyündə problem deyil. Ancaq əmin olmaq lazımdır ki, polisin mədəniyyət və etnosu müstəsna olaraq həmin dinlə əlaqədar olmasın. Əlavə olaraq, polis xidmətinin daxilində məmurlar tərəfindən dini təbliğat aparılmasının qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək zəruridir. Çünki polis və silahlı qüvvələrdə mövcud olan intizamlı mühit qısınma və ya səlahiyyətdən sui-istifadənin forması kimi görünə bilər.²⁷⁸

²⁷⁶ Kokkanis Yunanıstana qarşı (*Kokkinakis v Greece*), 25 may 1993-cü il qərarı və Larissis və Başqaları Yunanıstana qarşı (*Larissis and Others v Greece*), 24 fevral 1998-ci il qərarı.

²⁷⁷ Yahova Şahidlər Gldani Konqreqasiyası Gürcüstana qarşı (*Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses v Georgia*), 3 may 2007-ci il qərarı, bənd 134.

²⁷⁸ *Larissis v Greece*, 24 fevral 1998-ci il tarixi, bənd 51.

Öz fikrini ifadə azadlığı: Maddə 10, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

10-cu maddə öz fikrini ifadə azadlığı hüququnu müdafiə edir ki, o hüququ Strasburq məhkəməsi 'demokratik cəmiyyətin zəruri əsaslarından, onun tərəqqisi və hər bir fərdin özünü reallaşdırması üçün əsas şərtlərdən biri'²⁷⁹ kimi xarakterizə edir. Bu yalnız xoş qəbul olunacaq ideyalara deyil, həm də əhəlinin müəyyən hissəsini şok edəcək və ya incidə biləcək ideyalara da şamil edilir.²⁸⁰

10-cu maddə ifadənin formalarının çox geniş spektrini əhatə edir. Konkret siyahı olmasa da Avropa İnsan Hüquqları aşağıdakıları bu siyahıya aid hesab edir: kitablar,²⁸¹ karikaturalar,²⁸² internet,²⁸³ radio,²⁸⁴ və incəsənət əsərləri.²⁸⁵ Fikirlərin çox geniş spektri də 10-cu maddənin çərçivəsinə daxil olur, məsələn, siyasi fiqurların tənqidi²⁸⁶ və dini əqidələrə çağırış.²⁸⁷ Çox zaman bu hüququn digər hüquqlarla çox sıx əlaqəsi olur. Fərd öz fikrini ifadə azadlığını həyata keçirərkən (i) digər hüquqlarla üzləşə bilər və (ii) başqalarına təsir edə bilər. Məsələn, ictimai olaraq öz dini baxışlarını ifadə edən fərd eyni zamanda 9 və 10-cu maddələrə görə sahib olduğu hüquqları da həyata keçirə bilər. Toplaşmaq azadlığını təmin edən 11-ci maddə də uyğun gələ bilər, ancaq Macarıstana qarşı işdə Məhkəmə bildirdi ki, 'öz fikrini ifadənin ictimai məkanda baş verməsi sadə faktı bu hadisəni zəruri olaraq toplaşmaya çevirmir'.²⁸⁸

Çorherr Avstriyaya qarşı (Chorherr v Austria) işində ərizəçi ictimai toplantıda siyasi mesajlı plakat daşıyırdı. O, bununla siyasi mövqeyini ifadə edirdi ki, bu da onu 10-cu maddənin kontekstinə daxil edirdi. Onun plakatu həm əks etdirdiyi mesajla, həm də onların mövqeyini bloka aldığına görə toplaşanların bəzi üzvlərini qıcıqlandırdı. O, polis ictimai asayışı narahat etdiyinə görə nümayişi dayandırmaq xahişini rədd etdi. O, daha sonra həbs olundu və cərimə edildi. Strasburq məhkəməsi bu

²⁷⁹ Handisayd Birləşmiş Krallığa qarşı (*Handyside v the United Kingdom*), 7 dekabr 1976-cı il qərarı.

²⁸⁰ Yenə orada.

²⁸¹ Yenə orada.

²⁸² Leroy Fransaya qarşı (*Leroy v France*), 2 oktyabr 2008 tarixli qərar.

²⁸³ Perrin Birləşmiş Krallığa qarşı (*Perrin v the United Kingdom*), 18 oktyabr 2005-ci il tarixli məhkəmə qərarı.

²⁸⁴ Barthold Almaniya qarşı (*Barthold v Germany*), 23 mart 1985-ci il tarixli qərar.

²⁸⁵ Müller İsveçrəyə qarşı (*Muller v Switzerland*), 24 may 1988-ci il qərarı.

²⁸⁶ Oberslik Avstriyaya qarşı (*Oberschlick v Austria*), 23 may 1991-ci il qərarı.

²⁸⁷ Otto-Preminger İnstitutu Avstriyaya qarşı (*Otto-Preminger Institute v Austria*), 20 sentyabr 1994-cü il qərarı.

²⁸⁸ Faber Macarıstana qarşı (*Faber v Hungary*), 24 iyul 2012-ci il qərarı, bənd 38.

işdə 10-cu maddənin pozuntusunu tapmadı və bildirdi ki, onun həbsi və ittiham olunması Avstriya qanunlarına uyğun idi və toplaşmada baş verə biləcək nizamsızlığın qarşısını almağa xidmət edirdi.²⁸⁹

Toplaşmaq və birləşmək:

Maddə 11, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

11-ci maddə başqaları ilə sərbəst toplaşma və birləşmək hüququnu təmin edir. Bu, yürüyüşlər, izdihamlar, paradlar, şəxsi və ictimai mitinqlər, nümayişlər və əks-nümayişlər də daxil olmaqla dinc toplaşmaları əhatə edir. 11-ci maddənin təsbit etdiyi hüquqlar müəyyən məhdudiyyətlərə tabedir, həmçinin polis də daxil olmaqla müəyyən qrupların toplaşmaq azadlığına məhdudlaşdırmalar qoyan xüsusi müddəanı əks etdirir.

Toplaşmaq azadlığını təmin etmək vəzifəsi polisin üzərinə həm əməliyyat şərtlərində, həm də daxili və beynəlxalq hüquqa uyğunluq baxımından ciddi şərtlər qoyur. Əsaslandırılmamış müdaxilədən uzaq durmaq tələbindən başqa, polisin özəl şəxslər də daxil olmaqla başqalarının hücumundan qorumaq kimi pozitiv öhdəlik daşdığı vəziyyətlər də yarana bilər.

Oya Ataman Türkiyəyə qarşı (Oya Ataman v Turkey) işində Məhkəmə bildirdi ki, 'nümayişçilər zorakılıq aktları törətmədikdə əhəmiyyətlidir ki, dövlət hakimiyyət orqanları, əgər Konvensiyanın 11-ci maddəsinin təmin etdiyi toplaşmaq azadlığını mahiyyətindən məhrum etmək istəmirsə, dinc toplaşmalara müəyyən səviyyədə dözümlülük göstərməlidir.²⁹⁰ 11-ci maddə zorakı toplantını müdafiə etmir. Əgər toplaşmaq zorakılıq aktının elementlərini əks etdirirsə, polisin fəaliyyəti bu aktlara yönəlməlidir.²⁹¹ Ancaq toplaşmaq ən azı minimum tərkib elementinə ehtiyac duyur. Kiçik sayda insanların toplaşması Konvensiya çərçivəsində toplaşmağı əhatə etmir.

Tatar və Faber Macarıstana qarşı (Tatar and Faber v Hungary) işində iki nəfər 13 dəqiqə ərzində Macarıstan parlamentinin binasının ətrafındakı hasara çirklə paltarlar asmışdılar. Bu, ölkədəki siyasi vəziyyəti şərh etmənin ifadəsi idi. Onlar xəbərdarlıq etmədən toplaşmağa görə məhkum edildilər. Məhkəmə bildirdi ki, ərizəçilərin hərəkətləri toplaşmaq

²⁸⁹ Çorher Avstriyaya qarşı (*Chorherr v Austria*), 25 avqust 1993-cü il qərarı, bənd 33.

²⁹⁰ *Oya Ataman v Turkey*, 5 dekabr 2006-cı il qərarı, bəndlər 41 və 42.

²⁹¹ Zililberq Moldovaya qarşı (*Ziliberberg v Moldova*), 1 fevral 2005-ci il qərarı.

deyildi, belə ki 'iştirakçıların məqsədli toplaşmaq niyyəti yox idi.'²⁹² Strasburq məhkəməsi bildirdi ki, demokratiya Konvensiyada əks olunan yeganə siyasi modeldir və yeganə ona uyğun gələndir²⁹³ və 'toplaşmaq azadlığı hüququnun təminatı hakimiyyət orqanlarının marağına və nəyə icazə verilib-verilməyəcəyinin qavrayışına buraxıla bilməz'.²⁹⁴ Əlavə olaraq bildirildi ki, 'zorakılığa və ya demokratik prinsiplərin inkarına sövq etmə istisna olmaqla – halbuki bəzi fikirlər və sözlər hakimiyyət orqanlarına şokedici və qəbul olunmaz görünə bilər - öz fikrini ifadə azadlığına müdaxilə edən tədbirlər demokratiyaya ziyan vurur və çox zaman onun üçün təhlükə yaradır'.²⁹⁵

Əgər polisin hərəkətləri toplaşmaq azadlığı hüququna mane olmağa yönəlmişdirsə, bu, həmin təminatın pozulmasına səbəb olacaqdır. Strasburq məhkəməsi tərəfindən baxılmış bir çox işlərdə dinc nümayişçilər qanunsuz əsaslarla həbs olunmuşdurlar.

Hayd Park və Başqaları Moldovaya qarşı (Hyde Park and Others v Moldova) (nos. 5 və 6) işində, məsələn, qanuni protestlərdə bir sıra nümayişçilər sənədlərin yoxlanılmasında iddia olunan uyğunsuzluqlara görə həbs olunmuş və ya onların şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlərinin daha ətraflı araşdırılması üçün aparılmışdılar. Onlar, həmçinin, Toplaşmaq haqqında daxili qanunun pozuntularına görə məhkum edilmişdilər. Strasburq məhkəməsi bildirdi ki, bu hərəkətlər toplaşmaq azadlığı hüququnun pozulmasını təşkil edir.²⁹⁶

Strasburq məhkəməsi siyasi partiyanın legitim fəaliyyətini əks etdirən nümayişlərin məhdudlaşdırılması cəhdlərinə xüsusi ciddi diqqət yetirəcəkdir.

Xristian Demokratik Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (*Christian Democratic People's Party v Moldova*) işində ərizəçi siyasi partiya Moldova hökumətinə qarşı 7 yaşından yuxarı bütün məktəb uşaqları üçün rus dilinin öyrənilməsinə məcburi olmasına dair təklifinə qarşı nümayişlər təşkil etdi. Hakimiyyət orqanları nümayişlərə dair xəbərdarlıq alıqda təşkilatçılarla heç bir məsləhətləşmə aparmadan nümayişin keçirilməsi üçün təklif olunan yeri dəyişdirdilər. Təşkilatçılar buna

²⁹² *Tatar and Faber v Hungary*, 12 iyun 2012-ci il qərarı, bənd 39.

²⁹³ Xristian Demokratik Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (*Christian Democratic People's Party v Moldova*), 14 fevral 2006-cı il tarixli qərar, 63-cü bənd.

²⁹⁴ *Hayd Park və Başqaları Moldovaya qarşı (Hyde Park and others v Moldova)*, 31 mart 2009-cu il qərarı, bənd 30.

²⁹⁵ *Faber v Hungary*, 24 iyul 2012-ci il qərarı, bənd 37.

²⁹⁶ *Hayd Park və Başqaları Moldovaya qarşı (Hyde Park and Others v Moldova)* (nos. 5 and 6), 14 sentyabr 2010-cu il qərarı.

baxmayaraq əvvəldən xəbərdarlıq edilən yerdə nümayişi keçirdilər. Cavab olaraq, hakimiyyət orqanları Xristian Demokratik Xalq Partiyasının fəaliyyətini 1 ay müddətində dayadırdı. Nümayişlərin videoları göstərirdi ki, onlar mahiyyət etibarilə dinc nümayişlər olub. Məhkəmə 11-ci maddənin pozulmasını taparaq bildirdi ki, 'yalnız siyasi pluralizm və ya əsas siyasi prinsiplər üçün təhlükə yaradan çox ciddi pozuntular siyasi partiyanın fəaliyyətinə qadağa qoyulmasını əsaslandırma bilər.'²⁹⁷

Pozitiv öhdəliklər

10-cu maddə yalnız öz fikrini ifadə etmək azadlığına müdaxilə oluna biləcək halları məhdudlaşdırmır. Demokratik cəmiyyətdə bu hüququn əhəmiyyəti ilə bağlı olaraq dövlətin bu hüququn həyata keçirilməsini müdafiə etmək üçün mümkün addımlar atmalı olduğunu müəyyənləşdirən vəziyyətlər də öz əksini tapıb.

Özgür Gündən Türkiyəyə qarşı (Ozgur Gundem v Turkey) işində Kürd İşçi Partiyası və onun əməkdaşları ilə əlaqəli olan qəzet bir sıra ölümlərlə nəticələnən uzunmüddətli təhdid və zorakılıq kampaniyasına məruz qalmışdı. Qəzet tərəfindən tələb olunsada hakimiyyət orqanları hər hansı müdafiə tədbirləri görmədi. Bu, 10-cu maddənin pozulması idi.²⁹⁸

Şəxsin və ya təşkilatın öz fikrini ifadə azadlığını (məşhur olmasa belə) həyata keçirərkən hücumla məruz qala biləcəyi üçün ağlabatan əsaslar olduğu halda, onları müdafiə etmək üçün polisin bəzi addımlar atması zəruri ola bilər. Nəzərə almaq əhəmiyyətlidir ki, bu, nəticə öhdəliyi deyil. Polisdən onların yurisdiksiyası altında olan hər hansı şəxsə zərər vurmayaçağını əmin etməsini gözləmək olmaz. Belə addımların dəqiq təbiətini abstrakt olaraq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Polisin müvafiq daxili qanunvericiliyə və polis praktikasına əsaslanan professional nəzarət etmə qərarları yetərli ola bilər.

²⁹⁷ Xristian Demokratik Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (*Christian Democratic People's Party v Moldova*), 14 fevral 2006-cı il qərarı, bənd 76.

²⁹⁸ *Özgür Gündən Türkiyəyə qarşı (Ozgur Gundem v Turkey)*, 16 mart 2000-ci il qərarı, bənd 44.

8-11-ci maddələrə əsasən müdaxilənin əsaslandırılması, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, 8-11-ci maddələrdə əks olunan hüquqlar müəyyən hallarda və spesifik şərtlərdə məhdudlaşdırıla bilər. Birinci, hər hansı müdaxilə 'legitim məqsəd' daşmalıdır. İkinci, müdaxilə 'qanuna uyğun olmalıdır'. Üçüncü, müdaxilə 'demokratik cəmiyyətdə zəruri olmaqdan' daha artıq olmalıdır. Bunlar Konvensiyada interpretasiyası ən çətin olan məsələlərdəndir və polis məmurları üçün hərəkətlərini bu müddəə ilə əsaslandırmaq da çətin ola bilər. 'Qanuna uyğun'

Konvensiyanın 8-ci maddəsi tələb edir ki, onun müdafiə etdiyi hüquqlara hər hansı müdaxilə 'qanuna uyğun' olmalıdır. 9-11-ci maddələr tələb edir ki, hər hansı müdaxilə 'qanunda təsvir olunmuş' olmalıdır. Bu ifadələr eyni məna daşıyır. Onlar fərdin əqlabatan müəyyənlik dərəcəsində müvafiq hüquqa tətbiq oluna biləcək hər hansı məhdudiyyətləri əvvəlcədən görə bilməsini təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu, hakimiyyət orqanlarının özbaşına hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün bir vasitədir. Əvvəlcədən görə bilmə tələb edir ki, (i) daxili qanunvericilikdə hüquqi əsas olmalıdır; (ii) qanun çatımlı olmalıdır; və (iii) qanun fərdə hərəkətlərinin nəticələrini qiymətləndirməyə imkan verməlidir.

(i) bəndi ilə bağlı hüquqi əsas daxili hüquq sistemi üçün qanunda və ya digər hüquq normasında təmin olunmalıdır. Məhkəmə presedenti "qanun" sayıla bilər.²⁹⁹ Konvensiyanın şərtlərinə görə "qanun" kimi təfsir oluna bilməsi üçün tədbir qərar qəbul edən orqanlar tərəfindən irəli sürülən hər hansı qiymətləndirmənin dəqiq əqlabatan dərəcəsi müəyyən olunmalıdır.³⁰⁰ Polisin hər hansı qərarının müdafiə məqsədi daşdığını təsdiq etmək üçün müvafiq qanunlarla və hər hansı tətbiq oluna bilən bələdçi ilə ciddi uyğunluq tələb olunur. Qərarların və onun səbəblərinin qeydə alınması da əhəmiyyətlidir.

'Legitim məqsəd daşımaq'

8-11-ci maddələr müdafiə olunan hüquqlara müdaxilə edilməsi üçün legitim məqsədləri dəqiqləşdirir. Müxtəlif maddələrdə bu eynidir, amma onların arasında əhəmiyyətli fərqlər də mövcuddur. Məsələn, 8, 10 və 11-ci maddələr milli təhlükəsizliyi legitim məqsəd kimi daxil edir. Ancaq

²⁹⁹ Sandey Tayms Birləşmiş Krallığa qarşı (*Sunday Times v the United Kingdom*), 26 aprel 1979-cu il qərarı.

³⁰⁰ Malon Birləşmiş Krallığa qarşı (*Malone v the United Kingdom*), 2 avqust 1984-cü il qərarı.

9-cu maddə (fikir, vicdan və din azadlığı) onu legitim məqsəd olaraq daxil etmir. Polisin nəzarət etmə şərtlərində ən müvafiq məqsədlər nizamsızlıq və ya cinayətin qarşısının alınması, ictimai asayişin və başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunmasıdır. Şikayət olunan hərəkətlə izlənən məqsəd arasında əlaqə olmalıdır. Praktikada buna nail olmaq çətin deyil. Məsələn, toplaşmaları məhdudlaşdıran və ya qadağan edən qərarlar adətən nizamsızlığın qarşısının alınmasını tələb edir.

‘Demokratik cəmiyyətdə zəruri’

Polisin hərəkətinin “demokratik cəmiyyətdə zəruri” olması üçün o, (i) təzyiq edən sosial ehtiyaca uyğun olmalıdır; (ii) nail olunmağa çalışılan məqsədə proporsional olmalıdır; və (iii) həmin hərəkət üçün müvafiq, yeterli səbəblər olmalıdır.

Proporsionallığın qiymətləndirilməsi baxımından üç əsas məsələ nəzərə alınmalıdır:

müdaxilənin dərəcəsi;

daha az müdaxilə olunmasına imkan verəcək vasitələrin çatımlılığı; prosedur qorumaların mövcudluğu.

Təcrid olunmuş şəkildə hərəkətin proporsionallığını qiymətləndirmək çətinidir. Alternativ tədbirlərin mövcudluğu, legitim məqsəd daşımanın əhəmiyyəti və s. kimi məsələlər bu qiymətləndirmə üçün əhəmiyyətli ola bilər. Polis məmurları, adətən 8-11-ci maddələrlə müdafiə olunan hüquqların məhdudlaşdırılması hərəkətlərini əsaslandırmaq vəzifəsi qarşısında qalırlar. Xüsusilə, polisin hərəkətlərinin izahı polis Ombudsmanı kimi hesabatlılıq mexanizmləri tərəfindən aparılan hər hansı tədqiqatın tərkibi kimi tələb oluna bilər. Əlavə olaraq, bu, polisin qərarlarının və onun ictimaiyyət, media və vətəndaş cəmiyyətinə qarşı hərəkətlərinin mürəkkəbliyinə aydınlıq gətirilməsinə yardım edir.

Proporsionallıq

Aşağıda göstərilən mülahizələr məmurlara öz hərəkətlərinin proporsionallığını qiymətləndirməkdə kömək etmək üçün tərtib olunmuşdur. Bu mülahizələr qərar verilməsində və bütün müvafiq amillərin nəzərə alınmış olmasını müəyyənləşdirmək üçün faydalı ola bilər. Onlar, eləcə də, qərarların şəffaf, ayrı-seçkiliyə yol verilməyən və hesabatlı olmasından əmin olmaq üçün əhəmiyyətlidir. Bir çox hallarda doğru və ya səhv cavab yoxdur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bildirdiyi kimi, ‘müasir cəmiyyətlərin polis tərəfində nəzarət edilməsində

çətinliklər, insan davranışının əvvəlcədən müəyyən oluna bilməyən olması və prioritetlər və resurslara uyğun edilmiş əməliyyat seçimləri³⁰¹ polis orqanlarına vəziyyətin öhdəsindən gəlmək üçün hansı dərəcədə sərbəstliyin verilməsini ifadə edir.

Hər bir vəziyyətdə müxtəlif hərəkətlərin və qərarların əhatəsi polis və digər müvafiq orqanlara açıq olmalıdır. Aşağıdakı məsələlərə istinad edərək polis məmurları qərar vermə proseslərinin mütənasib olmasının göstərmək üçün güclü mövqedə olacaqlar:

1. tədbirin görülməsi üçün səbəb (səbəblər).
2. eyni məqsədə çatmaq üçün digər, daha az müdaxilə tələb edən vasitələrin mövcudluğu.
3. müvafiq hüquqi və inzibati müddəaların detalları və onların necə uygulanşdırılacağı.
4. görülmən tədbirin zərurəti və əvvəlcədən müəyyən görülmə bilən nəticələr.
5. bu tədbir digərlərinə necə təsir edə bilər.
6. əlaqədar qərara spesifik səbəblər də daxil olmaqla tədbirin legitim məqsədlə görülməsinin və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinin təsdiqi.
7. qərar bütün müvafiq informasiya nəzərə alınaraq mı verilib.

Bu sualların cavabları növbəti təhqiqat və ya digər araşdırma zamanı sizin hərəkətlərinizin müdafiəsinə yardım edə bilər.

Pozitiv öhdəliklər

Konvensiyanın 9-11-ci maddələrində təmin olunmuş hüquqlar dövlət orqanlarının üzərinə (polis də daxil olmaqla) fərdlərin bu maddələrlə sahib olduğu hüquqların həyata keçirilməsinə yardım etmək üçün müəyyən öhdəliklər qoyur. Məhkəmə bildirdi ki, bu hüquqlar dövlətlərin üzərinə yalnız müdaxilə etməmək öhdəliyini qoymaqdan daha irəli gedir. Məsələn, Özgür Gündəm Türkiyəyə qarşı (*Ozgur Gundem v Turkey*) işində, Türkiyə kürd qəzetinə qarşı zorakılıq və təhdidetmə kampaniyasına qarşı təhqiqat və müdafiə tədbirləri görmək kimi pozitiv öhdəliklər də daşıyır.³⁰²

Planlaşdırılmış toplaşmanın nizamsızlıqla nəticələncəyi gözlənilirdi hallarda toplaşmanın qadağan olunmasına icazə verən daxili qanunlar polis və ya səlahiyyətli orqanlar tərəfindən istifadə oluna bilər. Ancaq

³⁰¹ Kontrova Slovakiyaya qarşı (*Kontrova v Slovakia*), 31 may 2007-ci il qərarı, bənd 50.

³⁰² *Ozgur Gundem v Turkey*, 16 mart 2000-ci il qərarı.

başqalarının zorakılıq təhlükəsi toplaşmanı qadağan etmək üçün kifayət deyil. Əgər yalnızca nizamsızlıq təhlükəsi toplaşmağı qadağan etmək üçün yetərli əsas olsa idi, bu, asanlıqla uyğun olmayan səbəblərlə toplaşmaların qadağan olunması üçün istifadə olunardı. Müvafiq olaraq, əks-etiraz təşkil olunarsa, dövlətdən səlahiyyətləri daxilində polisin iştirakını və s. təmin etməklə toplaşmaya yardım etmək üçün ağılabatan tədbirlər görmək tələb olunur.³⁰³ Avstriyaya qarşı işdə aborta və əks-nümayişə qarşı həkimlərin toplaşması ilə əlaqədar Məhkəmə bildirdi ki, toplaşmaq azadlığı hüququnu təmin etmək üçün müəyyən tədbirlər (məsələn, polisin iştirakı) tələb olunur.³⁰⁴ Ancaq Məhkəmə onu da bildirmişdir ki, baxmayaraq ki 'iştirakçı dövlətlər qanuni nümayişlərin dinc keçirilməsi üçün ağılabatan və müvafiq tədbirlər görmək öhdəliyi daşıyır, onlar bunu mütləq şəkildə təmin edə bilməz və istifadə olunmalı vasitələrin seçilməsində geniş ixtiyar həddinə sahibdirlər'.³⁰⁵

Faber Macaristana qarşı (Faber v Hungary) işində ərizəçi mübahisəli tarixi mənalara görə qanuni bayrağın nümayişini dayandırmaqdan imtina etməyə görə cərimələnmişdi. O, bayrağı toplaşmanın yanında qaldırmışdı və polisin hərəkətinin əsaslandırılması üçün nizamsızlığın baş verə biləcəyindən qorxdığını bildirmişdi. Məhkəmə bu fikri çox diqqətlə araşdırdı və bildirdi ki, 'riskin sadəcə mövcudluğu tədbirin qadağan edilməsi üçün yetərli deyil: hakimiyyət orqanları öz qiymətləndirmələrini apararkən zorakılıq toqquşması təhlükəsini neytrallaşdırmaq üçün zəruri resursları qiymətləndirmək üçün narahatlığın potensial şkalasının dəqiq ölçülərini müəyyənləşdirməlidirlər'.³⁰⁶

Toplaşmanı qadağan edən hər hansı qərar 11-ci maddə ilə təmin olunan hüquqlara ciddi müdaxilədir. Müvafiq olaraq, bu müdaxilə çox ciddi əsaslandırma tələb edir və maddənin 2-ci bəndinin tələblərinə uyğun gəlməlidir.³⁰⁷

Ancaq Məhkəmə qəbul etdi ki, polis və digər hakimiyyət orqanları gözlənilən nizamsızlıqla bağlı mümkünlüyü qiymətləndirmək üçün daha yaxşı mövqedədirlər. *Faber* işində Məhkəmə bildirdi ki, 'daxili hakimiyyət orqanları təhlükə risklərini və risk ehtimalını diktə etdiyi müvafiq

³⁰³ *Ärzte für das Leben* platforması Avstriyaya qarşı (Plattform 'Ärzte für das Leben' v *Austria*), 21 iyun 1988-ci il qərarı.

³⁰⁴ *Yenə orada*.

³⁰⁵ *Faber Macaristana qarşı (Faber v Hungary)*, 24 iyul 2012-ci il qərarı, bənd 39.

³⁰⁶ *Yenə orada*, bənd 40.

³⁰⁷ Bax: səh. 113-116 aşağıda

tədbirləri qiymətləndirmək baxımından daha yaxşı mövqedədirlər.³⁰⁸

İctimai toplaşmalar – polis nəzarəti məsələləri

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ göstərir ki, ictimai toplaşmalara polis nəzarətinin həyata keçirilməsi bütün Avropada polis xidmətləri və digər hakimiyyət orqanlarının əhəmiyyətli problemlərinin geniş spektrini əks etdirir. Strasburq məhkəməsinin qərara aldığı işlərdə toplaşmaların keçirilməsinə təkrarlanan etirazlar³⁰⁹, toplaşmaq hüququna qeyri-proporsional müdaxilələr³¹⁰ və toplaşmaları özəl şəxslərin hücumundan qorumaqda uğursuzluq³¹¹ kimi məsələləri araşdırmışdır.

Demokratik azadlıqların həyata keçirilməsində vəziyyətlərin aşkar müxtəlifliyi onlara polis nəzarəti həyata keçirmənin çox çətin olduğunu ifadə edir.³¹² Bu, detallı planlaşdırma, yaxşı təlim görmüş əməkdaşlar, yetərli təchizat və kifayət qədər çeviklik tələb edir ki, hətta çox vaxt əvvəldən gözlənilməyən yeni vəziyyətlərə onlar yaranan kimi cavab verə bilsin. Bu çətinliklər polisdən hadisələrə sadəcə vermək tələb olunmaması ilə daha da ağırlaşır; polisdən tələb olunur ki, dinc toplaşmanın qorunduğundan əmin olsun. Bu hüquqların həyata keçirilməsinin qorunması üçün fəal addımların atılması tələb olunur. Bütün polis məmurları müvafiq insan hüquqları standartlarına dair təlim keçməlidirlər. Bu təlimlər o zərurəti başa salmalıdır ki, polis əməliyyatları elə şəkildə planlaşdırılıb və nəzarət olunur ki, öldürücü zorakılığın³¹³ tətbiqini minimuma endirsin, əmin olsun ki, tətbiq olunan hər hansı güc qanunidir və yaranmış vəziyyətdə minimum zəruridir və dinc toplaşmaq və digər əlaqədar hüquqlar qorunur. İctimai asayiş əməliyyatlarını həyata keçirən polis məmurları müvafiq təlim və təcrübəyə malik olmalıdırlar.³¹⁴ İctimai asayiş əməliyyatlarını həyata keçirən polis məmurları hər hansı güc tətbiqinin nəticələrini nəzərə almalı və həmişə əmin olmalıdır ki, polisin bütün nəzarət qərarları güc tətbiqini minimuma endirmək tələbi əsasında verilib.

³⁰⁸ *Faber v Hungary*, 24 iyul 2012-ci il qərarı, bənd 42.

³⁰⁹ Alekseyev Rusiyaya qarşı (*Alekseyev v Russia*), 21 oktyabr 2010-cu il qərarı.

³¹⁰ Oellinger Avstriyaya qarşı (*Oellinger v Austria*), 29 iyun 2006-cı il qərarı.

³¹¹ Gldani Gürcüstana qarşı (*Gldani v Georgia*), 3 may 2007-ci il qərarı.

³¹² Bax: məsələn, Guiliani və Gaggio İtaliyaya qarşı (*Giuliani and Gaggio v Italy*), 25 avqust 2009-cu il qərarı, bənd 238.

³¹³ Mckan və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (*McCann and Others v the United Kingdom*), 27 sentyabr 1995-ci il qərarı.

³¹⁴ Andronikou və Konstantinou Kiprə qarşı (*Andronicou and Constantinou v Cyprus*), 9 oktyabr 1997-ci il qərarı.

İctimaiyyətlə əlaqələr

İctimai asayişə uğurlu polis nəzarəti yalnız ictimaiyyətin mümkün olan ən yüksək səviyyədə dəstək və əməkdaşlığı ilə həyata keçirilə bilər. Polis bu dəstəyi qorumaq və saxlamaq üçün hər cəhdi göstərməlidir. İctimaiyyətlə əlaqələr gərginlik və potensial problemlərlə bağlı məlumatın təmin edilməsində, eləcə də hər hansı mövcud gərginliyi azaltmaq və çətin vəziyyətləri həll etmək üçün əvəzsizdir. İctimaiyyətlə əlaqələr yalnız gərginlik və nizamsızlıq zamanı deyil, davamlı prosesdə qurulmalıdır. Bu yolla çətin zamanlarda yardım edə biləcək ictimaiyyətlə davamlı münasibətlər qurulacaq. Polis ictimai asayiş əməliyyatlarından təsirlənən bütün şəxslərlə ünsiyyətə daxil olmalıdır. Hadisələr zamanı münasibətlərin qurulması digərləri və polis arasında səhv başa düşülmə və düşmənçilik yaranmasının mümkünlüyünü azalda bilər. Buna dəstək olacaq texniki imkanlar da çatımlı olmalıdır.

İctimai asayişə polis nəzarəti və ictimai polis nəzarəti sıx əlaqədardır. Bu sahənin spesifik xarakterinə dair detallı biliyə sahib olan yerli polis məmurlarının patrulu həmişə saxlanılmalıdır. Onlar nizamsızlıq baş verdikdən sonra polis sahələrində tələb olunan məmurlardır. Onlar, eləcə də, gərginliyin mövcud olacağı üçün çox effektiv 'erkən xəbərdarlıq' sistemi ola bilərlər. Normal ictimai polis nəzarəti gündəlik realıq olmalıdır və ictimai asayişə polis nəzarəti onu azaltmalı deyil, dəstəkləməlidir. İctimai asayişin pozulduğu hər hansı vəziyyətdə müdaxilə etmək qərarı alınarkən bu nəzərə alınmalıdır.

İctimai asayiş vəziyyətləri zamanı polisin fəaliyyəti qanuni və proporsional olmalıdır.³¹⁵ Həddən artıq güc tətbiqetmə ictimaiyyətlə əlaqələri zədələyə bilər və uzun müddət polisin işini çətinləşdirə bilər. Bu, ictimaiyyətlə polis arasında münasibətlərə ziyan vurur və etibar və əlaqənin qırılmasına gətirib çıxarır.

İctimai asayiş əməliyyatları zamanı polis yanaşılması mümkün və çatımlı, təhlükəsizlik mülahizələrinə tabe olmalıdır. Onlar ictimai toplaşmaqdan təsirlənən şəxslərlə dialoqa daxil olmaq danışıqlar aparmağa qabil olmalıdır. Polis mümkün qədər tez ictimaiyyəti öz planlarına dair məlumatlandırmalıdır ki, polisin hərəkətinin səhv başa

³¹⁵ P.F. və E.F. Birləşmiş Krallığa qarşı (*P.F and E.F v the United Kingdom*), 23 noyabr 2010-cu il məhkəmə qərarı.

düşülməsi dərəcəsi azalsın. Səy göstərməlidir ki, iştirakçılar və yerli əhali kimi ictimai asayiş vəziyyətlərindən təsirlənənlərlə əlaqə qurmaq və saxlamaq mümkün olsun. İctimaiyyətlə əlaqə qarışıqlıq və səhv anlaşılmaya yol verməmək üçün sadə dildə və planlı və koordinasiya edilmiş olmalıdır.

Polis səlahiyyətləri (məs., güc tətbiqi, həbs, cinayət təhqiqatı)

İctimai asayiş əməliyyatları ilə əlaqədar hər hansı aspektlə bağlı polis səlahiyyətlərinin tətbiqi müvafiq və proporsional şəkildə edilməlidir. Müdaxilə səlahiyyətləri məcburi deyil, könüllü nəzərə alınmalıdır. Vəziyyət polisin müdaxilə səlahiyyətləri olan yerdə baş verərsə, bundan avtomatik istifadə olunmamalıdır. Müdaxilə səlahiyyətlərindən istifadə çox zaman vəziyyəti alovlandırır və gərginliyin yüksək dərəcələrinə və zorakılığın həcmnin artmasına səbəb olur. Polisin etibar dərəcəsi də azala bilər.

Toplaşmalar zamanı qanun pozuntuları polis tərəfindən müşahidə olunarsa, əməliyyatın dərhal və ya toplaşma bitdikdən sonra keçirilməsinə dair qərar alınmalıdır. Polis mümkün olduğu qədər əmin olmağa çalışmalıdır ki, ictimai toplaşma ilə bağlı tədbir görülən zaman onlar cavabdeh şəxslərə hədəflənib və iştirakçı olmayanlar təsirlənməyib. Kiçik bir azlığın böyük, dinc toplaşmada zorakılıqdan istifadə etməsi toplaşmanın dağıdılması üçün əsas ola bilməz. Proporsional və qanuni güc, zəruri olarsa, zorakılıq törədənələrə qarşı tətbiq oluna bilər.³¹⁶

Polis əməliyyatlarının planlaşdırılması

İctimai asayiş tədbirlərinin planlaşdırılması obyektiv məlumatlara əsaslanmalıdır. Polisin cavabının, müdaxilə dərəcələri, potensial taktikalar və s.-nin müəyyənləşdirilməsində bənzər hadisələrin əvvəlki tarixi nəzərə alınmalıdır. İctimai asayiş tədbirlərinə nəzarət edəcək polis məmurları hüquq məsləhətçiləri, texniki mütəxəssislər və s. kimi mütəxəssis məsləhətinə ehtiyac ola biləcəyi ehtimalını araşdırmalıdırlar. Polisə çatımlı olan resurslar mümkün qədər müvafiq əməliyyatın ciddiliyinə uyğun olmalıdır. Əlaqələndirmə mexanizmləri tələb oluna bilən digər xidmətlərlə (təcili yardım, xəstəxanalar və yanğın söndürənlər briqadası) birlikdə təşkil olunmalıdır.

³¹⁶ Oellinger Avstriyaya qarşı (*Oellinger v Austria*), 29 iyun 2006-cı il qərarı.

Toplaşmanın polis və ya digər dövlət hakimiyyət orqanı tərəfindən videoya çekilməsi qəbul ediləndir, çünki bu ictimai təhlükəsizliyi artırır və hər hansı pozuntuların araşdırılmasına yardım edə bilər. Görüntülərin qeydə alınması bəzi şəxsləri cinayət aktları törətməkdən çəkəndirə bilər. Ancaq ehtiyatlı şəkildə edilməsə, bu, iştirakçıların qorxmasına səbəb ola bilər. Videoyazının necə aparılması və saxlanılmasına dair ictimaiyyətə cəmiyyət siyasət mövcud olmalıdır. Görüntülər yalnız cinayət təhqiqatı məqsədi ilə istifadə oluna bilər və zəruri olduğundan artıq saxlanılmamalıdır. Əgər görüntülər zəruri olduğundan artıq saxlanılırsa və fərdlərin oradan tanınma biləcəyi şəkildə qorunarsa, bu, şəxsi həyata hörmət hüququnun (Konvensiyanın 8-ci maddəsində təmin edilmiş) pozulması ilə nəticələnə bilər.³¹⁷

Media ilə dostca münasibətlər saxlanılmalıdır və polis əməliyyatlarının keçirildiyi yerlərə təhlükəsizliyi təmin olunmuş şəkildə onların daxil olmasına icazə verilməlidir. Təyin edilmiş əlaqə nöqtələri məlumat və müsahibələri təmin etmək üçün müəyyənləşdirilməlidir. Məmurlara nə vaxt və hansı şərtlərdə media ilə danışmağa icazə verilməsi bildirilməlidir. İctimaiyyəti məlumatlandırmaq və əhalini həmin ərazidən keçməməsinə imkan yaratmaq məqsədi ilə brifinqlər hadisələrdən əvvəl təmin olunmalı və insanlara həmin ərazini tərk etməyə imkan verməlidir.

Kütlənin psixologiyası

Polisin toplaşmalarla daha effektiv işləyə bilməsi üçün onların kütlə psixologiyasına dair müəyyən səviyyədə biliyə sahib olmaları zəruridir. Çox əhəmiyyətlidir ki, polis əməliyyatı kütlənin zorakı olacağını və ya asayişin pozulacağını iddia etmir. Asayiş pozuntusu üçün mümkün qədər çox məlumat toplanılmalı və təhlil olunmalıdır. Bu, polis qərarlarının əvvəlcədən səhv qavrayışa və mənfi rəyə deyil, məlumata və professional qərara əsaslanacağına imkan yaradacaq.

Polis əməliyyatlarının asayiş pozuntusunun baş verəcəyi ehtimalına əsaslanması həqiqətən nizamsızlığa səbəb ola bilər. Çünki istifadə olunan təchizatın növünün polis məmurlarının yanaşması əsasında iki dəfə artırılması aqressivlik təəssüratı yarada bilər ki, bu da izdihamdakı şəxslərin aqressiv şəkildə cavab verməsinə səbəb ola bilər. Polis taktikaları mümkün qədər izdihamın davranışına pozitiv təsir etməlidir.

³¹⁷ Bax:səh. 76 and 107 yuxarıda.

Toplaşma zamanı məmurlara verilən brifinqlər də həlledicidir. Əgər məmurlara təhlükənin gözənlidyi söylənilərsə, onlar böyük ehtimal baş verən hər hansı xırda insidentə daha tez və güc tətbiq edərək cavab verəcək. Ancaq müvafiq birifinqlər verildikdə məmurlar hadisələrə daha proporsional şəkildə cavab verəcəklər. Danışqlar və dialoq gərgin vəziyyətlərin aradan qaldırılmasında çox zaman uğurlu olur.

Əgər izdihamın üzvləri polisin gücdən çox istifadə etdiyini görərsə, bu, polisin cavabının legitimliyinə hər hansı inamın itirilməsinə və normal davranış qaydalarına riayət edilməməsinə səbəb ola bilər. Bu, polisə və digər məmurlara qarşı daha çox aqressivlik və zorakılıq tətbiq edilməsinə gətirib çıxara bilər. Hər hansı izdihamda bəzi elementlər mövcuddur. Adamların böyük əksəriyyəti adətən polisə hörmət edir və onları dəstəkləyir. Ziddiyyət və zorakılıq meyli elementi daha azdır. Digər elementlər hadisələr baş verərkən cavab olaraq meydana çıxır. Hər zaman polisin uyğunsuz hərəkətinin onun izdihamın gözündə qeyri-legitim görünməsinə imkan yaradacaq dərəcə vardır. Bu, izdihamı belə bir fikrə gətirə bilər ki, polisə və başqalarına qarşı güc tətbiq etmə yolveriləndir. Polisin izdihamın müxtəlif elementlərini fərqləndirməsi vacibdir. Polisin hər hansı hərəkəti ümumilikdə izdihamı qarşı deyil, hər hansı pozuntunun mənbələrinə qarşı yönəldilməlidir.

İzdihamın polisə inamını itirməməsinə təmin etmək üçün əsas üsul dialoqun aparılmasıdır. İzdihamı məlumat verərək polis şayiələri dağıda və müəyyən addımların nə üçün atıldığını göstərə bilər. Bu, izdihamdan istifadə etmək istəyənlərin niyyətlərini həyata keçirməsi ehtimalını azalda bilər.

Vasitəçilik də polisə iştirakçılar arasında effektiv əlaqəyə nail olmaq üçün faydalı vasitədir. Toplaşma və ya iştirakçılar üzərində məhdudiyyətlərin qoyulması zəruri olduqda əvvəlcədən bu məhdudiyyətlərə dair toplaşmanın nümayəndələrindən təsdiq alınmasına səy göstərilməlidir. Bəzi hallarda, məsələn, polisə inamsızlığın yüksək dərəcəsi mövcud olduqda, danışqlar vasitəçilər, məsələn, ictimaiyyətin etibar olunan üzvləri vasitəsi ilə aparılmalıdır. Polis mümkün qədər qanun çərçivəsində və başqalarının hüquqlarına hörmət edərək qrupu rahatlaşdırmalıdır. Dialoq mümkün ən ilkin mərhələdə başlamalı və münasibətlər bu müddət ərzində inkişaf etdirilməlidir. Digər əlaqədar maraqlı şəxslərdən, məsələn, yerli dövlət administrasiya orqanlarının nümayəndələrindən istifadə edilməlidir.

Hüquqların sui-istifadəsi: Maddə 17, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

Konvensiyanın 17-ci maddəsində deyilir:

‘Bu Konvensiyada heç nə hər hansı dövlətin, qrupun və ya şəxsin burada təsbit olunan hüquq və azadlıqlarının ləğvinə yönəlmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı əməl törətmək və ya onları Konvensiyada nəzərdə tutulandan daha artıq məhdudlaşdırmaq hüququna malik olması kimi şərh oluna bilməz.’

17-ci maddənin əsas funksiyası ‘Konvensiyada göstərilən hüquqları demokratik institutların sərbəst fəaliyyət göstərməsini təmin etməklə müdafiə etməkdir’.³¹⁸ Bu, əsasən ölkədə demokratik institutların və digərlərinin hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olmaq istəyən ekstremist qruplar və ya şəxslərlə əlaqədar işlərdə tətbiq olunmuşdur.³¹⁹

³¹⁸ KPD Almaniya qarşı (*KPD v Germany*), 20 iyul 1957-ci il qəbul edilənliyə dair qərar.

³¹⁹ Məs., Rifah Partisi və Başqaları Türkiyəyə qarşı (*Rifah Partisi (The Welfare Party) and Others v Turkey*), 13 fevra 2003-cü il qərarı, bənd 96.

FƏSİL 6

**PEŞƏKAR POLİS
XİDMƏTİNİN SAXLANILMASI****Avropa Şurasının Polis Etikasına dair Məcəlləsi**

Polis peşəsi şərəfli, ancaq polis məmurlarından vacib fiziki və əqli qabiliyyətlər tələb edən peşədir. Məmurlar çox çətin öhdəliklər daşıyırlar ki, onları çox zaman mürəkkəb və təhlükəli vəziyyətlərdə yerinə yetirməli olurlar. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası polis məmurlarının öz öhdəlik və vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə birbaşa əlaqədardır; ancaq eyni zamanda polis məmurları insan hüquqlarının əsas müdafiəçiləridir. Onların funksiyalarını düzgün yerinə yetirməsi yalnız fərdlərin hüquqlarını qorumayacaq, həm də sosial və iqtisadi inkişaf üçün şərait yaradacaq.

Avropa Şurasının Polis Etikasına dair Məcəlləsi 2001-ci ildə qəbul edilmişdir. Bu, Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin Təvsiyəsidir³²⁰ və daxili çərçivədə təsir etmək üçün müəyyənləşdirilmiş bir sıra məcburi olmayan prinsipləri (Təvsiyəyə əlavə olaraq) təmin edir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının presedent hüququnda göstərilmiş bir çox prinsiplər həm də Polis Etikasına dair Məcəlləsində əks etdirilmişdir. Məsələn, Strasburq məhkəməsinin presedent hüququnun bu günə qədər müzakirə olunan *leytmotivi* polisin qanunla həyata keçirdiyi səlahiyyətlərinin tətbiqinin proporsionallığı idi; digəri fərdləri üçüncü tərəflərin qanunsuz hərəkətlərindən müdafiə etmək pozitiv öhdəliyi idi; eyni zamanda üçüncü etiraz etmək kimi demokratik azadlıqların qorunmasının əhəmiyyətinin əks etdirir. Bunların hamısı öz ifadəsini Məcəllədə tapır.³²¹

Məcəllə demokratiyada polis xidmətinin əsas məqsədlərini vurğulayır: cəmiyyətdə ictimai sakitliyi, qanun və intizamı qoruyub saxlamaq; fərdin

³²⁰ Avropa Polis Etikasına dair Məcəlləsində Rec(2001)10.

³²¹ Bax: Əlavə B, aşağıda.

əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək və onlara hörmət etmək; cinayətin qarşısını almaq və mübarizə aparmaq; və ictimaiyyətə yardım və xidmət funksiyaları təmin etmək. Bu məqsədlə polis nəzarəti əməliyyatları qanunun aliliyinin əsas gözləntilərini qarşılamalıdır: onlar daxili hüquqa və beynəlxalq standartlara (ictimaiyyətə çatımlı və kifayət qədər aydın və xarakter etibarilə dəqiq daxili qanun və qaydalarla) uyğun həyata keçirilməlidir.

Polisin təşkilati strukturu polisə 'qanunun professional keşikçisi və ictimaiyyətə xidmətlərin təminatçısı'³²² kimi ictimai hörməti qazanmaq və qoruyub saxlamaq ideyasını gücləndirməyə yardım etməlidir. Təşkilati məsələlər eləcə də, müvafiq agentliklər, yerli icmalar, QHT-lər və etnik azlıq qrupları da daxil olmaqla digər nümayəndəlik qrupları ilə qənaətbəxş ictimai münasibətləri və effektiv əməkdaşlığı inkişaf etdirməlidir. Digər dövlət orqanlarından kifayət qədər əməliyyat müstəqilliyi zəruridir; eləcə də, polisin və prokurorluğun, məhkəmə və islah sisteminin arasında aydın fərqin olması zəruridir və polis bu orqanlardan heç biri üzərində nəzarət funksiyaları həyata keçirə bilməz və məhkəmə sisteminin müstəqilliyinə və qərəzsizliyinə ciddi hörmətlə yanaşmalıdır. Digər tərəfdən, polis və dövlət prokurorluq xidməti arasında funksional və müvafiq əməkdaşlıq gözlənilir (daxili hüquq polisi dövlət prokurorluğunun və ya araşdırma aparan hakimlərin səlahiyyəti altında qoyduqda, polisə fərdi işlərdə cinayət təhqiqatı siyasətinin idarə olunmasının prioritetlərinə və cinayət təhqiqatının davamına dair aydın təlimatlar verilir). Cinayət mühakiməsi prosesində müdafiəçi hüquqşünasların roluna hörmət edilməlidir və polis məmurları, xüsusilə şəxs azadlıqdan məhrum edildikdə hüquqi yardım almaq hüququnun çatımlı olmasına yardım etməlidir.

Professionallığın (korrupsiyaya qarşı mübarizə daxil olmaqla) təmin edilməsi vurğulanır. Buna görə də, işgötürmə obyektivlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə, eləcə də şəxsi keyfiyyət və təcrübəyə əsaslanmalıdır ki, polis əməkdaşına 'möhkəm qərar, açıq münasibət, yetkinlik, ədalətlik, ünsiyyət qabiliyyətləri və lazım olduqda liderlik və idarəetmə bacarıqları nümayiş etdirməyə' imkan versin və sosial, mədəni və icma məsələlərinin düzgün başa düşülməsi gözlənilir.³²³ Təlimlər (ilkin və xidmət boyu mütəmadi) demokratiyanın, qanunun

³²² Polis Etikasına dair Məcəllə, bənd 12.

³²³ Yəni orada, bənd 23.

aliliyinin və insan hüquqlarının müdafiəsinin (və xüsusilə güc tətbiq etməyə və müəyyənləşdirilmiş insan hüquqları prinsipləri bağlı məhdudiyyətlər dair praktik təlimlər keçirilməli və irqçilik və ksenofobiyanın aradan qaldırılması ehtiyacını nəzərə almalıdır) fundamental dəyərlərinə əsaslanmalıdır. Məcəllə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının da tələblərini əks etdirən ümumi prinsiplərə əsaslanmış, ümumi və xüsusi hallarda polis fəaliyyəti və ya müdaxiləsi üçün qaydalar toplusunu əhatə edir. Məsələn, 'polis əməkdaşı ictimaiyyətə qarşı toxunulmazlığa riayət edərək və hörmətlə, xüsusilə həssas qruplara mənsub fərdlərin vəziyyətini xüsusi nəzərə alaraq fəaliyyət göstərməlidir',³²⁴ hər hansı azadlıqdan məhrum etmə 'mümkün qədər məhdudlaşdırılmalı və hər saxlanılan şəxsə onun ləyaqəti, həssaslıq vəziyyəti və şəxsi ehtiyacları nəzərə alınaraq davranılmalıdır'.³²⁵

Polis məmurlarının hüquqları

Polis məmurlarının öhdəlikləri bu günümüzün müzakirəsində xüsusi vurğulanmışdır. Bu, tamamilə başa düşüləndir, amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki, polis məmurlarının da *hüquqları* vardır. Avropa Şurasının Polis Etikasına dair Məcəlləsi aşağıdakılar da daxil olmaqla polis əməkdaşlarının hüquqları ilə bağlı bir sıra müddəaları əks etdirir:

Polis məmurlarının 'digər vətəndaşlarla eyni vətəndaş və siyasi hüquqlardan istifadə etməsi'nin dəqiq ifadəsi. 'Bu hüquqlara məhdudiyyətlər yalnız demokratik cəmiyyətdə polis funksiyalarını həyata keçirməsi üçün zəruri olduqda və qanuna və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına müvafiq şəkildə tətbiq oluna bilər'.³²⁶

Polis məmurlarının mümkün olan ən tam həcmdə, nümayəndəlik təşkilatlarının formalaşdırılması və yetərli ödəniş və sosial müdafiə alması da daxil olmaqla, sosial və iqtisadi hüquqlardan istifadə etməsinin ifadəsi.

Müstəqil məhkəmə tərəfindən intizam tədbirlərinin nəzərdən keçirilməsi hüququ.

Yaxşı əsaslandırılmamış iddialardan müdafiə olunmaq hüququ.

Bu müddəalar polis məmurlarının yetərli müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə daxili hüquq sistemlərinə inkorporasiya olunmalıdır. Aşağıda Məcəllə ilə Strasburq məhkəməsinin presedent hüququ arasındakı əlaqənin qısa təhlili verilir.

³²⁴ Yenə orada, bənd 44.

³²⁵ Yenə orada, bənd 54.

³²⁶ Nazirlər Kabinetinin 19 sentyabr 2001-ci ildə qəbul edilmiş Təvsiyəsi (Rec. (2001)10), bənd 31.

Polis məmurları və birləşmək azadlığı

Vacib prinsip olaraq polis məmurları hər hansı digər şəxslə eyni vətəndaş və siyasi hüquqlardan istifadə edirlər. Bu hüquqlardan biri də birləşmək azadlığıdır. Bu hüquqa həmkarlar ittifaqları və digər nümayəndəlik assosiasiyaları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ daxildir. Bu hüquqlara hər hansı müdaxilə özünəməxsus əsaslandırma tələb edir ki, o, qanuna müvafiq olmalı və əlaqədar ölkədə polis xidmətinin xüsusi təbiətini əks etdirməlidir. Hər hansı məhdudiyyət üçün ümumi xarakterli əsaslandırma təmin etmək kifayət deyil.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bildirmişdir ki, polis məmurları sədaqət, ehtiyatlılıq və mülahizə yürütmək kimi xüsusi vəzifələr daşıyırlar.³²⁷ Müvafiq olaraq, polis məmurlarının və polis nümayəndəlik assosiasiyalarının siyasi fikir ifadə etməsinə müdaxilə o halda edilə bilər ki, bu, 'polis məmurlarının fikirlərini ifadə edərkən qərəzsiz şəkildə davranaraq ictimaiyyətin gözlərində etibarlılıq və təhlükəsizliyinin qorunub saxlanılması tələbinə hörməti möhkəmləndirmək məqsədi daşıyır...' ³²⁸

Bir çox Avropa ölkələri polisin siyasətdə fəal iştirak etməsinin qarşısını alır. Burda əsas məqsəd polisin dövlət xidmətində olması faktını qəbul edərək onun siyasi neytral görünməsinə təmin etməkdir.³²⁹ Bu, polisin belə rejimləri dəstəklədiyi totalitar tarixi olan ölkələrdə daha güclü argument olacaqdır.

Rekvenyi Macarıstana qarşı (Rekvenyi v Hungary) işində Məhkəmə bildirdi ki, 'cəmiyyətdə polisin həlledici rolunun onun məmurlarının siyasi neytrallığının pozulması vasitəsi ilə kompromisə getməməsinə möhkəmləndirmək arzusu demokratik prinsiplərə uyğun olan amillərdən biridir.'³³⁰

Polis məmurları tərəfindən törədilən qanun pozuntusu iddiaları

Bu kitabça boyu ən davamlı mövzu bir sıra hallarda polis məmurlarının törətdiyi ehtimal olunan qanun pozuntusu iddialarının müstəqil və effektiv təhqiqatının aparılması ehtiyacıdır. Məsələn, dövlətin effektiv təhqiqat

³²⁷ Slovak Respublikası Polislərin Həmkarlar İttifaqı və başqaları Slovakiyaya qarşı (*Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others v Slovakia*), 25 sentyabr 2012-ci il, bənd 57 və 69.

³²⁸ Yəne orada, bənd 70.

³²⁹ Rekveniy Macarıstana qarşı (*Rekvenyi v Hungary*), 20 may 1999-cu il qərarı, bənd 41.

³³⁰ Yəne orada.

aparmaq kimi pozitiv öhdəliyi o vaxt yaranır ki, inandırıcı iddia və digər göstəricilər mövcuddur və fərd 3-cü maddəyə daxil olan pis rəftara məruz qalmışdır. Bu 3-cü maddənin 'prosedur aspekti' və ya 'prosedur budağı' adlandırılır, ancaq bu öhdəlik Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının digər öhdəlikləri ilə də meydana çıxa bilər. Nəticə ondan ibarətdir ki, Konvensiya təminatının pozulması o halda müəyyənləşdirilə bilər ki, dövlət pis rəftarın baş verdiyi hesab olunan iddianı kifayət qədər araşdırmamışdır. Təminatın prosedur 'budağı' onu praktikada effektiv etməyə çalışır. Son olaraq, təhqiqat faktların müəyyənləşdirilməsi və eləcə də, bu məsuliyyəti daşıyanın identifikasiyası və cəzalandırılması üçün kifayət qədər ətraflı olmalıdır. Qeyd etmək əhəmiyyətlidir ki, 'təhqiqat aparmaq öhdəliyi' nəticə öhdəliyi deyil, vasitədir: heç də hər təhqiqat mütləq olaraq uğurlu olmalı və ya iddiaçının söylədikləri ilə üst-üstə düşməli deyil; ancaq prinsip etibarilə təhqiqat iş üzrə faktların müəyyənləşdirilməsinə və əgər iddiaların doğru olması sübut olunarsa cavabdeh olanların identifikasiyası və cəzalandırılmasına yönəldilməlidir'.³³¹

Bu hesabatlılıq tələbi ifadə edir ki, polis məmurları intizam və ya cinayət işi üzrə təhqiqata məruz qala bilərlər. Təhqiqata məruz qalma təhqiqatın professionallığından və hər hansı birinin davranışından asılı olmayaraq çox stressli məsələdir. Bir çox hallarda polis məmurları da cinayət pozuntusu törətdiyi iddia olunan hər hansı şəxsin təhqiqat zamanı sahib olduğu hüquqlara malikdir. İntizam prosesləri vətəndaş hüquqlarına təsir etməklə nəticələndikdə (məsələn, işdən çıxarılma), əgər daxili hüquq aydın şəkildə bu prosesləri istisna etmirsə və istisna 'dövlət maraqlarının obyektivliyi ilə əsaslandırılırsa'³³², 6-cı maddənin təminatları da tətbiq oluna bilər. Əgər intizam prosesləri həqiqətən Konvensiyanın 6-cı maddəsi ilə əlaqədar olarsa (hansı ki tələb edir ki, cinayət proseslərinə məruz qalan hər bir şəxsin prosesin ədalətli olmasını təmin etmək üçün geniş prosedur hüquqlara sahib olmalıdır), 6-cı maddə ilə tələb olunan əlavə təminatlar verilməlidir. Bunlara daxildir:

vəzifələrinin detallarını bilmək hüququ;
şahidləri çağırmaq və çarpaz dindirmək hüququ;
ağlabatan müddət ərzində məhkəməyə çıxmaq hüququ; və müdafiəyə hazırlaşmaq üçün yetərli zamana və vasitələrə sahib olmaq hüququ.³³³

³³¹ *Barabanshikov Rusiyaya qarşı (Barabanshchikov v Russia)*, 8 yanvar 2009-cu il qərarı, bənd 54.

³³² *Vilho Eskelinen Finlandiyaya qarşı (Vilho Eskelinen and Others v Finland)*, 19 aprel 2007-ci il qərarı, bənd 62.

³³³ Bax: yuxarıda səh. 85-87. Konvensiyanın 6-cı maddəsinə dair daha ətraflı bu linkdə

Bundan başqa, cinayət prosedurlarına məruz qalan bütün şəxslər şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququna da malikdirlər. Bu hüquq məhdudlaşdırılan hüquqdur və bəzi hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Cinayət proseslərində polis məmurları əlaqədar olduqda media və ictimaiyyət məhkəmə işinin detalları ilə daha çox maraqlanacaq. Əlavə olaraq, məmurlara qarşı şikayətlərin araşdırılmasının müstəqil və effektiv mexanizminin mövcudluğu ictimaiyyətin marağındadır. Bununla belə, kim olduqları aşkara çıxmış polis məmurları və ya onların ailələri üçün təhlükəsizlik və ya əməniyyət problemləri yarana bilər. Əlavə olaraq, fərdi polis məmurunun spesifik kimliyinin bilmək ictimai marağı polis məmurunun intizam və ya cinayət prosesinə məruz qalmasını bilmək ictimai marağından daha azdır. Buna görə də, 6-cı maddənin çatışmayan tərəfi odur ki, proseslər ictimai açıq olmalıdır, halbuki müəyyənləşdirilmiş risk əsasında və Məhkəməyə müdafiə olunan şəxsiyyətinin elan olunmasının qarşısını almağa imkan verən daxili hüququn müvafiq müddəalarına görə elə vəziyyətlər yarana bilər ki, polis məmurunun şəxsiyyəti açıqlanmamalı olsun.

Cinayət işləri üzrə məhkəmə zamanı polis məmurunun müdafiəsi

Strasburq məhkəməsi qəbul etmişdir ki, müəyyən işlərdə həssas şahidlərin müdafiəsi üçün, məsələn, onların şəxsiyyətinin gizlədilməsi və ya məhkəmədə şahidlik edərkən onların ətrafının qorunması üçün xüsusi tədbirlər görülməlidir. Bu, ümumi şəkildə tətbiq olunur, amma müəyyən polis məmurlarına qarşı spesifik üsullar tələb oluna bilər. Ancaq məqsəduyğunluq əsasında görülən bu tədbirlər təqsirləndirilən şəxsin ədalətli məhkəməyə olan əsas hüququna müdaxiləyə yol verməməlidir. Bu məsələ ümumilikdə sübutun qəbul edilənliyinin ədalətliyi şərtləri baxımından nəzərdən keçirilir. Müəyyən bir zaman ərzində Məhkəmə öz yanaşmasını dəqiqləşdirmişdir. Məhkəmənin yurisprudensiyası da daxili məhkəmələrin şahidin anonim qalması ehtiyacını qiymətləndirməsinin əhəmiyyətini vurğulayır. Şahidin anonimliyinin müdafiə olunması qərarı şahidin maraqlarının təqsirləndirilən şəxsin maraqlarından daha üstün olduğundan əmin olduqda müvafiq və yetərli səbəblərlə əsaslandırılmalıdır.

Lüdi İsveçrəyə qarşı (Lüdi v Switzerland) işində gizli polis məmuru tərəfindən ifadələr verilmişdi, polisin şəxsiyyəti ərizəçiyə məlum olmasa da o, polis məmurunu 5 dəfə görmüşdü. Dövlət gizli agentin

anonimliyiinin müdafiə olunması ehtiyacının narkotik satıcılarının işinə daxil ola bilmək üçün təbii olmasını mübahisələndirmək istəsə də, Məhkəmə bildirdi ki, belə təhqiqatlarda polis məmurunun şəxsiyyətinin müdafiəsində legitim maraq müdafiə olunanın maraqlarına hörmətə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Burada nə işə baxan hakim, nə də məhkəmə prosesləri məmuru şahid kimi dindirməyə və ya onun ifadələrinin ərizəçinin söylədikləri ilə tutuşdurulmasına şərait yaratmağa həvəsli deyildilər, eləcə də məmura onun etibarlılığını şübhə altına almağa cəhd edərək sual vermək imkanı belə verilməmişdi ki, bu da təminatın pozuntusu idi.³³⁴

Van Mekelen və Başqaları Niderlanda qarşı (Van Mechelen and Others v the Netherlands) işində Məhkəmə bildirdi ki, 6-cı maddənin pozuntusu yalnız ona görə baş verməmişdir ki, müdafiə polis məmurlarının şəxsiyyətindən xəbərsiz idi, həm də birbaşa sual-cavab zamanı onların davranışını izləyə belə bilməmişdilər ki, bu da onlara etibarlılığın yoxlanılmasına imkan vermirdi. Dövlət Məhkəməni qane edəcək şəkildə təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının niyə belə ciddi məhdudiyyətlərə məruz qalmasının tələb olunmasına cavab verə bilmədi və müdafiənin bu işdə istifadə etdiyi maneələri əsaslandırmaqda uğursuz oldu. Daha sonra Məhkəmə qərara aldı ki, belə hallarda polis məmurunun vəziyyəti onun prokurorluqla yaxın əlaqəsini nəzərə alaraq 'müəyyən dərəcədə maraqlı olmayan şahidin və ya qurbanın vəziyyətindən' fərqlidir və son olaraq, anonim polis şahiddən 'yalnız müstəsna hallarda' istifadə edilməlidir.³³⁵

Layiqli iş şəraiti hüququ

Polis məmurları bütün dövlət işçiləri kimi ədalətli iş şəraitinə sahib olmalıdırlar. Əlavə olaraq, onlar 'polis işinin özünəməxsus xarakterini nəzərə alaraq xüsusi sağlamlıq və təhlükəsizlik tədbirləri ilə təmin olunmalıdırlar'.³³⁶ Bu, polis peşəsinin cəmiyyət üçün yüksək keyfiyyətli xidmət təmin etməsinin vacibliyinin qəbul olunmasını təsdiq etmək baxımından əhəmiyyətlidir. Eləcə də, polis məmurları kifayət qədər əmək haqqı aldıqda korrupsiyaya daha az düçar olurlar.

³³⁴ Lüdi İsveçrəyə qarşı (*Lüdi v Switzerland*), 15 iyun 1992-ci il qərarı, bənd 44–50.

³³⁵ Van Mekelen və Başqaları Niderlanda qarşı (*Van Mechelen and Others v the Netherlands*), 23 aprel 1997-ci il qərarı, bənd 56–65.

³³⁶ Polis Etikasına dair Avropa Məcəlləsi, bənd 32.

Əlavə A: CPT standartları və polis

Yuxarıda müzakirə olunduğu kimi,³³⁷ İşgəncənin və qeyri-insani və ya alçaldıcı davranış və ya cəzalandırmanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi (CPT) polis məmurlarının işi ilə birbaşa əlaqədardır. CPT-nin standartlarının³³⁸ ən son toplusundan aşağıdakı çıxarışlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- a. Hüquq-mühafizə məmurlarının saxlanılması
- b. Pis rəftarın qarşısının alınması vasitəsi kimi vəkilin çatımlılığı
- c. Azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələr
- d. Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar
- e. Elektrik ötürmə silahları
- f. Cəzasız qalma ilə mübarizə

a. Hüquq mühafizə məmurlarının saxlanılması

2-ci Ümumi Hesabatdan [CPT/Inf (92) 3] çıxarış

36. CPT polis tərəfindən saxlanılan şəxslərin üç hüququna xüsusi əhəmiyyət verir: əlaqədar şəxsin saxlanılması faktına dair öz seçdiyi üçüncü şəxsə (ailə üzvü, dost, konsulluq) məlumat vermək hüququ, vəkilə çatımlılıq hüququ və öz seçdiyi həkim tərəfindən tibbi müayinə (polis orqanlarının çağırdığı həkim tərəfindən həyata keçirilən tibbi müayinədən başqa) olunmağı tələb etmək hüququ.³³⁹ CPT-nin fikrinə görə, saxlanılan şəxslərin pis rəftara məruz qalmasının qarşısının alınması üçün bunlar üç əsas qorumdur ki, hüquq sisteminin onu necə adlandırılmasından asılı

³³⁷ Bax: səh. 21, 46 və 97.

³³⁸ CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2011-dən çıxarılmışdır.

³³⁹ Bu hüquq nəticədə aşağıdakı kimi təsbit edildi: əgər saxlanılan şəxs arzu edərsə öz seçdiyi həkim tərəfindən müayinə olunmaq hüququ (polis orqanları tərəfindən çağırılan həkim tərəfindən keçirilən hər hansı tibbi müayinəyə əlavə olaraq) da daxil olmaqla həkimə çatımlılıq hüququ.

olmayaraq (tutulma, həbs və s.) şəxsin azadlıqdan məhrum edilmə anından tətbiq olunmalıdırlar.

37.Polis nəzarətinə alınmış şəxslər 36-cı bənddə istinad olunanlar da daxil olmaqla dərhal aydın şəkildə öz hüquqlarına dair məlumatlandırılmalıdırlar. Eləcə də, hakimiyyət orqanlarına ədalət mühakiməsinin maraqlarını müdafiə etmək üçün sonuncu hüquqlardan bu və ya digərinin həyata keçirilməsinin gecikdirilməsi aydın şəkildə müəyyənləşdirilməli və onların tətbiqi çox məhdud olmalıdır.Vəkilə çatımlılıq hüququ və polisin çağırdığı həkimdən başqa digərinin tibbi müayinəsini tələb etmək hüququ ilə bağlı, istisna olaraq müvafiq professional təşkilatlarla bağlanmış müqavilə əsasında hazırlanmış və həmin siyahıdan seçilə bilən vəkil və həkimlərin siyahı sistemi vasitəsi ilə, bu hüquqların həyata keçirilməsində hər hansı gecikdirməni aradan qaldırmalıdır.

38.Polis nəzarətində saxlanılan şəxslərin vəkilə çatımlılığı əlaqə saxlamaq hüququ və vəkil tərəfindən ziyarət olunmaq hüququnu (hər iki halda müzakirələrin məxfiliyi təmin olunmalıdır), eləcə də, dindirmə zamanı vəkilin iştirak etməsi hüququnu əhatə etməlidir.

Polis nəzarətində olan şəxslərin tibbi müayinəsi dindirmədən kənarda və ən yaxşı halda polis məmurlarının gözündən uzaqda keçirilməlidir. Bundan başqa, saxlanılan şəxsin müvafiq bəyanatları və həkimin nəticələri də daxil olmaqla hər müayinə rəsmi olaraq həkim tərəfindən qeydə alınmalı, saxlanılan şəxsə və onun vəkiline çatımlı olmalıdır.

39.CPT dindirmə prosesi ilə bağlı polis müsahibəsinin keçirilməsi üçün aydın qaydalar və bələdçi müəyyənləşdirir. Onlar xüsusilə aşağıdakı məsələlərə ünvanlanmalıdır: saxlanılan şəxsi müsahibədə iştirak edənlərin şəxsiyyətinə (ad və ya nömrə) dair məlumatlandırmaq; müsahibənin davam etməsinin icazə verilən müddəti; müsahibələr və müsahibələrarası fasilələrdə dincəlmə müddətləri; müsahibənin keçirilə biləcəyi yerlər; saxlanılan şəxs dindirildiyi zaman ondan ayaq üstə durmasının tələb edilə biləcəyi; narkotik, spirtli içkilərin təsiri altında olan şəxslərin müsahibə olunması və s. O da tələb oluna bilər ki, müsahibənin başladığı və bitdiyi zamanın, müsahibə zamanı saxlanılan şəxsin hər hansı xahişinin və müsahibədə iştirak edən şəxslərin sistemli şəkildə qeydiyyatı aparılsın.

CPT əlavə edir ki, polis müsahibələrinin elektron qeydə alınması saxlanılan şəxslərin pis rəftara məruz qalmasına qarşı digər faydalı qorumdur (eləcə də polis üçün əhəmiyyətli üstünlükdür).

40.CPT hesab edir ki, əgər hər saxlanılan şəxs üçün vahid və hərtərəfli nəzarət qeydiyyatı aparılarsa və orda saxlamanın bütün aspektləri və onlarla bağlı görülən hərəkətlər (nə vaxt azadlıqdan məhrum edildi və bunun səbəbləri; nə vaxt hüquqlarına dair məlumatlandırıldı; xəsarət yetirmə əlamətləri, ruhi xəstəlik və s.; nə vaxt qohum/konsul və hüquqşünasla əlaqə saxlanıldı və onlar saxlanılan şəxsi nə vaxt ziyarət etdilər; nə vaxt yemək təklif olundu; nə vaxt dindirildi; nə vaxt başqa yere köçürüldü və azadlığa buraxıldı və s.) qeyd olunarsa, bu, polis nəzarətində olan şəxsə verilmiş əsas qorunmaları gücləndirər (və polis məmurlarının işinə kifayət qədər kömək edər). Müxtəlif məsələlərlə bağlı (məsələn, şəxsin üzərindəki əşyalar, şəxsə hüquqlarının bildirilməsi, hüquqlardan istifadə və ya imtina faktı) saxlanılan şəxsin imzası alınmalıdır və zəruri olduqda imzanın olmaması izah edilməlidir. Eləcə də, saxlanılan şəxsin vəkili bu nəzarət qeydiyyatına çıxışı olmalıdır.

41.Eləcə də, polis nəzarətində olarkən rəftara dair şikayətlərin araşdırılması üçün müstəqil mexanizmin mövcudluğu zəruri qorumdur.

42. Polis tərəfindən nəzarətdə saxlama prinsip etibarilə nisbətən qısa müddətdir. Müvafiq olaraq, polis nəzarətxanalarında saxlamanın fiziki şəraitinin şəxslərin uzun müddətə saxlanıldığı digər saxlama yerlərindəki kimi yaxşı olmasını gözləmək olmaz. Bununla belə, müəyyən elementar maddi tələblər yerinə yetirilməlidir.

Bütün polis kameraları orda yerləşdirilən şəxslərin sayına uyğun şəkildə ağlabatan ölçüdə olmalı və yetərli işıqlandırılmalıdır (məsələn, yatma vaxtını çıxmaqla oxumaq üçün yetərli işıq olmalıdır) və ventilyasiya sistemi olmalıdır; yaxşı olardı ki, kameralara təbii işıq düşsün. Eləcə də, kameralar istirahət vasitələri (məsələn, sabit stul və ya skamya) ilə təchiz olunmalıdır və gecə nəzarətdə qalmalı olan şəxs təmiz döşək və yorğanla təmin olunmalıdır.

Nəzarətdə saxlanılan şəxslər təbii ehtiyaclarını zəruri olduqda təmiz və ləyaqətli şərtlərdə müvafiq yuyunma vasitələri də təklif olunmaqla yerinə yetirməyə icazə verilməlidirlər. Onlara bir əsas yemək daxil olmaqla (məsələn, sandviçdən daha tutarlı yemək) hər gün uyğun saatlarda yemək verilməlidir.³⁴⁰

³⁴⁰ İƏK, həmçinin 24 saat və ya daha çox polis nəzarətində saxlanılan şəxslərin hər gün açıq havaya çıxma bilməsinin də mümkün qədər təmin edilməsini dəstəkləyir.

43. Polis kamerası (və ya hər hansı saxlanılan şəxs/məhkum hücrəsi) üçün ağlabatan ölçünün nə qədər olması məsələsi çətin sualdır. Belə qiymətləndirmə aparılarkən bir çox amillər nəzərə alınmalıdır. Bununla belə, CPT-nin nümayəndələri bu sahədə kəskin qaydaların olmasına ehtiyac duyur. Aşağıdakı amillər (minimum standartdan daha çox arzuolunan səviyyədə görülə bilən) bir-neçə saatdan artıq müddət üçün saxlanılan şəxs üçün nəzərdə tutulmuş bir adamlıq kamera qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunmuşdur: 7 kvadrat metr həcmində, divarlar arasında 2 və ya daha çox metr, tavanla döşəmə arasında 2.5 metr.

6-cı Ümumi Hesabatdan [CPT/Inf (96) 21] çıxarış

14. CPT Avropa Şurasının üzv dövlətlərində saxlamanın şərtlərinə dair Parlament Assambleyasının 1257 (1995) Təvsiyəsində gördüyü işin dəstəklənməsini alqışlayır. Ən xoş olan məqam bir də odur ki, Nazirlər Kabinetinin 1257 Təvsiyəsi Üzv Dövlətlərin hakimiyyət orqanlarını CPT-nin (cf. CPT/Inf (92) 3 sayılı 2-ci Ümumi Hesabatın 36-43-cü bəndlərində göstərilmiş polis nəzarətində saxlama qaydalarına uyğun davranmağa çağırır.

Bu baxımdan qeyd olunmalıdır ki, Konvensiyanın bəzi tərəfləri polis nəzarətində saxlanılan şəxslərlə pis rəftara qarşı qoruma ilə bağlı CPT-nin təvsiyələrini, xüsusilə belə şəxslərin, saxlamanın lap əvvəlindən vəkilə çatımlılıq hüququna sahib olması təvsiyəsini tam həyata keçirməyə həvəssiz yanaşırlar.

15. CPT vurğulamaq istəyir ki, onun təcrübəsində azadlıqdan məhrum etmədən dərhal sonrakı müddətdə təhdid və fiziki pis rəftar riski ən yüksək olur. Müvafiq olaraq, polis tərəfindən saxlanılan şəxslərin bu müddət ərzində vəkilə çatımlılığının olması pis rəftara qarşı əsas müdafiədir. Belə mümkünlüyün mövcudluğu, saxlanılan şəxslərlə pis rəftar edilməsindən daşındırıcı təsirə malik olacaq; bundan başqa, vəkil əgər pis rəftar baş verərsə, müvafiq addımlar atmaq üçün daha əlverişli vəziyyətdədir.

CPT qəbul edir ki, ədalət mühakiməsinin maraqlarını qorumaq məqsədi ilə, istisna hallarda saxlanılan şəxsin öz seçdiyi xüsusi vəkilə çatımlılığında müəyyən müddət üçün gecikdirmə zərurəti ola bilər. Bununla belə, bu, sözü gedən müddət ərzində vəkilə çatımlılıq hüququnun tamamilə rədd olunması ilə nəticələnməməlidir. Belə hallarda, polis təhqiqatının legitim maraqlarına təhlükə yaratmayacağına etibar edilən digər müstəqil vəkilə çatımlılıq təmin edilməlidir.

16. CPT 2-ci Ümumi Hesabatda polis nəzarətində saxlanılan şəxslərin dərhal öz hüquqlarına dair məlumatlandırılmasının əhəmiyyətini də vurğulayır.

Bunun yerinə yetirildiyindən əmin olmaq üçün CPT hesab edir ki, bu hüquqların birbaşa şəkildə tətbiq olunması şəxslərin polis tərəfindən saxlanılmasının ən əvvəlindən həyata keçirilməlidir. Bundan başqa, əlaqədar şəxslər öz hüquqlarına dair məlumatlandırıldıqları haqqında bəyanat imzalamalıdır.

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin icrası asan, ucuz və səmərəli olmalıdır.

12-ci Ümumi Hesabatdan [CPT/Inf (2002) 15] çıxarış

33. Yaxşı fəaliyyət göstərən cəmiyyət üçün polisin nəzarət altına almaq, müvəqqəti saxlamaq və cinayət işlərində şübhəli bilinən və digər kateqoriya şəxsləri dindirmək səlahiyyətlərinə sahib olması zəruridir. Ancaq bu səlahiyyətlər təbii olaraq təhdid və fiziki pis rəftar riskini artırır. CPT-nin işinin mahiyyəti bu riski polisin vəzifələrini düzgün yerinə yetirməsinə qanunsuz mane olmadan mütləq minimum endirmək üçün yollar axtarmaqdır. Polis nəzarətində saxlama sahəsində inkişaf bir sıra ölkələrdə nəzərə çarpır; ancaq CPT bu sahədə davamlı diqqətliyi olması zərurətini də vurğulayır.

34. Cinayət törətməkdə şübhəli bilinənlərin dindirilməsi özünə-məxsus vəzifədir ki, onun qənaətbəxş tərzdə həyata keçirilməsi xüsusi təlim tələb edir. Bu dindirmənin ilk və ən vacib dəqiq məqsədi böllür şəffaflığa nail olmaq olmalıdır: bu məqsəd, polis məmurlarının gözündə günahkar olduğu artıq fərz edilən şəxsdən etiraf almaq deyil, təhqiqat altında olan məsələlərlə bağlı həqiqəti üzə çıxarmaq üçün dəqiq və etibarlı məlumat almaqdan ibarət olmalıdır. Müvafiq təlim müddəasına əlavə olaraq hüquq mühafizə orqanlarının yuxarıda qeyd olunan məqsədə nail olmasını təmin etmək cinayət törətməkdə şübhəli bilinənlərin dindirilməsinə dair davranış məəcəlləsinin hazırlanmasından daha çox fayda götürə bilər.

35. illər boyu CPT-nin nümayəndələri çoxlu sayda saxlanılan şəxslərlə görüşüb söhbətlər etmişdilər ki, nəticədə onlardan polis məmurları tərəfindən dindirmə zamanı etiraf almaq üçün fiziki olaraq pis rəftara məruz qaldıqlarına və ya digər şəkildə təhdid edildiklərinə və ya təhlükəyə məruz qaldıqlarına dair etibarlı məlumatlar toplamışdılar. Bu, tamamilə aydındır ki, cinayət ədalət mühakiməsi sistemi *etiraf sübutunun* alınmasına görə mükafat müəyyənləşdirir və bu da məmurlara cinayət

təhqiqatında stimül verir – onlar çox zaman buna nail olmaq üçün təzyiq altında olaraq fiziki və ya psixoloji zorakılıqdan istifadə edirlər. İşgəncənin və ya pis rəftarın digər formalarının qarşısının alınması kontekstində cinayət təhqiqatının etirafı və dindirmə zamanı alınan digər sübut və məlumatlara əsaslanmasını azaldacaq üsullar inkişaf etdirmək çox vacibdir.

36. Polis müsahibələrinin elektron (məsələn, audio və ya video) qeydə alınması saxlanılan şəxslərin pis rəftara məruz qalmamasına qarşı əlavə əhəmiyyətli qorunmadır. CPT qeyd etməkdən məmnundur ki, bu sistemi tətbiq edən ölkələrin sayı getdikcə artır. Bu imkan müsahibə prosesinin tam və orijinal qeydə alınmasını təmin edir və öz növbəsində, pis rəftar iddialarının araşdırılmasına yardım edir. Bu, həm polis tərəfindən pis rəftara məruz qalan şəxslərin, həm də saxlanılan şəxsi fiziki pis rəftara və ya psixoloji təzyiqə məruz qoyduğuna dair iddia ilə əsassız olaraq üzleşən polis məmurlarının marağındadır. Polis müsahibələrinin elektron qeydə alınması daha sonra müdafiə olunan tərəfin müəyyən məsələləri qəbul etdiyini yanlış olaraq rədd etməsi imkanını da azaldır.

37. CPT birdən çox halda və birdən çox ölkədə dindirmə otaqlarının çox qorxuducu şəkildə olduğunu aşkara çıxartmışdır: məsələn, otaqlar tam olaraq qara rənglənmiş və dindirilən şəxsin oturacağına yönəlmiş işıq lampaları ilə təchiz olunmuşdur. Bu növ vasitələrə polis xidmətlərində yer olmamalıdır.

Kifayət qədər işıqlandırılmış, qızdırılmış və ventilyasiya edilmiş olmaqdan əlavə müsahibə otaqları müsahibə prosesinin bütün iştirakçılarına eyni tərz və standart rahat stullarda oturmağa imkan verməlidir. Müsahibə edən məmur şübhəli bilinən şəxsdən yuxarıda (məsələn, daha yüksəkdə yerləşən oturacaq) və ya çox uzaq məsafədə oturmamalıdır. Bundan başqa, rəng sxemləri də neytral olmalıdır.

38. Bəzi ölkələrdə CPT polis nəzarətində saxlanılan şəxslərin, xüsusilə dindirmə zamanı gözünün bağlanması praktikası ilə üzleşmişdir. CPT-nin nümayəndələri bu praktikanın məqsədinə dair polis məmurlarından müxtəlif – və çox zaman ziddiyyətli – izahatlar almışdır. İllər ərzində toplanılmış məlumatlar əsasında CPT aydınlaşdırmışdı ki, işlərin böyük əksəriyyətində olmasa da, bir çoxunda şəxslərin gözləri onlarla pis rəftar edən hüquq mühafizə məmurlarını tanınamaları üçün bağlanılır. Fiziki pis rəftarın baş vermədiyi işlərdə belə saxlanılan şəxsin gözlərini bağlamaq və xüsusilə bunu dindirmə zamanı etmək qəddar davranışın bir formasıdır və onun nəticəsi psixoloji pis rəftarla eynidir. CPT tövsiyə

edir ki, polis nəzarətində saxlanılan şəxslərin gözlərinin bağlanması bilavasitə qadağan edilməlidir.

39.CPT üçün polis yerlərində ağac çubuqlar, süpürgə sapı, beysbol topları, metal çubuqlar, qalın elektrik kabeli hissələri, oyuncaq silah və ya bıçaq tapılması qeyri-adi hal deyil. Belə alətlər dəfələrlə aşkara çıxarılmışdır ki, bu, həmin alətlərlə şəxslərin təhdid edildiyinə və/və ya vurulduğuna dair CPT-nin nümayəndələrinin aldığı iddiaların düzgünlüyünə inanmağa əsas verir.

Belə alətlərlə bağlı polis məmurları tərəfindən alınan ümumi izahat ondan ibarətdir ki, bu alətlər şübhəliyərdən müsadirə edilmiş və sübut kimi istifadə olunacaq. Həmin alətlərin daim etiketsiz olması və çox zaman polis məkanlarında sarınmış şəkildə (bəzən pərdələrin və ya şkafların arxasında) tapılması bu izahata şübhə ilə yanaşmağa əsas verir. Polis məmurlarının uyğunsuz davranışına dair fərziyyəni daşımaq və əməkdaşlar və saxlanılan şəxslər üçün potensial təhlükə mənbəyini aradan qaldırmaq üçün həmin alətlər sübut kimi istifadə olunacaq şəkildə uyğun olaraq etiketlenmeli, qeydə alınmalı və xüsusi mülkiyyət saxlanılan hissədə saxlanılmalıdır. Yuxarıda qeyd olunan qəbildən olan bütün digər alətlər polis məkanından çıxarılmalıdır.

40.CPT öz fəaliyyətinin ən əvvəlindən polis tərəfindən saxlanılan şəxslərin üç hüququnu müdafiə ediridi: **vəkilə və həkimə çatımlılıq hüququ, qohum və ya öz seçiminə görə digər üçüncü şəxsi saxlanılma faktına dair məlumatlandırmaq hüququ**. Bir çox ölkələrdə CPT-nin tövsiyələri əsasında bu hüquqların gücləndirilməsi üçün bəzi addımlar atılır. Daha spesifik olaraq, polis nəzarətində vəkilə çatımlılıq hüququ CPT tərəfindən ziyarət olunan ölkələrdə geniş şəkildə qəbul olunmuşdur; bu hüquqların hələ tətbiq edilmədiyi bir sıra ölkələrdə onların tətbiqi üzrə planlar hazırlanır.

41.CPT qeyd edir ki, bir sıra ölkələr saxlanılmanın ən əvvəlindən **vəkilə çatımlılıq hüququnun**³⁴¹ təmin olunması tövsiyəsini yerinə yetirməkdə həvəssiz görünür. Bəzi ölkələrdə polis tərəfindən saxlanılan şəxslər yalnız nəzarətdə müəyyən vaxt keçirdikdən sonra bu hüquqdan istifadə edə bilərlər; digər ölkələrdə isə saxlanılan şəxs rəsmi olaraq “şübhəli” elan olunduqda bu hüquq effektiv olur.

³⁴¹ İÖK “pis rəftarın qarşısının alınması vasitəsi kimi vəkilə çatımlılıq” haqqında daha ətraflı hissə çap etmişdir; bax: bənd 18-25, 21-ci Ümumi Hesabat (CPT/Inf (2011) 28).

CPT dəfələrlə vurğulamışdır ki, onun təcrübəsinə əsasən, azadlıqdan məhrum etmədən dərhal sonrakı müddətdə təhdid və fiziki pis rəftar riski çox yüksəkdir. Müvafiq olaraq, polis nəzarətinə götürülən şəxslərin vəkilə çatımlılıq hüququ pis rəftara qarşı əsas qorudur. Bu ehtimalın mümkünlüyü saxlanılan şəxslərlə pis davranmaq niyyətindən daşındırıcı rol oynaya bilər; bundan başqa, əgər pis rəftar baş verərsə, vəkil müvafiq addım atmaq üçün daha yaxşı vəziyyətdədir. CPT qəbul edir ki, polis təhqiqatının legitim maraqlarını qorumaq məqsədi ilə, istisna hallarda saxlanılan şəxsin öz seçdiyi xüsusi vəkilə çatımlılığında müəyyən müddət üçün gecikdirmə zəruri ola bilər. Ancaq bu, dindirmə müddətində vəkilə çatımlılıq hüququndan tamamilə imtina edilməsi ilə nəticələnməməlidir. Bu hallarda, digər müstəqil vəkilə çatımlılıq təşkil olunmalıdır.

Vəkilə çatımlılıq hüququ onunla özəl danışa bilmək hüququnu da əhatə edir. Əlaqədar şəxs, prinsip etibarilə, polis tərəfindən dindirilən zaman orda vəkil də iştirak etməlidir. Təbii olaraq, bu, hətta vəkil olmadıqda (dərhal çatımlı olmadıqda) və ya dindirmənin uyğun şəkildə aparılmasına mane olan vəkilin dəyişdirilməsi polisi saxlanılan şəxsi vacib məsələlərlə bağlı dindirə bilməsinin qarşısını almamalıdır.

CPT onu da vurğulamışdır ki, vəkilə çatımlılıq hüququndan yalnız cinayət törətməkdə şübhələnilən şəxs deyil, polisin ofisinə gəlməli olan və orda qalmalı olan, məsələn, şahid qismində, hüquqi öhdəlik daşıyan hər bir kəs istifadə edə bilməlidir.

Bundan başqa, vəkilə çatımlılıq hüququ praktikada tam effektiv olmalı, vəkilə ödəniş etmək imkanı olmayan şəxslər üçün də müvafiq müddəə təmin edilməlidir.

42.Polis nəzarətində saxlanılan şəxslər rəsmi olaraq qəbul edilmiş həkimə çatımlılıq hüququna sahib olmalıdırlar. Başqa sözlə desək, şəxs tibbi müayinə tələb etdikdə həmişə gecikdirilmədən həkim çağırılmalıdır; polis məmurları belə xahişlərdən yayınmaq üçün yollar axtarmalıdırlar. Eləcə də, həkimə çatımlılıq hüququ saxlanılan şəxsin bunu tələb etdikdə müayinə olunmaq və öz seçdiyi həkim (əlavə olaraq hər hansı tibbi müayinə polisin çağırdığı həkim tərəfindən də aparıla bilər) tərəfindən müayinə olunmaq hüququnu da daxil edir.

Polis nəzarətində saxlanılan şəxslərin bütün tibbi müayinələri hüquq mühafizə orqanları məmurlarının eşitməyəcəyi və əlaqədar həkim xüsusi hal olaraq başqa cür tələb etməsə, məmurların görməyəcəyi şəkildə keçirilməlidir.

Bu da vacibdir ki, məhkəmə qarşısına çıxarılmadan polis nəzarətindən buraxılan şəxslər tanınmış məhkəmə hakimindən birbaşa tibbi müayinə/şəhadətnamə almaq hüququna sahib olsunlar.

43. Saxlanılan şəxsin **üçüncü tərəfi öz saxlanılması faktına dair məlumatlandırması hüququ** onun polis nəzarətinə alındığı andan təmin olunmalıdır. Əlbəttə, CPT qəbul edir ki, bu hüququn həyata keçirilməsi polis təhqiqatının legitim maraqlarını qorumaq üçün müəyyən istisnalara məruz qala bilər. Ancaq bu istisnalar aydın şəkildə müəyyənləşdirilməli və müddət etibarilə çox məhdud olmalıdır və onlardan istifadə edilməsi müvafiq qorunmalarla müşayiət olunmalıdır (məsələn, saxlanılmasına dair məlumat verilməsində hər hansı gecikdirmənin səbəbləri yazılı qeydə alınması və işlə əlaqədar olmayan baş polis məmurunun və ya prokurorun təsdiqini alınması tələb olunur).

44. Azadlığından məhrum edilmiş şəxslərin hüquqları onlar bu hüquqların mövcudluğundan xəbərdar olmadıqda az əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq olaraq, bu imperativdir ki, polis tərəfindən saxlanılan şəxslər gecikdirilmədən **öz hüquqlarına dair birbaşa** və başa düşdükləri dildə **məlumatlandırılmalıdırlar**. Bunun yerinə yetirildiyindən əmin olmaq üçün bu hüquqları aydın şəkildə ifadə edən forma nəzarətə alındığı anın ən əvvəlindən saxlanılan şəxslərə təqdim olunmalıdır. Bundan başqa, həmin şəxslərdən hüquqlarına dair məlumatlandırıldıqlarına dair bəyanat imzalamaları xahiş olunur.

45. CPT dəfələrlə polisin pis rəftarı ilə mübarizədə **məhkəmə və prokurorluq orqanlarının rolunu** vurğulamışdır.

Məsələn, polis tərəfindən saxlanılan və həbs olunacağı düşünülmən bütün şəxslər fiziki olaraq buna dair qərar verəcək məhkəmə qarşısına çıxarılmalıdırlar; CPT-nin ziyarət etdiyi bir sıra ölkələr vardır ki, orada bu, hələ də tətbiq olunmur. Şəxsin məhkəmə qarşısına çıxarılması cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin pis rəftara məruz qalmasına dair vaxtında şikayət edə bilmək imkanını təmin edəcəkdir. Əgər hətta birbaşa şikayət olmasa belə hakim vaxtında pis rəftarın işarələrini (məsələn, görünən yaralar, şəxsin ümumi görünüşü və ya davranış) görüb tədbirlər qəbul edə bilər.

Təbii olaraq, hakim polis tərəfindən pis rəftarın baş vermiş ola biləcəyinin göstəriciləri olduqda müvafiq addımlar atmalıdır. Bu baxımdan, cinayət işində şübhəli bilinən şəxs polis nəzarətində pis rəftara məruz qaldığını iddia edirsə, hakim iddianı yazılı qeydə almalı, dərhal məhkəmə tibbi

müayinəsi təyin etməli və iddiaların düzgün araşdırılmasından əmin olmaq üçün zəruri addımlar atmalıdır. Şəxsin görünən xarici yaralarının olub-olmamasından asılı olmayaraq bu yanaşmaya riayət olunmalıdır. Eləcə də, hətta pis rəftar iddiası qaldırılmadıqda belə, hakim qarşısındakı şəxsin pis rəftara məruz qaldığını düşünərsə məhkəmə tibbi müayinəsinin keçirilməsini təyin edə bilər.

Məhkəmə və digər müvafiq orqanların hüquq mühafizə orqanlarının pis rəftarına dair bütün şikayətləri diqqətlə araşdırması və lazım olduqda müvafiq cəzanı təyin etməsi güclü şəkildə pis rəftar tətbiq etməkdən daşıdırıcı nəticə verə bilər. Əksinə, əgər bu orqanlar onlara göndərilən şikayətlərə dair effektiv addımlar atmırlarsa, o zaman hüquq mühafizə orqanları əmin olacaqdır ki, onlar saxlanılan şəxslərlə pis rəftar edə bilər və nəticədə cəzalandırılmayacaqlar.

46. Həbs olunmuş şəxslərin polis tərəfindən əlavə dindirilməsi bəzi hallarda zəruri ola bilər. CPT belə fikirdədir ki, pis rəftarın qarşısının alınması baxımından belə dindirmənin polis ofisində deyil, həbsxanada keçirilməsi daha düzgündür. Həbsdə olanların əlavə dindirmə üçün polis nəzarətinə geri gətirilməsi yalnız mütləq olaraq qaçılmaz olduqda icazə verilir və tətbiq olunmalıdır. Bu da aksiomadır ki, istisna vəziyyətlərdə həbs olunmuş şəxs polis nəzarətinə geri gətirildikdə o, 40-43-cü bəndlərdə istinad olunan üç hüquqdan istifadə edə bilməlidir.

47. Polis nəzarəti nisbətən qısa müddətlidir (və ya ən azından elə olmalıdır). Buna baxmayaraq, **polis kameralarında saxlama şərtləri** müəyyən *əsas tələblərə* cavab verməlidir.

Bütün polis kameraları təmiz və neçə adamın yerləşdiriləcəyinə müvafiq olaraq ağlabatan ölçüdə olmalıdır³⁴² və yetərli işıqlandırılmalıdır (məsələn, yatma vaxtını çıxmaqla oxuya bilmək üçün yetərli işıq olmalıdır), yaxşı olardı ki, kameralara təbii işıq düşsün. Eləcə də, kameralar istirahət vasitələri (məsələn, sabit stul və ya skamya) ilə təchiz olunmalıdır və gecə nəzarətdə qalmalı olan şəxs təmiz döşək və yorğanla təmin olunmalıdır.

Nəzarətdə saxlanılan şəxslərin müvafiq şəraiti olan tualetə çıxışı olmalıdır və yuyunmaq üçün onlara müvafiq vasitələr təklif olunmalıdır. Onların içməli suya çıxışı olmalı və hər gün müvafiq vaxtlarda ən azı bir əsas yemək (məsələn, sandviçdən daha ağır bir yemək) daxil olmaqla

³⁴² Polis kameralarının ölçüsü ilə bağlı həmçinin bax: bənd 43, 2-ci Ümumi Hesabat (CPT/Inf (92) 3).

yeməklə təmin olunmalıdırlar. 24 saatdan və daha artıq polis nəzarətində saxlanılan şəxslərə hər gün açıq havaya çıxmaq imkanı da verilməlidir.

CPT tərəfindən ziyarət olunan bir çox polis saxlama yerləri bu minimal standartlara cavab vermir. Bu, xüsusilə bir gün və ya daha çox müddət üçün standartlara uyğun olmayan və çirkli kameralarda saxlanılan, uyğun dincəlmək və qidalanmaq və yuyunmaq şəraiti təmin olunmayan və nəticədə məhkəmə qarşısına çıxarılacaq olan şəxslər üçün zərərliyədir.

48. Polisin nəzarətdə saxlanılan şəxslərin qeydinə qalması vəzifəsi onların *təhlükəsizlik və fiziki toxunulmazlığını* təmin etməkdir. Nəzarət sahəsinin müvafiq monitorinqinin aparılması polisdən tələb olunan saxlanılan şəxslərin qeydinə qalma vəzifəsinin tərkib komponentidir. Polis nəzarətində saxlanılan şəxslərin nəzarət əməkdaşları ilə istədikləri vaxt əlaqə saxlaya bilmələri üçün uyğun tədbirlər görülməlidir.

CPT-nin nümayəndələri bir çox hallarda aşkara çıxarmışlar ki, polis kameraları polis məmurlarının adətən oturduğu ofis və ya masalardan uzaqda yerləşir və saxlanılan şəxslərin polis məmurunun diqqətini çəke biləcəkləri hər hansı vasitələr (məsələn, çağrı sistemi) mövcud deyil. Belə şəraitdə müxtəlif növ (saxlanılanlar arasında zorakılıq; intihar cəhdləri; yanğın və s.) hadisələrin vaxtında cavablandırılma bilməyəcəyi riski yüksək olur.

49. CPT, həmçinin, müəyyən ölkələrdə hər əməliyyat şöbəsində (narkotik, təşkil olunmuş cinayət, anti-terrorçuluq) həmin şöbənin məmurlarından təşkil olunmuş saxlama yerinin mövcudluğu ilə müşahidə olunan təcrübəyə dair narahatlığını ifadə etmişdir. Komitə hesab edir ki, belə yanaşma saxlama funksiyası üçün təlim keçmiş xüsusi məmurlar qrupu ilə təmin olunmuş *mərkəzi saxlama yeri* ilə əvəz olunmalıdır. Bu, demək olar ki, pis rəftarın qarşısının alınması üçün əhəmiyyətli sübut kimi çıxış edə bilər. Eləcə də, fərdi əməliyyat şöbələrini saxlama vəzifələrindən azad edərək idarəetmə və təchizat perspektivləri baxımından çox faydalı ola bilər.

50. Son olaraq, **müstəqil orqan tərəfindən polis orqanlarının araşdırılması** polis tərəfindən şəxslərin pis rəftara məruz qalmasının qarşısının alınmasına vacib töhfə olacaqdır və ümumilikdə, saxlama üçün qənaətbəxş şərtlərin təmin olunmasına yardım edir. Tam effektiv ola bilmək üçün hakimiyyət orqanları tərəfindən ziyarətlər mütəmadi və əvvəlcədən xəbər verilmədən edilməlidir və orqanlar saxlanılan şəxsləri

özel dindirməlidir. Bundan başqa, nəzarətdə saxlanılan şəxslərlə rəftarla bağlı bütün məsələlər araşdırılmalıdır: saxlamanın qeydə alınması; saxlanılan şəxslərə hüquqlarına dair məlumatın təmin edilməsi və bu hüquqların həqiqətən həyata keçirilməsi (xüsusilə 40-43-cü bəndlərdə istinad olunan üç hüquq); cinayət törətməkdə şübhəli şəxslərin dindirilmə qaydalarına uyğunluq; və saxlamanın müvafiq şərtləri.

Yuxarıda qeyd olunan orqanların araşdırmaları yalnız polisə deyil, polisdən müstəqil olan digər orqana da göndərilməlidir.

b. Vəkilə çatımlılıq pis rəftarın qarşısının alınması vasitəsi kimi

21-ci Ümumi Hesabatdan çıxarış [CPT/Inf (2011) 28]

18. Polis nəzarətinə alınıb şəxslərin vəkilə çatımlılıq mümkünlüyü pis rəftarın qarşısının alınmasının əsas təminatıdır. Bu mümkünlüyün mövcudluğu saxlanılan şəxslərlə pis rəftar etmək niyyətindən daşındırıcı effektə sahibdir. Eləcə də, vəkil pis rəftar həqiqətən baş verdikdə müvafiq addımlar atmaq üçün daha əlverişli vəziyyətdədir.

19. Tam səmərəli ola bilmək üçün vəkilə çatımlılıq hüququ şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin ən əvvəlindən təmin edilməlidir.³⁴³ Həqiqətən də, CPT dəfələri müəyyənləşdirmişdir ki, azadlıqdan məhrum etmədən sonrakı müddətdə təhdid və fiziki pis rəftar riski çox yüksək olur. Eləcə də, vəkilə çatımlılıq hüququ əlaqədar şəxsin dəqiq hüquqi statusundan asılı olmayaraq azadlıqdan məhrum etmə anından təmin olunmalıdır; daha aydın desək, bu hüquqdan istifadə edə bilmək şəxsin rəsmi olaraq “şübhəli” elan olunmasından asılı olmayaraq təmin edilməlidir. Məsələn, Avropada bir çox hüquq sistemlərində şəxslər “şahid” qismində və ya “informasiya söhbətləri” üçün hüquq mühafizə orqanına çağırılı və orda qalmağa məcbur edilə bilər; CPT təcrübə əsasında bilir ki, əlaqədar şəxslər pis rəftara məruz qalmaq riski ilə üzləşə bilərlər.

20. Vəkilə çatımlılıq hüququndan azadlıqdan məhrum edilən hər bir şəxs, onun şübhəli olduğu pozuntunun “kiçikliyindən” asılı olmayaraq, istifadə etməlidir. CPT-nin ziyarət etdiyi bir çox ölkələrdə şəxslər “inzibati” xətalara görə bir-neçə həftəlik azadlıqdan məhrum edilə bilərlər. Komitə belə şəxslərin vəkilə çatımlılıq hüququndan məhrum edilməsində heç bir

³⁴³ Əlbəttə, əlaqədar işin şərtlərindən asılı olaraq vəkilə çatımlılıq hüququ ən ilkin mərhələdə belə operativ ola bilər.

əsaslandırma görmür. Eləcə də, Komitə dəfələrlə cinayət törətməkdə həqiqətən şübhəli bilinən şəxslərin formal olaraq inzibati xəta törətmiş kimi saxlanması praktikası ilə üzləşmişdir ki, bununla cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin sahib olduqları hüquqların tətbiq edilməsindən yayınmağa cəhd olunur; müəyyən pozuntuları vəkile çatımlılıq hüququndan məhrum etmək bu tərz təcrübələrin formalaşmasına səbəb olur.

21.Eyni ilə, vəkile çatımlılıq hüququ şəxsin şübhəli sayıldığı pozuntunun “ciddiliyindən” asılı olmayaraq tətbiq olunmalıdır. Həqiqətən də, nisbətən ciddi pozuntularda şübhəli sayılan şəxslər daha çox pis rəftara məruz qalmaq riski altında olur və buna görə də, vəkile çatımlılığa daha çox ehtiyac duyur. Müvafiq olaraq, CPT müəyyən kateqoriya pozuntularda (məsələn, terrorçuluq əleyhinə qanunvericiliyinin pozuntuları) şübhəli sayılan saxlanılan şəxslərə vəkile çatımlılıq müddətindən sistemli imtina edilməsini təmin edən tədbirlərə qarşı çıxır. Vəkile çatımlılıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının mümkünlüyü pozuntunun kateqoriyasından asılı olaraq deyil, işdən asılı olaraq qiymətləndirilməlidir.³⁴⁴

22.CPT tam şəkildə qəbul edir ki, saxlanılan şəxsin öz seçdiyi vəkile çatımlılığında müəyyən müddət üçün gecikdirmə müstəsna olaraq zəruri ola bilər. Ancaq bu, dindirmə müddətində vəkile çatımlılıq hüququndan tamamilə imtina edilməsi ilə nəticələnməməlidir. Bu hallarda, təhqiqatın legitim maraqlar üçün təhlükə yaratmayacağına etibar edilən digər müstəqil vəkile çatımlılıq təşkil olunmalıdır. Bu tərz hallar üçün əvvəlcədən yerli Vəkillər Assosiasiyası və ya Hüquq Cəmiyyəti ilə qənaətbəxş danışıqların aparılıb razılığa gəlinməsi tamamilə mümkündür.

23.Polis nəzarətində olarkən vəkile çatımlılıq hüququ vəkille özəl görüşə bilmək hüququnu əhatə etməlidir. Pis rəftara qarşı qoruma olaraq (ədalətli məhkəməni təmin edən vasitələrdən ayrı olaraq), vəkil üçün saxlanılan şəxslə bilavasitə fiziki görüş çox zəruridir. Bu, əlaqədar şəxsin fiziki və psixoloji vəziyyətinin dəqiq qiymətləndirilməsi üçün yeganə vasitədir. Bənzər olaraq, əgər vəkille görüş özəl olmasa, saxlanılan şəxs

³⁴⁴ Burda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin *Salduz v Turkey* (27 noyabr 2008) işi üzrə qərarına istinad etmək olar ki, Məhkəmə bu işdə bildirmişdi ki, ‘.... Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6(§1)-ci maddəsi tələb edir ki, əgər hər işin xüsusi şərtlərindən asılı olaraq bu hüququn məhdudlaşdırılması üçün ziddiyyətə olan səbəblər əsaslı olaraq göstəriləyibsə, bir qayda olaraq vəkile çatımlılıq təmin olunmalıdır.’ (bənd 55).

də onunla necə davranıldığına dair məlumatı açıqlamaq üçün özünü sərbəst hiss etməyə bilər. İstisna olaraq qəbul edildikdə ki, vəkil saxlanılan şəxsin seçdiyi deyil, əvəzində əvvəldən razılaşdırılmış prosedur əsasında seçilən vəkil ola bilər, CPT vəkillə əlaqədar şəxs arasında görüşlərin məxfiliyindən geriçəkilmələrdə hər hansı zərurət görmür.

24.Vəkilə çatımlılıq hüququ polis tərəfindən dindirmə zamanı vəkilin iştirakını və dindirmə zamanı müdaxiləsini də əhatə etməlidir. Təbii olaraq, bu, polisin, vəkilə çatımlılıq hüququnu həyata keçirən saxlanılan şəxsi, hətta vəziyyətin kəskinliyi tələb etdikdə vəkil gəlmədən daha əvvəl, dərhal dindirməyə başlamasının qarşısını almamalıdır; bu, həm də dindirməyə mane olan vəkilin digəri ilə dəyişdirilməsi qaydasını da istisna etmir. Bu o deməkdir ki, elə vəziyyətlər baş verdikdə polis öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımalıdır.

25.Son olaraq, polis nəzarətində vəkilə çatımlılıq hüququnun praktikada tam səmərəli ola bilməsi üçün vəkilə ödəniş etmək imkanı olmayan şəxslər üçün cinayət prosesinin ən ilkin mərhələsində müvafiq müddəə təmin edilməlidir.

c. Azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələr

9-cu Ümumi Hesabatdan çıxarış [CPT/Inf (99) 12]

İlkin qeydlər

20.CPT əvvəlki müəyyən ümumi hesabatlarında polis idarələri, həbsxanalar, immiqrasiyada saxlanılanlar üçün saxlama mərkəzləri və psixiatriya müəssisələri daxil olmaqla müxtəlif saxlama yerlərində onun işinə dair meyarlar müəyyənləşdirmişdir.

Komitə azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrə (yaşı 18-dən aşağı olanlara) müvafiq olduğu həcmdə yuxarıda göstərilmiş meyarları tətbiq edir. Ancaq hansı səbəbdən azadlıqdan məhrum edilmələri səbəbindən asılı olmayaraq yeniyetmələr böyüklərdən daha həssasdırlar. Nəticə olaraq, onların fiziki və əqli toxunulmazlığının müvafiq qorunması xüsusi diqqət tələb edir. Azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrin pis rəftara məruz qalmasının qarşısının alınmasının əhəmiyyətini vurğulamaq üçün CPT 9-cu Ümumi Hesabatının bu fəslini bu sahədə mövcud spesifik məsələlərin təsvirinə həsr etmişdir.

Növbəti paragraflarda Komitə spesifik olaraq yeniyetmələr üçün düzəldilmiş saxlama mərkəzlərində təmin olunmalı olan şəraitə diqqəti

cəmləşdirməmişdən əvvəl azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrlə pis rəftarın qarşısının alınması üçün bir sıra qorumalar müəyyənləşdirir. Komitə ümid edir ki, bu yolla daxili hakimiyyət orqanlarına belə şəxslərlə necə davranılmasına dair aydın göstəricilər təmin edəcək. Əvvəlki illərdəki kimi, **CPT bu Ümumi Hesabatın əsas hissəsinə dair fikirləri xoş qarşılayır.**

21. Komitə ilk olaraq vurğulamaq istəyir ki, bu sahədə təsbit edilən hər hansı standartlar, 1989-cu il BMT-nin Uşaq hüquqlarına dair Konvensiyası; 1985-ci il BMT-nin Yeniyetmələrə qarşı ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə qarşı minimum qaydalar standartları (*Pekin Qaydaları*); 1990-cı il BMT-nin Azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrin müdafiəsinə dair Qaydaları və 1990-cı il BMT-nin Yeniyetmə cinayətkarlığının qarşısının alınmasına dair Qaydaları (*Riyadh Qaydaları*) daxil olmaqla digər beynəlxalq müqavilələrdə əks olunmuş müddəalara əlavə kimi qəbul edilməlidir.

Komitə həm də ifadə etmək istəyir ki, yuxarıda qeyd olunan vasitələrdə əks olunan əsas prinsiplərdən birinin, daha dəqiq desək, yeniyetmələrin azadlıqdan məhrum edilməsinin son vasitə olmasını və mümkün ən qısa müddət üçün tətbiq edilməsini təsdiqləyir (müqayisə et: Uşaq hüquqlarına dair Konvensiyanın 37(b)-ci maddəsi və Pekin Qaydalarının 13 və 19-cu Qaydaları).

Yeniyetmələrin pis rəftara məruz qalmasına qarşı təminatlar

22. CPT öz mandatı əsasında yeniyetmələrin azadlıqdan məhrum edilmə yerlərini ziyarət edərkən ilk üstünlüyü onların qəsdən pis rəftara məruz qalmasının aydınlaşdırılmasına verirdi. Komitə, bu günə qədər gəldiyi nəticələr əsasında hesab edir ki, onların ziyarət etdiyi bir çox müəssisələrdə bu, nisbətən nadir rastlanılan haldır.

23. Ancaq böyükərlə olduğu kimi, yeniyetmələr də polis müəssisələrindən başqa digər saxlama yerlərində qəsdən pis rəftara məruz qalmaq riski altındadırlar. Həqiqətən də, CPT-nin nümayəndələri birdən çox halda polis məmurları tərəfindən işgəncəyə və ya digər pis rəftara məruz qalan şəxslərin arasında yeniyetmələrin olduğunun etibarlı sübutunu toplamışdır.

Bu kontekstdə CPT vurğulamışdır ki, azadlıqdan məhrum etmədən dərhal sonrakı müddətdə işgəncə və pis rəftara məruz qalma riski çox yüksək olur. Bu o deməkdir ki, azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin (yeniyetmələr də daxil olmaqla) polisdə qalmalı olduqları andan

etibarən qohum və ya üçüncü digər tərəfi saxlanıldıqları faktına dair məlumatlandırmaq hüququndan, vəkilə çatımlılıq hüququndan və həkimə çatımlılıq hüququndan istifadə edə bilmələri zəruridir.

Müəyyən yurisdiksiyalar qəbul edir ki, bu qorumulardan yüksəkdə yeniyetmələrin həssaslığına xas olan əlavə ehtiyat tədbirləri də görülməlidir. Bura polis məmurlarının üzərinə saxlanılan yeniyetmənin (yeniyetmənin bunu xahiş edib-etməməsindən asılı olmayaraq) bu fakta dair müvafiq şəxsi məlumatlandırmasından əmin olmaq kimi formal öhdəlik qoyur. O da ola bilər ki, polis məmurlarına müvafiq şəxs və/və ya vəkil gələne qədər yeniyetməni dindirməyə icazə verilməsin. CPT bu yanaşmanı xoş qarşılayır.

24.CPT-nin nümayəndələrinin ziyarət etdikləri bir çox digər müəssisələrdə məlumatlandırılmışdılar ki, özünü pis aparan yeniyetmələrə təsadüfi “pedaqoji şillə”nin vurulması az rastlanan hal deyil. Komitə hesab edir ki, pis rəftarın qarşısının alınması naminə fiziki cəzalandırmanın bütün formaları həm rəsmi olaraq qadağan edilməli, həm də praktikada tətbiq olunmamalıdır. Özünü pis aparan məhbuslara qarşı yalnız intizam prosedurlarında təsvir olunan şərtlərə uyğun şəkildə tədbir görülməlidir.

25.Komitənin təcrübəsi onu da göstərir ki, yeniyetmələrlə pis rəftar baş verdikdə bu, şəxslərə qəsdən zərər vurmaq niyyətindən daha çox onları pis rəftara məruz qalmaqdan müdafiə etmək sahəsindəki uğursuzluqdan qaynaqlanır. Pis rəftarın qarşısının alınmasında hər hansı strategiyanın əsas elementi yeniyetmələrin böyüklərdən ayrı saxlanılması prinsipinə riayət edilməsidir.

Bu prinsipə riayət olunmamasının CPT tərəfindən müşahidə olunan nümunələrinə daxildir: yetkin kişi məhkumların kameralarda nəzarəti həyata keçirə bilməsi niyyəti ilə yeniyetmə kişilər üçün olan kameralarda yerləşdiriliblər; qadın yeniyetmələr yetkin qadın məhkumlarla bir kamerada yerləşdiriliblər; yeniyetmə psixi xəstələr yetkin xroniki xəstələrlə bir yerləşdiriliblər.

Komitə qəbul edir ki, elə müstəsna vəziyyətlər (məsələn, uşaqlar və valideynlərin immiqrasiya ofisində saxlanılması) ola bilər ki, böyüklərdən ayrılmaq yeniyetmələr üçün ən əlverişli vəziyyət olsun. Ancaq yeniyetmələrin böyüklərlə birgə saxlanılması təbii ki yetkinlərin üstünlük və yeniyetmələrin istismar olunması vəziyyətini yarada bilər.

26.Əməkdaşların hər iki cinsdən seçilməsi saxlama yerlərində, xüsusilə yeniyetmələr əlaqədar olduqda pis rəftarın qarşısının alınması üçün təmin olunan digər qorumadır. Kişi və qadın əməkdaşların iştirakı həm

nəzarətdə, həm də saxlama müəssisəsində etik davranış və normal ab-havanın təmin olunması baxımından faydalı ola bilər.

Əməkdaşların hər iki cinsi təmsil etməsi axtarış kimi cinsi baxımdan həssas ola biləcək vəzifələri yerinə yetirərkən müvafiq əməkdaşlardan istifadə edilməsinə şərait yaradır. Bu cəhətdən, CPT vurğulamaq istəyir ki, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər yalnız eyni cinsdən olan şəxslər tərəfindən axtarıla bilərlər və məhbusun soyunmasını tələb edən hər hansı axtarış əks cinsin nümayəndəsi olan nəzarət işçilərinin gözündən kənarda aparılmalıdır; bu prinsiplər xüsusilə yeniyetmələrlə münasibətdə tətbiq olunmalıdır.

27.Son olaraq, CPT-nin nümayəndələri ziyarət etdikləri bir çox müəssisələrdə yeniyetmələrlə bilavasitə əlaqədə olan nəzarət işçilərini açıq şəkildə dəyənək (dubinka) gəzdirdiklərini müşahidə etmişdilər. Belə təcrübə işçilərlə məhbuslar arasında pozitiv münasibətlərin qurulması üçün əlverişli deyil. Yaxşı olardı ki, nəzarət işçiləri dəyənək gəzdirməsinlər. Əgər onsuz mümkün deyilsə, CPT dəyənəklərin gizlədilməsini tövsiyə edir.

d. Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar

10-cu Ümumi Hesabatdan çıxarış [CPT/Inf (2000) 13]

İlkin qeydlər

22. İlk əvvəl vurğulanmalıdır ki, CPT-nin bu fəsildə ifadə olunan narahatlığı saxlama yerinin təbiətindən asılı olmayaraq müəyyənləşdirilir. Buna baxmayaraq, CPT-nin təcrübəsində azadlıqdan məhrum edilmiş qadınların fiziki və/və ya psixoloji toxunulmazlığının pozulması ehtimalı saxlanılmadan dərhal sonrakı müddətdə daha böyükdür. Müvafiq olaraq, xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, növbəti fəsillərdə ifadə olunan meyarlar həmin mərhələdə təmin olunsunlar.

Komitə onu da vurğulayır ki, bu sahədə formalaşmış hər hansı standartlar Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, BMT-nin Uşaq hüquqlarına dair Konvensiyası, BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının qadağan olunmasına dair Konvensiyası və BMT-nin Saxlama və ya həbsin hər hansı formasına məruz qalmış bütün şəxslərin müdafiəsinə dair Prinsipləri daxil olmaqla digər beynəlxalq müqavilələrdə əks olunmuş müddəalara əlavə kimi qəbul edilməlidir.

Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınların xüsusi yerləşdirilməsi

24. Dövlət azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsləri onlara zərər vurmaq niyyətində ola biləcək şəxslərdən də müdafiə etməlidir. CPT bəzi hallarda qadının qadınla pis rəftar etməsinə dair iddialarla üzləşmişdir. Ancaq bununla belə, qadınların nəzarətdə kişilər tərəfindən pis rəftara məruz qalması iddiaları (və xüsusilə seksual mənalı verbal ifadələr də daxil olmaqla, cinsi qışnamaya) daha çox yaranır, xüsusilə dövlət azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar üçün qadın əməkdaşların nəzarətçi olaraq üstünlük təşkil etdiyi ayrıca yer təmin edə bilmədikdə.

Prinsip etibarilə, azadlıqdan məhrum edilmiş qadın eyni müəssisədə kişilər üçün ayrılmış yerdən fiziki olaraq ayrı olan yerdə saxlanılmalıdır. Bu o deməkdir ki, dövlətlər cütlüklər (ikisi də azadlıqdan məhrum edilmiş olanlar) üçün birlikdə saxlanması və/və ya həbsxanada hər iki cinsin nümayəndələrinin saxlanıla bilməsi üçün işlər görməyə başlamışlar. CPT belə progressiv addımları dəstəkləyir ki, bu addımlar məhkumların iştirak etməyə razılığını və diqqətlə seçilməsini və müvafiq olaraq nəzarət edilməsinin təmin edir.

e. Elektrik ötürmə silahları (EÖS)

20-ci Ümumi Hesabatdan çıxarış [CPT/Inf (2010) 28]

İlkin qeydlər

65. CPT-nin ziyarət etdiyi ölkələrdə polis məmurları və digər hüquq mühafizə orqanları məmurlarının elektrik ötürmə silahlarından (EÖS) istifadə etməsi getdikcə artan haldır və bir sıra ölkələrdə saxlama yerlərində (xüsusilə həbsxanalarda) belə cihazların mövcudluğu Komitə tərəfindən müşahidə edilmişdir. EÖS-nin müxtəlif növləri mövcuddur, elektrik şok dəyəneklərindən və müəyyən məsafədə olan şəxsə elektrik şoku vasitəsi ilə təsir edə biləcək gülləyə bənzər mərmilər ata bilən və hədəf şəxsə birbaşa əlaqə tələb edən digər əllə tutulan silahlar daxildir.

66. Hüquq mühafizə və digər dövlət məmurlarının EÖS-dan istifadə etməsi çox mübahisəli məsələdir. Belə silahlardan istifadə edilməsinin əsaslandırıla biləcəyi spesifik vəziyyətlərə və bu silahların insan səhhətinə vura biləcəyi potensial neqativ təsirlərə dair ziddiyyətli fikirlər mövcuddur. Bu da faktıdır ki, təbiəti etibarilə EÖS insanı onlardan sui-istifadə etməyə yönləndirir. CPT bir sıra hallarda etibarlı sübutlar toplamışdır ki, belə silahlardan azadlıqdan məhrum edilən şəxslərlə pis rəftar edilməsi üçün istifadə edilir və Komitə tez-tez EÖS-dan istifadə olunacağı ilə təhdid olunmasına dair iddialar almışdır.

67. CPT artıq özünün bir sıra ziyarət hesabatlarında EÖS məsələsinə toxunmuşdur. Növbəti paraqraflarda Komitə bu günə qədər qəbul etdiyi

mövqeni işıqlandırmaq və bəzi narahatlıq doğuran məsələləri qeyd etmək istəyir. CPT Ümumi Hesabatının bu hissəsinə dair fikirlər almağı çox istərdi ki, bu, Komitəyə müəkkəb məsələ ilə bağlı standartlar müəyyənəşdirməyə kömək edərdi.

Ümumi prinsiplər

68.CPT dövlət hakimiyyət orqanlarının hüquq mühafizə məmurlarını üzleşdikləri təhlükəli vəziyyətlərə daha yaxşı cavab verə bilməsinə imkan verəcək vasitələrlə təmin etmək arzusunu başa düşür. Şübhə yoxdur ki, EÖS kimi daha az öldürücü silahların olması bir sıra hallarda atəş açılmasının qarşısını almağa imkan yaradır. Ancaq elektrik ötürmə silahları kəskin ağrı doğura bilər və artıq qeyd olunduğu kimi, onlar sui-istifadəyə şərait yaradırlar. Müvafiq olaraq, hüquq mühafizə məmurunu və ya digər dövlət rəsmilərini EÖS-la təmin edilməsi ölkənin daxili icra və qanunverici orqanları səviyyəsində hərtərəfli müzakirənin nəticəsi olmalıdır. Eləcə də, EÖS-dan istifadə edilməsi həm qanunla müəyyənəşdirilməli, həm də spesifik qaydalara tabe olmalıdır.

69.CPT hesab edir ki, elektrik ötürmə silahlarından istifadə zərurət, subsidiarlıq, proporsionallıq, əvvəlcədən xəbərdarlıq (mümkün olduqda) və ehtiyatlılıq prinsiplərinə tabe olmalıdır. Bu prinsiplər tələb edir ki, belə silahların verildiyi dövlət məmurları onlardan istifadəyə dair yetərli təlim keçməlidirlər. Daha spesifik olaraq, EÖS mərmisi səpələyə bildiyi üçün onların istifadəsini tənzimləyən meyarlar atəş açan silahlara aid olan meyarlara əsaslanmalıdır.

70.CPT-nin mövqeyinə görə, EÖS-dan istifadə həyat üçün real və gözlənilən təhlükə və ya ciddi zərər vurma riski olduğu vəziyyətlərlə məhdudlaşdırılmalıdır. Belə silahlardan yalnız qaydalara uyğunluğu təmin etmək vasitəsi ilə istifadə etmək yolverilməzdir. Belə silahlardan istifadəyə, eləcə də yalnız o halda icazə verilə bilər ki, daha az zorakı üsullar (danışmalar və inandırma, əl nəzarət texnikası və s.) nəticə vermir və ya praktik deyil və bu, yaralanma və ölüm riski yüksək olan üsulun tətbiq olunması zərurətinə yeganə mümkün alternativdir.

Bu prinsiplərin spesifik vəziyyətlərə tətbiqi

71.CPT aydın şəkildə spesifik vəziyyətlərə bu prinsiplərin tətbiqinə, məsələn, immiqrasiyada saxlanılanların deportasiya əməliyyatları üçün cavabdeh olan bölmənin üzvlərinə, EÖS-dan istifadəyə yol vermir. Eyni ilə, Komitə həbs (və xüsusilə bağlı psixiatriya) müəssisələrdə elektrik ötürmə silahlarından istifadəyə icazə vermir. Yalnız çox istisna hallar

(məsələn, girov götürmə halları) EÖS-dan istifadə bir vasitə olaraq əsaslandırıla bilər və belə ciddi şəraitdə silahlardan yalnız xüsusi təlim keçmiş əməkdaşlar istifadə edə bilərlər. Həbsxanada və ya hər hansı digər azadlıqdan məhrum etmə müəssisəsində saxlanılan şəxslərlə birbaşa ünsiyyətdə olan işçilərin EÖS-nın hər hansı formasından istifadə etməsindən söhbət belə gedə bilməz.

72. Elektrik ötürmə silahlarından həbslər zamanı geniş istifadə edilmişdir və bu kontekstdə sui-istifadənin ictimaiyyətə açıqlanmış nümunələri mövcuddur (məsələn, yerə uzanmış şəxslərə elektrik şokunun təkrar olunan tətbiqi). Aydın ki, belə vəziyyətlərdə EÖS-dan istifadə edilməsi vəziyyətin kəskinliyi tələbindən irəli gəlməlidir. CPT bəzi ölkələrdə belə qənaətə gəlmişdir ki, bu silahlar hüquq mühafizə məmurları tərəfindən onlar zorakılıqla – və ya zorakılıq təhlükəsi ilə - üzleşdikdə və özlərini və başqalarını zorakılıqdan qorumaq üçün lazım olan səviyyədə istifadə oluna bilər ki, bu da proporsional olmayan cavabın verilməsinin qarşısının alınması üçündür. Əgər EÖS tədricən həbs zamanı itaət etməyən tərəfə qarşı istifadə edilən seçim silahına çevrilərsə, bu, ictimaiyyətin hüquq mühafizə məmurlarını səhv başa düşməsinə səbəb olacaq.

73. Öz mandatının məhdudiyyətlərini nəzərə alaraq, CPT ictimai asayişin qorunub saxlanması və ya bərpa edilməsi (məsələn, nümayişlərə nəzarət) əməliyyatları kontekstində elektrik ötürmə silahlarından istifadəyə qarşı ciddi mövqe ifadə etməkdə həvəssizdir. Yuxarıda 70-ci paragrafda əks olunmuş prinsiplərin işığında, belə əməliyyatlar zamanı EÖS-dan istifadə olunması həyat üçün real və ya gözlənilən təhlükə və ya ciddi yaralanma riski olmadıqda uyğunsuz hesab olunur. Əlaqədar hüquq mühafizə məmurları digər müdafiə vasitələrinə və spesifik olaraq həmin işə uyğun fəaliyyətə sahib olacaqlar (ya da olmalıdırlar). Əhəmiyyətlidir ki, Avropada bəzi polis qüvvələri ictimai nümayişlərə nəzarət əməliyyatları zamanı EÖS-dan istifadəni ixtisara salıblar.

74. Şok kamərlərinə və bənzər alətlərə xüsusi istinad edilməlidir. CPT azadlıqdan məhrum etmə yerlərində və ya onlardan kənarda saxlanılan şəxslərin hərəkətlərinə nəzarət etmək üçün bu vasitələrdən istifadə edilməsinə müxalif mövqeyini ifadə etmişdir. Komitənin mövqeyinə görə, belə vasitə tətbiq olunduğu şəxsə qarşı alçaldıcıdır və ondan sui-istifadə edilməsi ehtimalı yüksəkdir. Saxlanılan şəxslərin hərəkətləri zamanı alternativ vasitələr tapıla bilər və tapılmalıdır.

Təlimatlar və təlim

75.EÖS-dan istifadəyə dair qərar verən hər hansı hakimiyyət orqanları əmin olmalıdırlar ki, belə silahlara sahib olan xidmətlər arasında detallı təlimatlar yayılmışdır. Eləcə də, silahdan istifadə edəcək məmurlar spesifik olaraq – onların stressə davamlılığı və mühakimə qabiliyyəti nəzərə alınaraq - seçilməli və müvafiq təlim keçməlidirlər. Xidmətdə təlim proqramı mütəmadi testlə bərabər keçirilməlidir (həmçinin bax: paraqraf 80).

Texniki aspektlər

76.Hər bir silah sistemi kimi, EÖS da çatımlı olmaqdan əvvəl texniki tanıma proseduruna tabe olmalıdır. Bu prosedur, xüsusilə, elektrik ötürmələrinin sayı, müddəti və intensivliyi təhlükəsizlik səviyyəsində məhduddur. CPT-yə azadlıqdan məhrum edilən şəxslərin fasiləsiz olaraq elektrik ötürmələrə məruz qalmasına dair hallar məlumdur; belə həddən artıq, zəruri olmayan zorakılıq tətbiqi təbii ki pis rəftar hesab olunur. Əlavə olaraq, daimi saxlama/qoruma proseduru da təmin olunmalıdır.

77.EÖS müxtəlif məlumatları qeydə alan (ümumi yaddaş hissələri) və silahdan istifadə olunduğunu nəzarətdə saxlayan (silahdan istifadənin dəqiq vaxtı; sayı, müddəti və elektrik ötürmələrinin intensivliyi və s. kimi) cihazlarla təchiz olunmalıdırlar. Bu hissələrdə toplanan məlumat müvafiq intervallarla (ən azı üç aydan bir) səlahiyyətli orqanlar tərəfindən sistematik olaraq oxunmalıdır. Eləcə də, silahlar məqsədli daxili lazer və video qeydə alan cihazlarla təmin edilməlidir ki, təhlükəsizliyi və silahlardan istifadənin videoya çəkilərək çatımlılığını mümkün etsin.

78.Hüquq mühafizə məmurları tərəfindən istifadə olunan elektrik ötürmə silahları, adətən müxtəlif istifadə rejimləri təqdim edir, xüsusilə 'atəş' və 'kontakt' (gicəlləndirici) rejim. Birinci qeyd olunanda silah qısa məsafədə olan hədəf şəxslərə atəş mərmilər səpir və elektrik ötürmə baş verir. İşlərin böyük əksəriyyətində bu ötürmə əzələlərin qıc olmasına səbəb olur ki, bu da müvəqqəti iflicə səbəb olur və həmin şəxsin yerə yixılması ilə nəticələnir. Əksinə, 'kontakt' rejimi istifadə olunduqda silahın sonundakı elektrodlar elektrik qövsü yaradır və silah hədəf şəxsə toxunduqda elektrodlar çox intensiv, dərinin yanması ehtimalı ilə mərkəzləşmiş ağrı yaradır. CPT-nin sonuncu rejimin istifadəsi ilə bağlı güclü qeyd-şərtləri mövcuddur. Həqiqətən də, müvafiq təlim keçmiş hüquq mühafizə orqanları nəzarət altına alınacaq şəxsin toxunulacaq

məsafədə olacağı halda çoxlu sayda digər nəzarət mexanizmlərinə sahib olacaqlar.

Tibbi aspektlər

79.EÖS-nın istifadə olunduğu şəxslərin fiziki və əqli sağlamlığına potensial effektləri bir çox arqumentlərlə üzləşir, bir çox işlərdə belə silahlara hədəf olduqdan az müddət sonra ölən insanların olması ilə bu mübahisə daha da alovlandı. Bu məsələ ilə bağlı tədqiqat daha çox qeyri-müəyyən qalsa da, EÖS-dan istifadənin mərmilər səpildikdən sonra yığılma nəticəsində yaralanma və ya 'kontakt' rejimində belə silahlardan uzunmüddətli istifadə nəticəsində yanıqların yaranması kimi spesifik sağlamlıq riskləri daşması şübhəsizdir. EÖS-nın xüsusilə həssas vəziyyətdə olan şəxslərin (məsələn, yaşlılar, hamilə qadınlar, gənc uşaqlar, ürək xəstəliyi olan şəxslər) üzərində potensial effektlərinin detallı təhlilinin olmaması ilə CPT inanır ki, bu silahların şəxslərə qarşı birbaşa (vis-à-vis) istifadəsindən qaçılmalıdır. EÖS-ın sərsəm və ya sərxoş şəxslərə qarşı istifadə edilməsi də digər həssas məsələdir; belə psixoloji vəziyyətdə olan şəxslər silahdan istifadə olunacağına dair əvvəlcədən edilmiş xəbərdarlığın vacibliyini yaxşı başa düşməyə bilər və belə vəziyyətdə daha qıcıqlanmış vəziyyətdə davranma bilərlər. Həbs zamanı ölümlər belə tibbi vəziyyətlərə şamil olunur, xüsusilə EÖS tətbiq olunduqda. Buna görə də, xüsusi ehtiyatlılıq təmin edilməlidir və xüsusilə o hallarda ki EÖS ölüm və ya yaralanma riskini artırır bilər, EÖS-dan istifadə olunmasından qaçılmalıdır.

80.EÖS-dan istifadə edəcək məmurların təlimləndirilməsi nə vaxt bu istifadənin tibbi səbəblərə görə uyğun olmadığına, eləcə də təcili yardıma ehtiyac ola biləcəyinə (mərmilərdən yerə yığılma, yanıqlar, yaralar, ürək çatışmazlığı, həyəcanlı sərşemlik və s.) dair məlumatları da əhatə etməlidir. Eləcə də nəzarət altına alınan şəxsə EÖS-na hədəf olduqdan sonra silahın təsirinin müvəqqəti olduğuna dair məlumat verilməlidir.

81.CPT hesab edir ki, əleyhinə EÖS-dan istifadə olunmuş şəxs hər bir halda həkim müayinəsindən keçməli və ehtiyac olduqda xəstəxanaya aparılmalıdır. Həkimlər və qəza/təcili yardım xidmətləri bu silahlara məruz qalmış şəxslərin necə təsirlənə biləcəyinə və həm fiziki, həm də psixoloji baxımdan onlarla davranışın uyğun formalarına dair məlumatlandırılmalıdırlar. Əlaqədar şəxslərə (və/və ya onun vəkiliyə tələb olunduqda) tibbi arayış da verilməlidir.

Hadisədən sonrakı prosedur

82. Hər EÖS-dan istifadədən sonra bu silahdan istifadə edən hüquq mühafizə məmurunun sorğusu keçirilməlidir. Eləcə də, hadisəyə dair ali hakimiyyət orqanına detallı hesabat təqdim edilməlidir. Bu hesabat silahdan istifadə olunmasını, istifadə rejimini əsaslandıran vəziyyətin dəqiq təsviri, eləcə də digər müvafiq məlumatı (şahidlərin iştirakı, digər silahların çatımlı olması, hədəfə çevrilmiş şəxslərə tibbi yardım təmin olunması və s.) əks etdirməlidir. EÖS-dan istifadə zamanı silahın yaddaşında qeydə alınmış və videoya çəkilmiş məlumat hesabatda daxil edilməlidir.

83. Bu daxili prosedur xarici monitoring elementi ilə müşayiət olunmalıdır. Bu, EÖS-dan istifadə olunduğu bütün hallarda hüquq mühafizə orqanlarına nəzarət edən müstəqil orqana mütəmadi intervallarla sistemli məlumatların verilməsindən ibarət ola bilər.

84. EÖS-dan istifadənin müvafiq hüquq və qaydalara uyğun keçirilmədiyi ehtimalı olan hallarda lazımi təhqiqat (inzibati və/və ya cinayət) aparılmalıdır.

f. Cəzasızlıqla mübarizə

14-cü Ümumi Hesabatdan çıxarış [CPT/Inf (2004) 28]

25. CPT-nin əsas məqsədi işgəncə və qeyri-insani və ya alçaldıcı davranış və ya cəzalandırmanın 'qarşısının alınması'dır; o öz diqqətini keçmişə deyil, daha çox gələcəyə yönəlmişdir. Bununla belə, pis rəftar baş verdikdə görülməli tədbirlərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi Komitənin gələcəkdə də belə rəftarın qarşısının alınmasına yönəlmiş qoruyucu mandatının tərkib hissəsini təşkil edir.

Hər dəfə belə pozuntular üçün cavabdeh olan məmurların əməlləri nəzərə alınmadıqda işgəncə və pis rəftarın digər formalarının qadağan olunmasının etibarlılığına xələl gəlir. Əgər pis rəftara dair məlumata dərhal və effektiv cavab verilmirsə, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə pis davranmaq niyyətində olan məmurlar cəzasız qalacaqlarını çox düzgün olaraq düşünərək pis rəftar tətbiq edəcəklər. Dəqiq işəgötürmə siyasətinin və professional təlimlərin keçirilməsi məqsədi ilə insan hüquqları prinsiplərinin dəstəklənməsinə yönəlmiş bütün səylər boşuna gedəcək. Effektiv tədbirlər görmədikdə əlaqədar şəxslər – həmkarlar, baş menecerlər, təhqiqatçı orqanlar – demokratik cəmiyyətin əsasını təşkil edən dəyərlərin pozulmasına səbəb olacaqlar.

Əksinə, işgəncə və pis rəftarı sifariş edən, ona icazə verən, göz yuman və ya törədən məmurlar hərəkət və ya hərəkətsizliklərinə görə ədalət mühakiməsi qarşısına çıxarıldıqda, bu, belə hərəkətlərə dözümlülüklə yanaşılmayacağına dair birmənalı mesajdır. Vacib daşındırıcı dəyəridən başqa bu mesaj ictimaiyyəti bir daha əmin edəcək ki, hüquqdan yuxarıda heç kim durmur, hətta onu qorumağa cavabdeh olanlar belə. Pis rəftar törətdiklərinə görə məsuliyyət daşıyanların ədalət mühakiməsi qarşısına çıxarılaçağını bilmək qurbanlar üçün də faydalıdır.

26.Cəzasızlıqla mübarizə içəridən başlamalıdır ki, bu, əlaqədar orqanın (polis və ya həbs yeri, hərbi orqan və s.) daxilində yerləşir. Çox zaman birlik duyğusu bir-birini dəstəkləməyə və pis rəftara dair iddialar qaldırıldıqda bir-birinə kömək etməyə, hətta həmkarlarının qanunsuz hərəkətlərinin üstünü örtməyə sövq edir. Pozitiv fəaliyyət tələb olur ki, təlimlər və məsələ, pis rəftar tətbiq edən həmkarlarla işləmək və birləşməyin qeyri-professionallıq hesab olunaraq karyera baxımından təhlükəli sayılacağı və belə hərəkətləri törətməkdən çəkinən komandaya mənsub olmağın düzgün və professional hesab olunması **mədəniyyətini təbliğ etmək** vasitəsi ilə buna nail olmaq olar.

Həmkarlarının pis rəftarına dair məruzə etməyin düzgün addım olduğunu hesab edən mühit formalaşdırmaq lazımdır; aydın şəkildə başa düşülməlidir ki, pis rəftarın törədilməsi hər bir kəsin tanıdığı və ya tanımalı olduğu həqiqi günahkarların məlum olmasından daha hərtərəflidir, törədilərkən qarşısı alınmadıqda və ya onun törədildiyinə dair məruzə edilmədikdə də pis rəftar baş verir. Bu, xəbərçilik qoruma tədbirlərinin (*whistleblower*) qəbul edilməsi kimi aydın məruzə sisteminin mövcudluğunu tələb edir.

27.CPT-nin ziyarət etdiyi bir çox ölkələrdə vəzifəni icra edərkən, ifadə almaq üçün güc tətbiq etmə, hakimiyyətdən sui-istifadə və s. hallarda işgəncə və pis rəftar rəsmi olaraq ittiham olunan spesifik cinayət pozuntusu sayılır. CPT bu növ hüquqi müddəaların olmasını xoş qarşılayır. Bununla yanaşı, CPT müəyyənləşdirmişdir ki, müəyyən ölkələrdə prokurorluq orqanlarının azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə qarşı mümkün pis rəftar məlumatlarına dair ilkin təhqiqata başlamaq üçün geniş qiymətləndirmə imkanları var. Komitənin mövqeyinə əsasən, rəsmi şikayət olmadıqda belə, bu orqanlar hər hansı mənbədən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin pis rəftara məruz qalmasına dair etibarlı məlumat aldıqda **təhqiqata başlamaq kimi hüquq öhdəliyi** daşımalıdırlar. Bu baxımdan, əgər dövlət məmurlarından (polis işçiləri, həbsxana müdirləri və s.) rəsmi olaraq pis rəftar baş verməsinə dair müvafiq orqanları dərhal məlumatlandırmaları tələb olunarsa, bu, hesabatlılıq üçün hüquqi çərçivəni daha da gücləndirəcək.

28. Uyğun hüquq çərçivəsinin mövcudluğu öz-özlüyündə mümkün pis rəftar hallarına münasibətdə düzgün addım atılacağını təmin etmir. **Müvafiq orqanların** daşdıqları vacib öhdəliklərə **həssaslıqla** yanaşmalarına lazımı diqqət yetirilməlidir.

Hüquq mühafizə orqanları tərəfindən saxlanılan şəxslər prokurorluq və ya məhkəmə orqanlarının qarşısına çıxarıldıqda, bu həmin şəxslərə pis rəftara məruz qalıb-qalmamalarını bildirmələrinə dair əhəmiyyətli imkan verir. Eləcə də, şikayət olmadıqda belə bu orqanlar digər göstəricilər əsasında (məsələn, görünən yaralar; şəxsin ümumi görünüşü və ya davranışı) lazımı tədbirlər görə bilərlər.

Ancaq CPT-nin ziyarətləri zamanı çoxlu sayda iddialarla üzləşmişdi ki, şəxslər prokuror və/və ya hakimlərə pis rəftara məruz qalmalarından şikayət etsələr də və hətta bədənlərinin görünən hissələrində yaralar olsa belə, onların şikayəti az maraq doğurmuşdur. Belə ssenarinin mövcudluğu CPT-nin gəldiyi nəticələrlə təsdiqlənmək imkanı tapmışdır. Nümunə olaraq, məsələn, Komitə təzəlikcə bir məhkəmə işini araşdırmışdır ki, orada pis rəftar iddialarından başqa müvafiq şəxsin üzündə, ayaqlarında və kürəyində müxtəlif göyermələr və yaralar var idi. Baxmayaraq ki, bu fakt pis rəftarın *prima-facie* sübutu hesab oluna bilərdi, müvafiq hakimiyyət orqanları təhqiqata başlamamış və öz hərəkətsizliklərinə inandırıcı izahat verə bilməmişdilər. Şəxslərin belə iddiaları da geniş yayılmışdır ki, onlar pis rəftara məruz qalmalarına dair şikayət etməmələri üçün təhdid olunur, eləcə də prokuror və ya hakim dinləməsində onları sorğu etmiş hüquq mühafizə orqanının eyni məmuru da iştirak edir və ya onlar açıq şəkildə bunun onların xeyrinə olmayacağını bildirilməsi ilə şikayət etmək fikrindən daşındırırlar. Prokurorluq və məhkəmə orqanlarının pis rəftarın baş verməsinə dair hər hansı məlumat olduqda qətiyyətli addımlar atmalı olması imperativdir. Eyni ilə, onlar prosesi elə şəkildə aparmalıdırlar ki, əlaqədar şəxs onunla necə davranıldığına dair məlumat vermək üçün real imkana sahib olsun.

29. **Pis rəftara məruz qalmaq iddialarının düzgün qiymətləndirilməsi** sadə məsələ deyil. Pis rəftarın müəyyən növləri (boğulma və ya elektrik şoku kimi) aşkar izlər qoymur və ya ehtiyatla törədildikdə heç bir iz qoymur. Eyni ilə, şəxsləri saatlarla ayaq üstə, dizi üstə və ya çömbəlmiş olaraq narahat vəziyyətlərdə saxlamaq və ya onları yatmağa qoymamaq nəzərə çarpacaq aydın izlər qoymur. Hətta bədəne zərbələr belə yalnız bəzi yüngül fiziki nişanələr qoyur ki, onlar çətinliklə nəzərə çarpır və tez keçib gedir. Nəticə olaraq, pis rəftara məruz qalmanın belə formalarına dair iddialar olduqda prokurorluq və ya məhkəmə orqanları fiziki

nişanələrin olmamasına lazımsız əhəmiyyət verməkdə ehtiyatlı olmalıdırlar. Bu, xüsusilə iddia olunan pis rəftarın psixoloji (cinsi alçaltma, saxlanılan şəxsin və/və ya onun ailəsinin həyatını və ya fiziki toxunulmazlığını hədələmək və s.) xarakter daşdığı hallara aiddir. Pis rəftara məruz qalmağa dair iddiaların etibarlılığının düzgün qiymətləndirilməsi bütün əlaqədar şəxslərdən sübutların toplanılmasını və müvafiq vaxtda yerlərə ziyarətlərin olması və/və ya tibbi müayinələrin keçirilməsini tələb edə bilər. Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslər prokurorluq və ya məhkəmə orqanları qarşısına çıxarıldıqda pis rəftara məruz qaldıqlarını iddia edərlərsə, bu iddialar yazılı qeydə alınmalı, dərhal məhkəmə tibbi müayinəsi (lazım olduqda məhkəmə psixiatri da daxil olmaqla) sifariş edilməli və iddiaların uyğun şəkildə araşdırılmasından əmin olmaq üçün zəruri addımlar atılmalıdır. Şəxsin pis rəftara məruz qalmasına dair görünən xarici nişanələrin olub-olmamasından asılı olmayaraq bu yanaşma yerinə yetirilməlidir. Pis rəftara məruz qalmağa dair iddia qaldırılmadıqda belə şəxsin pis rəftarın qurbanı olmasına dair digər əsaslar mövcud olduqda məhkəmə tibbi müayinəsi tələb olunmalıdır.

30. Pis rəftara məruz qaldığını iddia edən şəxslərlə (prokurorluq və ya məhkəmə qarşısına çıxarılmadan azad oluna bilən) prokurorluq və məhkəmə orqanları tərəfindən qəbul edilən məhkəmə arayışı təqdim edə bilən həkimlər arasında maneə yerləşdirilməməsi çox əhəmiyyətlidir. Məsələn, bu həkimə çatımlılıq təhqiqat orqanından əvvəlcədən icazə almağa təbə edilməməlidir.

31. CPT-nin bir sıra ziyarət hesabatlarında rəsmi təhqiqatı və pis rəftara dair iddialar üzrə işlərdə cinayət və intizam tədbirlərini həyata keçirən səlahiyyətli orqanların fəaliyyətini qiymətləndirmək imkanı olmuşdur. Bunu edərkən, Komitə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin işlərini, eləcə də beynəlxalq sənədlərdə əks olunmuş standartları nəzərə alır. Pis rəftarın müəyyənləşdirilməsi və cəzalandırılması üçün cavabdeh olan şəxslərin apara biləcəyi **effektiv təhqiqatların** işgəncə və qeyri-insani və ya alçaldıcı davranış və ya cəzalandırmanın qadağan olunmasına praktik mənə verərək çox zəruri olması hal-hazırda möhkəmlənmiş prinsipə çevrilmişdir. Bu prinsipə uyğunluq təhqiqatların aparılmasına cavabdeh səlahiyyətli orqanların həm insan resursları, həm də maddi olaraq zəruri resurslarla təmin olunmasını ifadə edir. Bundan başqa, təhqiqatlar müəyyən əsas meyarlara cavab verməlidir.

32. Ehtimal olunan pis rəftarın təhqiqatının effektiv olması üçün onu həyata keçirən şəxslərin bu hadisələrdən müstəqil olması zəruridir. Müəyyən yurisdiksiyalarda polis və ya digər dövlət məmurlarının pis rəftarına dair bütün şikayətlər prokurora təqdim edilməlidir və polis deyil, prokuror şikayətlə bağlı ilkin təhqiqatın başlanılmasına dair qərar verir;

CPT belə yanaşmanı dəstəkləyir. Ancaq təhqiqatın əməliyyat hissəsinə gündəlik cavabdehliyin hüquq mühafizə məmurlarına qayıtması qeyri-adi hal deyil. Prokurorun bu işlə əlaqəsi həmin məmurları sorğu aparmaq, nəticələrin alınmasını təsdiqləmək və cinayət işinin qaldırılıb-qaldırılmamasına dair qərar almağa dair təlimatlandırmaqla məhdudlaşır. Əmin olmaq əhəmiyyətlidir ki, əlaqədar məmurlar təhqiqata məruz qalan şəbədən deyil. İdealda təhqiqatın əməliyyat hissəsi etibar olunan şəxslər araşdırılan orqandan tamamilə müstəqil olmalıdırlar. Bundan başqa, prokurorluq orqanları dövlət məmurları tərəfindən ehtimal olunan pis rəftarın təhqiqatının əməliyyat hissəsinə yaxından və səmərəli nəzarət həyata keçirməlidirlər. Onlar belə təhqiqatlara necə nəzarət edəcəklərinə dair aydın təlimatlandırılmalıdırlar.

33.Dövlət məmurları tərəfindən ehtimal olunan pis rəftarın təhqiqatı dəqiqlik meyarına uyğun gəlməlidir. Bu, güc və digər üsullardan istifadə olunmasının əsaslandırılmış olub-olmamasını, identifikasiya və uyğun olduqda cəzalandırmanı müəyyənləşdirməyə imkan verməlidir. Bu, nəticə deyil, vasitə öhdəliyidir. Bu, tələb edir ki, iddia olunan qurbanların, şübhəliyələrin və şahidlərin (növbətçi polis məmurlarının, digər saxlanılan şəxslərin və s.) müəyyənləşdirilməsi və dindirilməsi, pis rəftar zamanı istifadə oluna bilən alətlərin və məhkəmə sübutlarının toplanılması da daxil olmaqla hadisə ilə əlaqədar sübut əldə etmək üçün bütün ağılabatan tədbirlər görülməlidir. Lazım olduqda yaranın tam və dəqiq təsvirini verən otopsi və ölümün səbəbi də daxil olmaqla klinik tapıntıların obyektiv analizini təmin edən otopsi aparılmalıdır.

Təhqiqat hərtərəfli şəkildə aparılmalıdır. CPT bir sıra işlərlə üzləşmişdir ki, ehtimal olunan pis rəftarla bağlı çoxlu sayda hadisə iddia olunan hadisə və faktlara baxmayaraq təhqiqatın miqyası lüzumsuz məhdudlaşdırılmış, əhəmiyyətli epizodlar və baş vermiş göstərici hallar nəzərə alınmamışdır.

34.Bu kontekstdə CPT aydınlaşdırmaq istəyir ki, bir çox ölkələrdə müşahidə etdiyi hüquq mühafizə orqanlarının və ya həbsxana məmurlarının həbsi həyata keçirərkən, dindirmə apararkən və ya həbsxana iğtişəşləri zamanı maska və ya yun başlıq geyinməsindən ciddi narahatlığını ifadə edir; bu aydın şəkildə, əgər pis rəftara dair iddia qaldırılsa, potensial şübhəliyələrin identifikasiyasına mane olacaq. Bu praktika ciddi şəkildə nəzarətdə saxlanılmalı və yalnız lazımı şəkildə əsaslandırılıla bilən müstəsna vəziyyətlərdə tətbiq olunmalıdır; əgər əsaslandırılırsa belə, çox nadir hallarda həbsxana kontekstində əsaslandırılıla bilər.Eyni ilə, müəyyən ölkələrdə mövcud olan polis nəzarətində şəxslərin gözünün bağlanması praktikası da aydın şəkildə

qadağan olunmalıdır; bu, işgəncə və ya pis rəftar tətbiq edən şəxslərə qarşı cinayət işlərinin başlanılmasına ciddi şəkildə mane ola bilər və CPT-yə məlum bir sıra işlərdə mane də olmuşdur.

35.Səmərəli olmaq üçün təhqiqat dərhal və ağlabatan sürətli şəkildə aparılmalıdır. CPT bir sıra işlər aşkarlamışdır ki, təhqiqat işləri əsassız olaraq gecikdirilmiş və ya prokurorluq və ya məhkəmə orqanları nümayişkarənə şəkildə pis rəftara işarə edən iddialara və ya digər müvafiq məlumatlara reaksiya vermək üçün ixtiyarlarında olan hüquqi vasitələrdən istifadə etmək üçün zəruri iradə göstərməmişdilər. Təhqiqatlar qeyri-müəyyən müddətə dayandırılmış və ya ləğv edilmiş və ya pis rəftar etdiyi güman edilən hüquq mühafizə məmurları cinayət məsuliyyətindən yayınmışlar. Başqa sözlə desək, ciddi pis rəftarın baş verməsinə cavab “təhqiqat” adına layiq görülməmişdir.

36.Səmərəli təhqiqat aparılması üçün yuxarıda qeyd olunmuş meyara əlavə olaraq praktikada, eləcə də nəzəriyyədə hesabatlılığı təmin etmək üçün təhqiqat və ya onun nəticələrinə yetərli ictimai nəzarət elementi mövcud olmalıdır. Tələb olunan nəzarət dərəcəsi işdən işə fərqli ola bilər. Xüsusilə ciddi işlərdə ictimai sorğu uyğun gələ bilər. Bütün işlərdə qurban (və ya qurbanın yaxın qohumları) onun legitim maraqlarının qorunması üçün zəruri prosedurda iştirak etməlidir.

37.**İntizam prosesləri** pis rəftara qarşı əlavə müdafiə vasitəsi təmin edir və cinayət prosesləri ilə paralel aparıla bilər. Əlaqədar məmurların intizam təqsiri pis rəftarın cinayət sayıla biləcəyindən asılı olmayaraq sistemli araşdırılmalıdır. CPT bu kontekstdə müşayiət edilməli olan bir sıra prosedur qorunmalar tövsiyə etmişdir; məsələn, polis intizam proseslərində qərar vermə panelinin ən azı bir müstəqil üzvü olmalıdır.

38.Dövlət məmurları tərəfindən mümkün intizam pozuntularının təhqiqatı əlaqədar orqanın strukturları daxilində ayrıca daxili təhqiqatlar şəbəkəsində aparılmalıdır. Buna baxmayaraq, CPT tam formalaşmış müstəqil təhqiqat orqanının yaradılmasını dəstəkləyir. Belə orqan intizam proseslərinə təhrik etmək səlahiyyətinə sahib olmalıdır.

Təhqiqat orqanının formal strukturundan asılı olmayaraq, CPT hesab edir ki, o orqanın funksiyaları lazımi şəkildə ictimaiyyətə açıqlanmalıdır. Şəxslər üçün orqana birbaşa müraciət etmək imkanından başqa polis kimi dövlət orqanları üçün şikayət hesab oluna biləcək bütün nümayəndəlikləri qeydə almaq məcburi olmalıdır; son olaraq, şikayətin alınmasına dair müvafiq formalar təqdim olunmalı və məsələnin araşdırılacağı təsdiq olunmalıdır. Əgər araşdırılan işdə müəyyənləşərsə ki, əlaqədar məmurun davranışı təbiəti etibarilə cinayət işidir, o halda

təhqiqat orqanı həmişə birbaşa – gecikdirmə olmadan – səlahiyyətli prokurorluq orqanlarını məlumatlandırmalıdır.

39.Xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, dövlət məmurları tərəfindən pis rəftarın qurbanı ola biləcək şəxslər şikayət etməkdən çəkindirilməsinlər. Məsələn, səhv olaraq pis rəftarda ittiham edən şəxsə qarşı məmurların defamasiya iddiası qaldırmasının mümkününün potensial neqativ nəticələri nəzərə alınmalıdır. Toqquşan legitim maraqlar arasında balans bərabər qurulmalıdır. Bu kontekstdə 28-ci paragrafda göstərilmiş bəzi müddəalara istinad edilməlidir.

40.Dövlət məmurlarının pis rəftarı **mülki proseslər** tələb etdikdə də yaxından nəzarət zəruri olur. Məsələn, dəymiş zərərle bağlı uğurlu iddialar olduqda və ya polis məmurları tərəfindən zorakılıq halları da daxil olmaqla məhkəmədən kənar həll yolları mümkün olduqda CPT müstəqil baxışın keçirilməsini tövsiyə etmişdir. Belə baxış polis məmurlarına qarşı iddiaların təbiətini və kəskinliyini nəzərə alaraq cinayət və/və ya intizam prosesinə başlanılacağına (yenidən başlanılacağına) dair məsələni aydınlaşdırır.

41.Aksiomadır ki, təhqiqat hər nə qədər səmərəli olsa da, əgər **pis rəftar üçün nəzərdə tutulmuş sanksiyalar** yetərli deyilsə, onun faydası az olacaq. Pis rəftar sübut olunduqda, müvafiq cəza tətbiq olunmalıdır. Bu, çox güclü daşındırıcı təsire malik olacaq. Əksinə, yüngül cəzaların nəzərdə tutulması isə cəzasız qalmaq ab-havası yaradacaq.Əlbəttə, məhkəmə orqanları müstəqildir və müvafiq olaraq, qanunla müəyyənləşdirilmiş parametrləri hər işdən asılı olaraq tətbiq etməkdə sərbəstdirlər. Ancaq bu parametrlərlə qanunvericinin niyyəti aydın olmalıdır: cinayət ədalət mühakiməsi sistemi işgəncə və pis rəftarın digər formalarına qarşı ciddi yanaşmaya sahib olmalıdır. Eyni ilə, intizam pozuntularının müəyyənləşdirilməsi ilə tətbiq olunan sanksiyalar işin kəskinliyinə proporsional olmalıdır.

42.Son olaraq, heç kim cəzasızlıqla mübarizə sahəsində **dövlət orqanlarının daşdığı öhdəliyə** şübhə ilə yanaşmamalıdır. Bu, bütün səviyyələrdə atılan addımları dəstəkləyəcək. Zəruri olduqda, bu hakimiyyət orqanları ən yüksək siyasi səviyyədə işgəncə və pis rəftarın digər formalarına qarşı “sıfır dözümlülük” olmasını rəsmi bəyanatla aydın ifadə etməkdə tərəddüd etməməlidirlər.

Əlavə B:

Polis Etikasına dair Avropa Məcəlləsi³⁴⁵

Məcəllənin əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi

Bu Məcəllə ənənəvi dövlət polis qüvvələrinə və ya polis xidmətlərinə və ya əsas məqsədi hüququn və vətəndaş cəmiyyəti asayişinin qorunması olan və bu məqsədlərə çatmaq üçün dövlət tərəfindən güc tətbiq etmə və/və ya xüsusi səlahiyyətlər verilən dövlət səlahiyyətli və/və ya nəzarət orqanlarına şamil edilir.

I. Polisin məqsədləri

1. Qanunun aliliyi ilə idarə olunan demokratik cəmiyyətdə polisin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

 cəmiyyətdə ictimai asayiş, qanun və qaydanı qorumaq;
 xüsusilə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında əks olunmuş fərdin əsas hüquq və azadlıqlarını qorumaq və onlara hörmət etmək;
 cinayəti aşkara çıxartmaq;
 ictimaiyyətə yardım və xidmət funksiyaları təmin etmək.

II. Qanunun aliliyi fonunda polisin hüquqi əsası

2. Polis qanunla yaradılmalı olan dövlət orqanıdır.

3. Polis əməliyyatları həmişə daxili hüquqa və ölkənin qəbul etdiyi beynəlxalq standartlara uyğun aparılmalıdır.

4. Polisi tənzimləyən qanunvericilik ictimaiyyətə çatımlı və kifayət qədər aydın və dəqiq olmalıdır və əgər ehtiyac olarsa bərabər şəkildə ictimaiyyətə açıq və aydın qaydalarla dəstəklənməlidir.

5. Polis əməkdaşları adi vətəndaşların təbə olduğu eyni qanunvericiliyə təbə olmalı və istisnalar yalnız demokratik cəmiyyətdə polisin işini lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilməsinə görə əsaslandırılabilir.

³⁴⁵ Polis Etikasına dair Avropa Məcəlləsinə Təvsiyə Rec(2001)10 Əlavə.

III. Polis və cinayət məhkəmə sistemi

6. Polis və prokurorluğun, məhkəmə və islahın rolu arasında aydın fərq olmalıdır; polisin bu orqanlar üzərində hər hansı nəzarət funksiyaları olmamalıdır.

7. Polis ciddi şəkildə hakimlərin müstəqilliyi və qərəzsizliyinə hörmət etməlidir; xüsusilə, polis nə legitim, nə də məhkəmə qərarlarına etiraz etməli, nə də onların icrasına mane olmalıdır.

8. Ümumi qayda olaraq, polisin məhkəmə funksiyaları yoxdur. Polisə hər hansı məhkəmə səlahiyyətləri qanunla məhdudlaşdırılmalı və qanuna müvafiq olmalıdır. Polisin fərdi hüquqlara təsir edən hər hansı akt, hərəkət və ya hərəkətsizliyi məhkəmə orqanları qarşısında mübahisələndirmək imkanı olmalıdır.

9. Polis və dövlət prokurorluğu arasında funksional və müvafiq əməkdaşlıq olmalıdır. Polisin dövlət ittihamçısı və ya məhkəmə təhqiqatçısı səlahiyyətlərinə sahib olduğu ölkələrdə polis cinayət təhqiqat siyasətinin prioritetlərinə və fərdi işlərdə cinayət təhqiqatının aparılmasına dair aydın təlimatlar almalıdır. Polis ali cinayət təhqiqat orqanlarını öz təlimatlarının implementasiyasına dair məlumatlandırmalıdır, xüsusilə də cinayət işlərinin necə davam etməsi mütəmadi olaraq məruzə edilməlidir.

10. Polis cinayət məhkəmə prosesində müdafiəçi vəkilin roluna hörmət etməli və lazım olduqda səmərəli hüquqi yardıma çatımlılıq hüququnun, xüsusilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə münasibətdə təmin edilməsində kömək göstərməlidir.

11. Polis, fəvqəladə hallar istisna olmaqla, həbsxana işçisi rolunda çıxış etməməlidir.

IV. Polisin təşkilati strukturu

A. Ümumi

12. Polis qanunun professional müdafiəçiləri və ictimaiyyətə xidmətlərin təminatçıları kimi ictimai hörmət qazana biləcək şəkildə təşkil olunmalıdır.

13. Polis ictimai cəmiyyətdə polis vəzifələrini icra edərkən mülki hakimiyyət orqanlarının məsuliyyəti altında olmalıdır.

14. Polis və onun əməkdaşları xüsusi geyim formasında asanlıqla tanınan olmalıdırlar.

15. Polis tam hesabatlılıq daşdığı polis vəzifələrinin icrasında digər dövlət orqanlarından tam əməliyyat müstəqilliyinə sahib olmalıdır.

16. Bütün səviyyələrdə polis əməkdaşları hərəkət və ya hərəkətsizliklərinə və ya təbəçiliyində olanlara göstərişlərinə görə şəxsən məsuliyyət və hesabatlılıq daşıyırlar.

17. Polis təşkilatı polisin daxilində aydın əmr zənciri təmin etməlidir. Həmişə hansı ali orqanın polis əməkdaşlarının hərəkət və ya hərəkətsizliyinə görə məsuliyyət daşdığını müəyyənləşdirmək mümkün olmalıdır.

18. Polis yaxşı polis/ictimaiyyət münasibətlərini və lazım olduqda digər orqanlar, yerli icmalar, qeyri-hökumət təşkilatları və etnik azlıq qruplar da daxil olmaqla ictimaiyyətin digər nümayəndələri ilə səmərəli əməkdaşlığı inkişaf etdirəcək şəkildə təşkil olunmalıdır.

19. Polis təşkilatları məxfi məlumatları açmadan öz fəaliyyətləri haqqında ictimaiyyətə obyektiv məlumat verməyə hazır olmalıdır. Media əlaqələri ilə professional bələdçi hazırlanmalıdır.

Polis təşkilatı polis əməkdaşlarının işinin icrasının toxunulmazlığı və müvafiqliyinin, xüsusilə də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında göstərilən fərdin əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin təmin olunması üçün yetərli tədbirləri əks etdirməlidir.

21. Polis korrupsiyasının qarşısının alınması və onunla mübarizə üçün səmərəli tədbirlər polis təşkilatının bütün səviyyələrində qurulmalıdır.

B. Kvalifikasiyalar, polis əməkdaşlarının işə götürülməsi və işdə saxlanması

22. Polis əməkdaşları işə qəbulun hər hansı səviyyəsində polisin məqsədləri üçün müvafiq olan öz şəxsi keyfiyyətləri və təcrübələri əsasında işə götürülməlidirlər.

23. Polis əməkdaşları möhkəm qərar, açıq fikir, yektinlik, ədalətlik, ünsiyyət bacarıqları və lazım olduqda liderlik və idarəetmə qabiliyyətləri nümayiş etdirə bilməlidirlər. Bundan başqa, onlar social, mədəni və icma məsələlərini çox yaxşı başa düşməlidirlər.

24. Ağır cinayətlərə görə məhkum edilən şəxslər polis işindən uzaqlaşdırılmalıdırlar.

25. İşgötürmə prosedurları namizədlərin lazımi göstərilməsini müşayiət edən obyektiv və ayrı-seçkiliyə yol verməyən əsaslara dayanmalıdır. Əlavə olaraq, yeridilən siyasət polis əməkdaşlarının xidmət etdikləri cəmiyyəti əks etdirməsi kimi ümumi məqsəd daşıyaraq, etnik azlıq

qrupları da daxil olmaqla cəmiyyətin müxtəlif hissələrindən kişi və qadınların işə götürülməsi məqsədi daşılmalıdır.

C. Polis əməkdaşlarına təlim keçirilməsi

26. Əsas demokratiya dəyərlərinə, qanunun aliliyinə və insan hüquqlarının müdafiəsinə əsaslanmış polisə təlim keçirilməsi polisin məqsədlərinə müvafiq şəkildə inkişaf etdirilməlidir.

27. Ümumi polis təlimi mümkün olduğu qədər cəmiyyətə açıq olmalıdır.

28. Ümumi ilkin təlim yaxşı olardı ki, mütəmadi intervallarla xidmət daxili təlimlər və tələb olunduqda ixtisas, idarəetmə və liderlik təlimi ilə müşayiət olunsun.

29. Güc tətbiq etmə və xüsusilə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və onun məhkəmə işləri əsasında müəyyənləşdirilmiş insan hüquqları prinsipləri ilə əlaqədar məhdudiyyətlər haqqında praktik təlimlər polisin təlimləndirilməsinin bütün səviyyələrində keçirilməlidir.

30. Polis təlimi irqçilik və ksenofobiyanın aradan qaldırılması və ona qarşı mübarizə ehtiyacını tam nəzərə almalıdır.

D. Polis əməkdaşlarının hüquqları

31. Polis əməkdaşı digər vətəndaşlarla eyni vətəndaş və siyasi hüquqlardan istifadə etməlidir. Bu hüquqlar yalnız polisin demokratik cəmiyyətdə funksiyalarını həyata keçirmək üçün zəruri olduqda, qanuna və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun şəkildə məhdudlaşdırıla bilər.

32. Polis əməkdaşı dövlət işçisi kimi mümkün olan tam miqyasda sosial və iqtisadi hüquqlardan istifadə etməlidir. Xüsusilə, əməkdaş təmsilçilik təşkilatlarında birləşmək və iştirak etmək hüququna, müvafiq əmək haqqı və sosial təminat almaq hüququna sahib olmalı və polisin işinin özünəməxsus təbiəti nəzərə alınaraq xüsusi sağlamlıq və təhlükəsizlik tədbirləri ilə təmin olunmalıdır.

33. Polis əməkdaşına qarşı irəli sürülən inzibati tədbirlər müstəqil orqan və ya məhkəmə tərəfindən nəzərdən keçirilməlidir.

34. Dövlət hakimiyyət orqanları öz vəzifələri ilə bağlı əsaslandırılmamış ittihamlara məruz qalan polis əməkdaşlarını dəstəkləməlidir.

V. Polis fəaliyyəti/müdaxiləsi üçün bələdçi

A. Polis fəaliyyəti/müdaxiləsi üçün bələdçi: ümumi prinsiplər

35. Polis və bütün polis əməliyyatları hər bir kəsin yaşamaq hüququna hörmət etməlidir.

36. Polis heç bir şəraitdə işgəncə və ya qeyri-insani və ya alçaldıcı davranış və ya cəzalandırma törətməməli, onlara təhrik etməməli və dözümlüləklə yanaşmamalıdır.

37. Polis yalnız o halda güc tətbiq edə bilər ki, bu, ciddi şəkildə zəruri olsun və legitim məqsədə çatmaq üçün tələb olunan dərəcədə tətbiq olunmalıdır.

38. Polis həmişə planladığı hərəkətlərinin qanuniliyini təsdiq etməlidir.

39. Polis əməkdaşı rəhbəri tərəfindən verilən göstərişləri düzgün şəkildə yerinə yetirməlidir, amma onların aşkar şəkildə qanunsuz olan göstərişləri yerinə yetirməkdən imtina etmək və belə göstərişlərə dair sanksiya tətbiq olunacağından qorxmada məruzə etmək vəzifəsi vardır.

40. Polis öz vəzifələrini ədalətli şəkildə, xüsusilə qərəzsizlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsiplərinə uyğun olaraq yerinə yetirməlidir.

41. Polis fərdin şəxsi həyatına hörmət hüququna yalnız ciddi şəkildə zərurət olduqda və yalnız legitim məqsədə çatmaq üçün müdaxilə edə bilər.

42. Şəxsi məlumatların toplanılması, saxlanması və istifadəsi polis tərəfindən məlumatların müdafiəsinin beynəlxalq prinsiplərinə uyğun şəkildə həyata keçirilməli və xüsusilə qanuni, legitim və spesifik məqsədlərin icrası üçün zəruri olan həcmdə məhdudlaşdırılmalıdır.

43. Polis öz hərəkətlərini yerinə yetirərkən həmişə hər bir kəsin fikir, vicdan, din, ifadə, dinc toplaşmaq, sərbəst hərəkət etmək və öz mülkiyyətindən sərbəst istifadə etmək azadlığı kimi əsas hüquqlarını fikrində saxlamalıdır.

44. Polis əməkdaşı ictimaiyyətə toxunulmazlıq və hörmət əsasında davranmalı və xüsusilə həssas qruplara mənsub fərdlərə qarşı diqqətli olmalıdır.

45. Polis əməkdaşı müdaxilə zamanı polis vəzifəsinin sübutunu və vəzifə sənədini təqdim edə bilməlidir.

46. Polis əməkdaşı polisin daxilində korrupsiyanın bütün formalarına qarşı çıxmalıdır. Onlar rəhbərlərini və digər müvafiq orqanları polisin daxilində korrupsiyaya dair məlumatlandırmalıdır.

B. Polisin hərəkəti/müdaxiləsi üçün bələdçi: xüsusi vəziyyətlər

1. Polis təhqiqatı

47. Polis təhqiqatları minimum olaraq real və ya mümkün pozuntu və ya cinayətin olmasının ağlabatan şübhəsinə əsaslanmalıdır.

48. Polis cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan hər bir kəsin məhkəmə qərar verənə qədər təqsirsiz sayılması və cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan hər bir kəsin müəyyən hüquqlara, xüsusilə ona qarşı irəli sürülən ittihamlara dair dərhal məlumatlandırılmaq hüququ və öz müdafiəsini şəxsən və ya öz seçdiyi hüquqi yardım vasitəsi ilə təmin etmək hüququna sahib olması prinsiplərinə riayət etməlidir.

49. Polis təhqiqatları obyektiv və ədalətli olmalıdır. Onlar dəqiq olmalı və uşaqlar, yeniyetmələr, qadınlar, etnik azlıqlar və həssas şəxslər də daxil olmaqla şəxslərin xüsusi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılan olmalıdırlar.

50. Polis müsahibələrində düzgün davranış və toxunulmazlıq üçün 48-ci maddə nəzərə alınaraq göstərişlər hazırlanmalıdır. Göstərişlər, xüsusilə, ədalətli müsahibəni təmin etməlidir ki, müsahibə olunanlar digər müvafiq məlumatla yanaşı müsahibənin səbəblərindən xəbərdar olsunlar. Polis müsahibələrinin sistemli qeydləri saxlanılmalıdır.

51. Polis şahidlərin xüsusi ehtiyaclarından xəbərdar olmalı və təhqiqat zamanı, xüsusilə şahidlərin təhdid olunması riski olduqda, onların müdafiəsi və dəstəklənməsi qaydalarına dair məlumatlandırılmalıdır.

52. Polis ayrı-seçkiliyə yol vermədən cinayətin qurbanlarına zəruri dəstək, kömək və məlumat təmin etməlidir.

53. Polis təhqiqatı boyu zəruri olduqda şifahi və yazılı tərcümə təmin edilməlidir.

2. Polis tərəfindən həbs/azadlıqdan məhrum etmə

54. Şəxslərin azadlıqdan məhrum edilməsi mümkün qədər məhdud olmalı və ləyaqət, həssaslıq və hər saxlanılan şəxsin fərdi ehtiyaclarına uyğun həyata keçirilməlidir. Hər saxlanılan şəxs üçün nəzarət qeydi sistemli olaraq saxlanılmalıdır.

55. Polis daxili hüquqa uyğun olan mümkün səviyyədə azadlıqdan məhrum edilən şəxsləri dərhal azadlıqdan məhrum edilmə səbəblərinə

və onlara qarşı irəli sürülən hər hansı ittihama və eləcə də, azadlıqdan məhrum edilən şəxsləri bu işə tətbiq edilən prosedura dair gecikdirmədən məlumatlandırılmalıdır.

56. Polis nəzarətdə olan şəxslərin təhlükəsizliyi, sağlamlıq, təmizlik və müvafiq qidalanmasını təmin etməlidir. Polis kameraları ağlabatan ölçüdə olmalı, yetərli işıqlandırma və ventilyasiyaya malik olmalı və istirahət üçün müvafiq vasitələrlə təchiz olunmalıdır.

57. Polis tərəfindən azadlıqdan məhrum edilən şəxslər azadlıqdan məhrum edildiklərinə dair öz seçdikləri üçüncü tərəfi məlumatlandırmaq, hüquqi yardıma çatımlılıq və mümkün olduqda öz seçdiyi həkim tərəfindən tibbi müayinə olunmaq hüququna malik olmalıdırlar.

58. Polis, mümkün olduqca, cinayət törətməkdə şübhəli olaraq azadlıqdan məhrum edilən şəxsləri digər səbəblərlə azadlıqdan məhrum edilənlərdən ayrı saxlamağa çalışmalıdır. Normal olaraq, kişilər və qadınlar, eləcə də, böyüklər və yeniyetmələr də ayrı saxlanılmalıdırlar.

VI. Polisin hesabatlılığı və nəzarəti

59. Polis dövlət, vətəndaşlar və öz nümayəndələrinə hesabat verməlidir. Onlar yetərli xarici nəzarətə təbə olmalıdırlar.

60. Polisə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi qanunverici, icraedici və məhkəmə səlahiyyətləri arasında bölüşdürülməlidir.

61. Dövlət hakimiyyəti orqanları polisə qarşı şikayətlər üçün səmərəli və qərəzsiz prosedurları təmin etməlidir.

62. İctimaiyyət və polis arasında ünsiyyət və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan hesabatlılıq mexanizmləri inkişaf etdirilməlidir.

63. Bu tövsiyədə əks olunmuş prinsiplərə əsaslanmış polisin etika məəcəlləsi üzv dövlətlərdə inkişaf etdirilməli və müvafiq orqanlar tərəfindən nəzərdən keçirilməlidir.

VII. Tədqiqat və beynəlxalq əməkdaşlıq

64. Üzv dövlətlər həm polis, həm də xarici qurumlar tərəfindən polisə dair tədqiqatları təşviq etməli və ruhlandırılmalıdırlar.

65. Polis etikasını və polisin insan hüquqları aspektlərinə dair beynəlxalq əməkdaşlıq dəstəklənməlidir.

66. Bu tövsiyənin prinsiplərini və onların implementasiyasını təşviq edən vasitələr Avropa Şurası tərəfindən diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir.

Bu vəsait polis və digər dövlət məmurları üçün nəzərdə tutulub və polisin özbaşına hərəkətləri və həmin hərəkətlərə görə cəzasızlığa qarşı mübarizə aparmaq və insan hüquqlarını təmin etmək sahəsində bir vasitədir. Vəsait hazırlanarkən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müddəaları nəzərdə tutulmaqla, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ, eləcə də işgəncənin və ya qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (İQK) müvafiq standartları və Avropa Şurası çərçivəsində müəyyən edilmiş digər standartlara istinad edilmişdir.

www.coe.int

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE